

ZSOLT BÉLA

TANULSÁGOK
ÉS
REMIÉNYSÉGEK

1942

„Grafika” nyomdai műintézet Nagyváradon - 32
F.: Betnór Béla

A szerző kiadása

A címlapot Deutsch Zsuzsanna rajzolta

Egy amerikai orvos megundorodott a civilizációtól, szervezett és mechanizált társadalmi ökoljoga leplezetlen rendszerétől, tudományos és erkölcsös álruhába öltöztetett hazugságaitól és az életösztönt sorvasztó kötelezettségektől. Ellenállhatatlanul jelentkezett benne a vágy, hogy kitépje magát a fojtogató szövevényből. Az ember társas állat, de a nyájban a fertőzött közöskoltól és a megmételyezett közös legelőtől kitört a kergesség járványa s nem akar vele együtt megveszni és felfordulni. Kiválik a nyájból és új életfeltételeket keres. Meggyőződése szerint az élet nem arra való, hogy az étellel okosan és termékenyen gazdálkodni képtelen társadalom elpocsékolt nyersanyaga legyen, hanem elsősorban arra rendeltetett, hogy azok, akiknek az Isten és a természet személyes használatra kölcsönadta, a maguk kedvére kiaknázzák. A mai civilizált világ csupa konfliktus egyén és egyén, osztály és osztály, nemzet és nemzet, bőrszín és bőrszín, nem és nem között – az amerikai orvos ki akar térni ez élesre fent ellentétek elől, amelyek bármely pillanatban lesújthatnak bárkire, aki köztük él. A mai civilizált világban az ember legjobb testi és szellemi energiáját kénytelen felhasználni az élet elemi üzembentartásáért, az amerikai orvos tehát ott akar élni, ahol az ember vegetációja éppoly magától értetődő, mint a növényé és az állaté.

Elköltözik az óceán hajóforgalmától félreeső szigetre, amelynek tulajdonjogi viszonyai tisztázatlanok, s kis méretei és forgalmi és stratégiai alkalmatlansága

miatt egyelőre nem is kell attól tartani, hogy korallpartjai előtt megjelennek az ezüstszürke ilotillák, vékony és hosszúcsövű ágyúikkal. Az orvos megtelepszik a szigeten, egy ideig lelkendezve élvezi a magánosság szabadságát és békéjét, a „természet gyermeke”-nek állami, társadalmi és egyházi közvetítés nélkül való közvetlen kapcsolatát a kozmosszal s túlaradó boldogságában nem tudja megállni, hogy be ne számoljon róla azoknak, akikhez a megutált civilizációban némi rokonszenv üzte. Ezzel követi el a második hibát: hogy nem tud végkép elkallódni, megszűnni az emberi társadalom számára – mert az első hibát már akkor elkövette, amikor a vademberség mézeshetei után hozzáfogott, hogy a Galapagos sziget rendjét akaratlanul is az elhagyott civilizáció modelljéhez idomítsa, bennszülöttjei életét új szerszámokkal, hazulról hozott tanácsokkal és elvekkal bonyolítsa. Túlságosan inficiálva volt a civilizációtól, semhogy a délszigeti ősállapot egyszerű és tökéletes életörömeivel bánni tudott volna. S nem hunyt ki benne végkép a dőre illúzió sem, hogy az embernek küldetése van a környezetben, amelybe belecseppent. Eltévedt eredeti céljától: Robinson-reminiszcenciák és sugallatok ösztökélhették; ahelyett, hogy megpihent volna a boldogító ősiben és egyszerűben, újra kezdte a circulus vitiosus-t. Nem volt meg benne a francia Gerbault anarchikus eltökéltsége és abszolút undora, aki néhány évvel az első világháború után egyedül beült egy primitív vitorlás csónakba és elszabadulva minden létező társadalmi alakzattól, olyan szabadon lebegett a vizek lelett, mint a szellem a negyedik dimenzióban. Az amerikai orvos, amikor otthagya hazáját, maga sem ismerhette eléggé lelkiállapota igazi tartalmát-, a hitevesztett

mizantróp pózában egy misszionárius, a fehér vadember maszkjában egy gyarmatosító conquistador érkezett a puszta szigetre.

Ez a rajongó tulajdonképpen földrajzi utópistája volt az emberi sors jobb jövőjének, ahogyan mások a gazdasági viszonylatok és a társadalmi szerkezetek megváltoztatásától várják a harmónia csodáját. Azt hitte, hogy azon a szélességi fokon és délkörön s abban a klímában és tenyészetben, elkülönítve a veszendő kultúrvilágtól, meg lehet teremteni a szabadság, a béke, az egészség és az őszinteség otthonát, ahol az ember természetes jó hajlamai és a kultúrának az élet szolgálatában álló eredményei boldogítóan találkoznak, – szóval az igazi civilizációt, ő is, mint az utópisták, nagyobb jelentőséget tulajdonított a külső körülmények változásának, mint magának az emberi természetnek, amelyet Hobbes óta kevesen definiáltak keserűbben, de pontosabban sem. „Homo nimini et canis” – írta Hobbes, „az ember laikasa az embernek és kutyája” – hol kegyetlen ég vérszomjas, mint a farkas, hol gyáva és alattomos, mint e kutya. Ő is, mint Marx előtt és után minden bal- és jobboldali, mennyei és földi utópista, csak azzal nem kalkulált, amin a teóriában legpontosabban kiszámított etikai, társadalmi és gazdasági rend funkciója mindig elakad: magával az emberrel, akiről sokszor már-már úgy látszik, hogy a vezető szellemeitől rákényszerített és megszokottá vált erkölcsi elvekhez felemelkedett, de éppen akkor fekszik vissza a sárba, amikor a legnagyobb szükség lenne rájuk s a legtöbbet lehetne végezni velük. Hagenbeck írja egyik könyvében, hogy az elefánt sokszor húsz éven át békében végzi a munkáját, játszik a gyermekekkel és értelmes lény módjára

engedelmeskedik annak, aki ápolja és enni ad neki, – ám egy váratlan veszett pillanatban felnyúl az ormányával a hátán ülő gyermekért, asszonyért, vagy etetőért, maga alá gyűri és halálra tapossa. Csakugyan, az ember húsz éven át már-már szelid állatnak látszik, amikor hirtelen, átmenet nélkül taposni kezdi a gyerekeket és az asszonyokat. Ezen a kiszámíthatatlan természeti erőként kirobbanó furoron eddig nem tudott változtatni semmiféle metafizikai vagy racionális eszmekör és törvényrendszer uralma, ahogyan a pap, vagy a geológus seni tudja megakadályozni, hogy a vulkán lejtőjén napozó szőlőskertet és falvakat máról-holnapra leperzselje a láva. A kereszténység, a fölvilágosodottság, a tudomány és a művészet ezer évek óta harcol az emberiség időszaki veszétsége ellen, nem is eredménytelenül, de még mindig csak az előkelő kisebbségekben, a rendszerint fizikailag erőltlen szellemi és lelki elitben tudta végkép ellensúlyozni a farkast, a kutyát és az elefántot. Még sok idő, rengeteg szenvedés, sikertelen kísérlet van hátra, amíg az ember természeti csapásoktól, vadállatoktól, bacillusoktól veszélyeztetett életét és művét legalább magától az embertől viszonylagosan megvédheti.

NAPLÓMBÓL

1926 július 29.

Valamikor, diákkoromban, a Jugendben találkoztam a fametszettel, amely most hosszú nagyvárosi és európai kalandozás után visszacsábított a kisvárosokba, ahol valamikor csak az volt szép, hogy elvagyakoztam belőlük a nagyvárosokba. „Kleinstadttheater primadonnája villogtatja vékony bokáját a házsor, mélyen bennfekvő ablakok, az ablakokban inkább csak valószínűek a kukucskáló szüzek és leleskedő vénasszonyok. A macskakörmökön a sörissza polgármester fasarka és botja kopog és a Residenztheater primadonnája villogtatja vékony bokáját a zavarosan hullámzó selyemaló fodrai között. Varázslatos csönd, varázslatos eseménytelenség, jóleső áttekinthetőség és megnyugtatóan kis arányok. S ha tudtam is, hogy ennek a heidelbergi vagy nürnbergi kiccsnek semmi köze a sárgára festett garnizonőbiedermeyerben épült dunántúli városkához, vagy a Budapestből, Bukarestből, olcsó balatoni fürdőhelyből és a Place Pigalleból mozgalmassá, mondenné és ordinárivá gyúrt erdélyszéli kis metropolishoz – mégis ezt a fametszet-kisvárosiságot kerestem, vagyis a kisvárosból épp azt, ami nem mimelése, paródiája, eltúlzása, félreértése a nagyvárosiságnak. Csöndet, szenzációtlanságot, áttekinthetően kis arányokat – s valami fáradtsággal, talán még hagyományokat is, csökönyös tegnapi szokásokat és elveket, amelyeket a nagyvárosban elsodort az új valóság. A kisváros valamikor valósággal bebalzsamozta a tegnapot: aki vissza-visszatért, megtalálta évtizedes problémáit, évtizedes politikai, társadalmi és tudományos meggyőződéseit, elfeledett kedvenc íróit és könyveit, amelyek

azóta künn a porondon vagy elbuktak, vagy réges-régen beérkeztek. A legnagyobb távolság mégis a nagyváros és a kisváros életmódja között szélesedett: a nagyvárosi ember szükségszerűen kialakult nagyobb mozgási szabadsága, nyilvános élete, egészen a háború befejezéséig alig változott valamit. Most, hogy kisvárosi életmódra támadt kedvem, abban a reményben indultam útnak, hogy látok családokat a kerti asztal körül a lámpahólyag udvarában, az asztalfőn, a hatalmas, kenyérszegő családfővel, akinek méltóságát nem csorbítja, hogy ingujjban, hózentrágerrel reprezentálja a családi élet megugathatatlanságát, amelyről a nagyvárosokban egyre több rosszat pletykáznak. A kedves, csöndes, mosolygós anyát s a bibliai törvénnyel és testi fenyítéssel illedelmesre fegyelmezett gyerekeket, akik nem mernek közbeszólni, vitatkozni, ellenszegülni, legfeljebb, ha csínyre képesek, de soha forradalomra egy elavult generációval szemben. S aztán: a kisvárosi szabadszellemet kerestem: ateista, darwinista, a forradalmak barátja, ha Mexicóban vagy Délkínában zajlanak – a helyszínen inkább a nyugodt fejlődés és a nyugodt emésztés híve. A műkedvelőt, aki Göndör Sándor volt ifjúkorában s azóta is sok mindent alakított, de ambíciói ma is lüktetnek – biztos, hogy nagy művész lehetett volna, ha Újházyra hallgat, aki elhívta, amikor itt vendégszerepelt. És így tovább, végig a sereg tegnapi kabinetfigurán, a tegnapi színjáték szereposztásán – kedvesek, komolyak és komikusak, akik közvetlenül nem éltek át semmit, vagy alig valamit s ha átéltek is egy világháborút vagy egy-két forradalmat, visszatértek a régi rá-mába, mint kisértetjárom éjfélután a képek.

Most hát itt vagyok és az egész idill, az egész festői kiccs nincs többé. A nagyváros életének egykori fametszetére új képet festett az idő. A Kleinstadt-

zauber szétomlott s helyébe karrikaturát rajzolt a kor ideges keze. Nem a tegnapi nagyváros, hanem a mai nagyváros karrikaturáját. Nem a tegnapi eszmék, szokások, divatok, hanem a maiak, a legmaibbak groteszken torz vonásait. A kisváros, ahol valamikor megrekedt minden, ahol gyöpös agyak és alacsony homlokok feszültek a korszellem ostromának, ma nagyobb érzéket tanúsít a korszerűség iránt, mint a nagyváros. Ami Európában és Amerikában újszerűség felvetődik, legyen józan ötlet, vagy örült különködés, azonnal rárajzolódik erre a karrikaturára. Amit a nagyvárosban a szükségszerűség, az elkerülhetetlen társadalmi, gazdasági és politikai földrengések alakítottak ki sok szenny és szenvedés kíséretében, itt máról-holnapra divattá, modorrá, stílussá válik, mint a pesti, vagy párisi szabónő modellje vagy egy nagy-sikerű fővárosi szindarab, amit a helybeli színházban előadnak. A kisvárosi ember életkörülményei aránylagosan még mindig merőben különböznek a nagyvárosiétól: aránylag sokkal kevesebb bonyodalommal keresi meg a kenyerét, sokkal könnyebben kap lakást és könnyebben alapíthat családot. Nincs elemi szüksége a nagyvárosi ember hazard módszereire egzisztenciája biztosításáért, nem kényszerül illő otthon helyett a kávéházi rothadásra és nincs közvetlen társadalmi oka, hogy szerelmi életét ugyanaz az anarchia irányítsa, mint a metropolisokéit, itt még lehetne dolgozni az aránylag nem túlnépes munkaterületen, lehetne interieur-életet élni s családi házakban és a generációk használatára készült bútorok között és lehetne polgári módon férjhezmenni és gyermekeket szülni. De nem dolgozni, nem termelni, hanem hazardírozni ma európai járvány s a kisváros nem akar lemaradni a kor versenyében. Közben viszonylagosan nagy vagyonok, produktív dinasztiák pusztulnak el abban a betegségben, hogy másodlagos fontosságúvá válik számukra a régi bolt vagy műhely fejlesztése:

nyugati nagyvárosok tőzsdéin vesztik el a pénzüket ismeretlen rendeltetésű vállalatok részvényein. Miért? Mert Pesten a hasonló rangúak és rendűek ugyanezt teszik. Otthagyják szép, levegős, megnyugtató lakásaikat és tanácstalanul beülnek kávéházaikba, bárjaikba és klubjaikba és próbálnak „bedőlni” sajátmaguknak s nagyvilági illúziókat kelteni egymásról, akik mindent tudnak egymásról és ma is belátnak egymás veséibe és pénztárcáiba. S a nők, akiknek szerepe szigorúan körülhatárolt, hogy szabályos anyákká váljanak, s akiknek túlnyomó részét semmi sem kényszeríti, hogy e szerepből kizökkenjenek: önként feladták e szerepet, előbb a divatos külsőségekkel, amelyek később a lényegben is átalakították a kisvárosi, szolid, meleg polgárnő típusát, akit a nagyvárosi ember egy rossz éjszakán feleségül akar venni, amikor megundorodott az uniformisba öltözött girl-típustól, a félszüztől vagy az agresszív, elférfiasodott dolgozó nőtől, ezektől az igazságtalanul megbélyegzett nagyvárosi kreatúráktól, kik kényszerűségből lettek azzá, amik.

*

Talán konzervativizmusnak tetszik, hogy így csóválom a fejem a kisváros forradalmiságán, de ez az idegenkedésem mégsem az. Ahogy a paraszt rezervoárja az úgynevezett úri történelmi középosztálynak, ugyanígy a kisvárosi polgárságból egészíti ki magát a polgárság reprezentatív, társadalmilag és politikailag aktívabb rétege. Az efajta rezervoárnak mindig az adja meg legfőbb értékét, hogy eleven tradíciókat hoz magával oda, ahol a tradíciók legjobb esetben csak jelszavak formájában maradnak meg. A vidéki polgár valaha átplántálta szolidságát, családiasságát, patriarchálisát a nagyvárosi polgár lendületesebb, külsőségesebb és minden snobságra hajlamosabb életében és ezzel lassította a bomlási folyamatot, amely ezt a társadalmi osztályt, mielőtt még tel-

jesen megszületett volna, állandóan az elproletarizálódás, vagy az elzüllés felé sodorta. A vidéki polgár fékje volt a nagyvárosi polgár kényszerűen hazárd svungjának s emellett reménység arra, hogy idővel kialakulhat közreműködésével egy német patrícius-hoz, vagy francia kisburzsoához hasonló magyar polgártípus is. Ám a vidéki polgári élet túlgaloppizott a pesti svungon: a nagyvárosi polgár nyavalyáinak valóságos tengri malaca, beoltva minden bacilussal és kitenyésztve minden diagnózist. A vidéki polgári élet ripacsa, a nagyvárosinak tragikuma és grotesksége túlozva, utrirozva jelentkezik a rossz, ríktó díszletek között.

Lehet, hogy nincs igazam, lehet, hogy ennek a fantasztikus átalakulásnak csakugyan törvényszerű okai vannak. Ha nem gazdaságiak és társadalmiak, akkor lélektaniak: a polgárság, még ha nincs is közvetlen oka rá, idegileg mintha végkép feladta volna önmagát. Lehet, hogy az egész egy eszeveszetten vidám pánik, amelyben a polgárság eldobálja tisztessége és méltósága jelvényeit, ott is és akkor is, ahol és amikor még nem is ég a ház.

1929 augusztus 7.

Fontos dokumentumnak, sőt vallomásnak tartom Herczeg Ferencnek a polgármester gratulációjára küldött válaszlevelét, amelyben Budapestet magaskultúrájú világvárosnak nevezi. Hiszem, hogy ez a komoly respektust rejtő meghatározás nem csupán udvarias közhely s nemcsak válasz a komplimentekre, amelyekkel ez a magaskulturájú világváros Herczeg Ferencet hetvenedik születésnapján irodalompolitikai és társadalomszemléleti különbség nélkül

sajtójában is elhalmozta, mert van képessége arra, hogy még az ellenfélben is meglássa és értékelje egy jelentékeny író pályája érdemét. Herczeg Ferenc tehát vallomást tett Budapest mellett, elismerte, hogy kultúrája, amelyet másfél évtized óta igen fontos helyekről hol nemzetietlennek, hol zsidónak, hol egyenesen bolsevistának neveztek, sőt nagyon gyakran egyszerűen kétségbevittek, igenis, kultúra, sőt magas kultúra. Herczeg Ferenc ezenkívül vallomást tett a világváros fogalma mellett s ez a vallomás azt jelenti, hogy egy országot sem csúfít el olyan főváros, amely ugyanakkor, amikor a nemzet életének központja, egyúttal egyik központja az egész kultúrvilágnak is.

Herczeg Ferenc e mondattal kihúzta a hordót a tizennégy év demagógiájának talpa alól, mert ma kétségkívül ő a nemzet és az Akadémia hivatalos poéta laureatus-a, akinek a nemzeti kultúráról való véleményei az úgynevezett jobboldal felé a legilletékesebbek. Ezek után nagyon kevés hitelre számíthatnak azok a dühös romantikusok, kik még ma sem tudnak beletörődni, hogy a magyarság a szekértáborról áttért az emeletes kőházak építésére s legszívesebben mindent lerombolnának, aminek megértése és kezelése bonyolultabb, mint amennyinek elfogadására szellemi lustaságuk alkalmassá teszi őket. A városellenes áramlatoknak nem is politikai, vagy felekezeti okai vannak, hanem elsősorban ez a borsódzás és irtózás a városi élettel járó komplikáltabb fogalmaktól és életformáktól. A forradalmasított német kispolgár nem azért gyűlöli az intellektuellt, mert pacifista, vagy kommunista volt, hanem azért, mert az életet és a világot, amely számára néhány öröklött hagyományból, mítoszból, elmosódó iskolai emlékből s egy sereg gyakorlati kérdésből áll, feleslegesen agyonkomplikálja és olyan leckét ad neki, amelyeket nem tud és nem akar megtanulni. A vidéki ember gyakran meggyűlöli a várost, mert méretei túlnőnek látókörén,

ütemével nem tud lépést tartani, forgalma zűrzavaros, lakosai nyeglék és barátságatlanok s mert nem köszön neki senki, akinek otthon a főutcán mindenki köszön s ezért elhagyatottnak és megbántottnak érzi magát. Ebből a tehetetlen és megbántott indulatból származik legtöbbször a város-falú ellentét, amelyet aztán a politika ügyesen meglovagol a maga számára. De Budapest közelmúltjában az antiurbanitás szerencsétlenségére éppen annak a pártnak volt kimondatlan programja, amely a legnagyobb hatalommal intézte ennek a magaskulturájú világvárosnak ügyeit-bajait. S hogy csak annyit sikerült ártani kultúrájának és világvárosi jellegének, amennyit a múlthoz s a múltban rejlő lehetőségekhez mérten csakugyan ártott, annak tulajdonítható, - hogy Budapestnek nemcsak magas, de már gyökeret vert ellenállóképes kultúrája is volt s hogy a legádázabb kupaktanácsi politika sem tudta végkép visszacsinálni világvárosi jellegét, amelyet méreteiben, intézményeiben, életmódjában, kedvteléseiben, sőt - ha úgy tetszik - bűneiben a városépítő elődök végkép megszabtak. Budapestből sehogyanszem sikerült kisvárost csinálni, s vörösabrosszal felcserélni a dunaparti hotelek damaszterítőit s az irodalomba, általában a szellemi, életbe végkép belekényszeríteni az iskolakönyvpátoszt, a borozó-kedélyességet, a kaszárnyaidillt és azt a szeget fejen találó józan paraszti egyszerűséget, amely végkép feleslegessé teszi az egyetemeket és a könyvtárakat is. Megvédte világvárosi mivoltát, mert fejlődni és újulni akart, megvédte szokásait is, amelyek - kérdezzék meg az idegent - magyar szokások, sőt éppúgy népszokások, mint a Duna-Tisza-közéiek. Megvédte irodalmát, amely éppúgy nemzeti irodalmi, mintha a búzamezőket választotta volna tárgyául, mert a nemzet egynyolcad részének élete tárult fel benne. Népdalait is megvédte, ezt a sajátos népköltészetet és népzénetét, amely éppoly

autentikusan jellemzi a pesti néplelket, mint Bartók és Kodály népdala az erdélyit vagy az alföldit. Még jellegzetes nyelvét is megvédte, mert ez a nyelv argotjával együtt ugyanúgy egyik nyelvjárása a magyar idiómának, mint a szegedi, vagy a göcseji s amellett nem vett kölcsön sokkal többet idegenből, mint maga az alföldi paraszt, aki ma is strimplinak mondja a harisnyát, mándlinak a mellényt és masinának a gyufát.

A politikában nem sikerült ránkényszeríteni a malomalja-nívót, a tudományban való hit helyett a babonát és a javasasszonyt és az ízlésünk ép maradt, amit az is bizonyít, hogy egyszerre tudjuk értékelni Babits Mihályt és Herczeg Ferencet. A kultúrához tartozik a kriminalitás és az egészség statisztikája is, – nos, a bűnös város nem bűnösebb, mint amilyen a füzések közt fehérlő Tiszazug s a bérkaszárnnyák nép-egészségaránya nemcsak, hogy nem rosszabb, de jelentékenyen jobb, mint a bogárhátú kunyhóké. Mind- ezt már régóta hirdetjük, magyarázzuk, bizonyítjuk és Herczeg Ferenc szép vallomásának azért tulajdonítunk különös fontosságot, mert ezentúl talán azok is elhiszik, akik eddig nem hitték s másnak talán soha- sem hitték volna el, hogy Budapesten is magyar kul- túra van és európaiasságukban is jóra való magya- rok élnek.

1930 május 25.

Dunántúli tanya, május vége. Harmadik napja, hogy a szemem, mint szegen a vadászatban elfáradt, duplacsövű puska, a gémeskút csúcsán függ. A tanyai kúria verandáján fekszem piroscsíkos nyugvószekeá és pihenek a táj nyugalmaiban. A zöld és az arany olyan mély és sok és olyan szabályosan tölti ki a te-

ret, hogy a fantázia számára már semmi munka sem akad. Csak a kútgém változik: hol leszerelt árboc szélmentes, tengeren, kémény-alacsonyán járó felhőfüsttel, hol májusfa a felhők mögül kiszakadt napos égdarab ráilleszkedő csokrával. Hirtelen szélben, mely messze országútról a zöld közé sodorja a porló mészke felleget; akasztófa, amelynek tövében a porfelhőbe vesző csendbiztosok utólérik a betyárt, hogy felhúzzák a magas póznára, ijesztőül az egész horizont rossz lelkiismeretének.

A kútban kétujnyi víz, békának, csibornak, siklónak, A tanya körül modern szivattyúkút, mely betoncsatornarendszerben önti szét lüktető sugarát. Itt a földön, ahol a göröngy könnyebben mozdul magától, mint az emberi gondolat a legcsodásabb Ígérettől, a legmeggyőzőbb logikától, a legelemibb nemzetgazdasági törvénytől, – a gémeskút immár műemlékké időszerűtlenedett. A traktort époly nehezen veszik be, mint amilyen nehéz volna elhitetni velük, hogy az igásökröknél szívósabb, igénytelenebb, munkabíróbb a bivaly. A sokszázéves hagyomány ragaszkodik a fehér göbolyhöz s a sárgatarka csavartszarvú tehénhez; érthető, hogy a bonyolult vasállattal szemben még mélyebb az idegenkedésük. De a szivattyúkút valahogy megtetszett, megejtette őket az egyszerű, könnyen kezelhető gépezet praktikussága. S különben is, a vízmerés mindig szolgai munka volt, míg a szántás-vetésnek van valamilyen biblikus áhítata és úri méltósága. A kenyércsinálás ősi műveletét egyelőre nem szívesen engedik át a gépnek.

– A föld nem gyár, – mondta feudális göggel az öregúr, a vetések legfőbb ura, aki vendégül lát nagy bőséggel és figyelemmel.

Nézem a kútgém csúcsát és hallgatom a szivattyúkút csukló nevetését. Embert dél óta nem láttam. A házigazda hat kutyával nekivágott a mezőnek és elmerült a zöldben. A háziasszony behajtatott a város-

ba, – túladni a vajon, sajton, tojáson, baromfin és primőrökön. A béresek elszéledtek a határban, a gyerekek libát, disznót őriznek. Messziről, a színfalak mögül néha a szél idehossa a gulya pléholompjának vagy a tóparti szőlő aeolhárfojának egyetlen, sejtelmes taktusát. Csak én hallom, – nem hiszem, hogy akik itt gyökereznek, érzékelnék, – hogy a távoli csörrenés a bécs-budapesti gyorsvonat másodpercnyi áttillanása a táj legtávolabbi csücskén, ahol az ég már a földdel összeér. S aztán megint csönd, a hallható csönd, amely a fűnek néma hullámzásából táplálkozik.

S megint a kútgém. Nincs mással eljátszani, ezt fúrja-faragja a képzelet, amely végül délutáni álom-má mélyül. Nem alvássá, mert félébren hallom a bogárgzizegést, a szitakötő, a színes légy hártájának hegedűszavát, a lepkék szelid sóhajhoz hasonló libbenését.

*

Már égnek a dombok a táj peremén üstszerű lánggal a nap készül tüzét a Balatonba oltani, amikor hangos zür-zavarra ébredek. Összefut a tanya, a gazda nagy léptekkel tart hazafelé, a kutyák csaholva előreszaladnak. A háziasszony az istálló körül sűrög, derűs pattogással parancsol be mindenkit a cserépfedeles akolba, ahonnan a verandáig csap az állatok meleg szaga a hűvösödő alkonyi levegőben.

– Mi történt? – kérdem a gazdától.

– Ellik a nagy szimentáli.

Már sietek is az istálló felé, hogy tanúja legyek a misztikus eseménynek. A széleshátú, embermagas tehén kínlódvá feszíti a fejét a keresztbe szegelt létra felé, bögve kér segítséget mindnyájunk anyjától. Férfiak és asszonyok ambiciózus szakértelemmel segítenek neki. Gusztustalan, véres, ijesztő látvány és vég-

telenül megható. De a többiek képén csak jóindulat, gyengédség és öröm van. A termés betakarításának öröme. Új borjú, kis borjú, már el is szakadt anyjától, már mozog is, támolyogva zuhan anyja felé és örökké rejtélyes biztonsággal találja meg a tőgyét. Az anyja ráhajtja bús fejét, nyalogatja, már elfelejti sebeit.

– Ezt a tehenet akarta maga eladni? – förmedt a háziasszony az urára.

A gazda büntudattal, de mosolyogva dünnyög. Nagyon elégedett. Mindenki elégedett. Olyan öröm ez, amit városi ember nem élhet át. Kollektív öröm, a létezés, a tenyészet folytonos csodája felett érzett ősi, önzetlen elragadtatás.

Az istálló előtt összesereglik a tanyai nép, a születés körülményeit részletezik. Mindenki újra leszögezi, milyen szerepe volt az aktusban. Mindenki részt kér a csodából. Mintha először kerültek volna szembe eíajta szenzációval, olyan frissen, újonnan reagálnak rá szóval, mosollyal, tekintettel és vaskos, az élet elevenébe markoló vidámsággal.

Fenn, a szürkülő égbolton berregve surran át a bécs-budapesti repülőgép.

Senkisémm figyel rá. Senkisémm néz a magasba.

Ezt „a csodát már megszokták.

1930 Július 8.

Nagyképűség csak ártana a célnak, amit az Újságba írt cikkemmel el szeretnék érni. Régen kigyógyultunk a lelkes szigorúságból, amelyet valaha még a közfogyasztásra szánt művészet relativ tisztaságával és a vele foglalkozó vállalkozás hozzáillő célzatával szemben is támasztottunk. Tisztában vagyunk azzal, hogy a színházak irodáiban nem lobogószemű művészeti forradalmárok ülnek, akik az előre-

látható anyagi balsikerrel s a felháborodott nyárspolgárok színpadra dobált cugoscipőivel dacolva, kitarának egy új drámai irányzat, vagy egy új rendezési iskola mellett, hogy végül, hosszú ellenkezés, félreértés és ráfizetés után az idő igazolja őket. A színházak irodáiban többnyire rutinier-k és üzletemberek ülnek és elismerem, meglehetősen jogos zavarban vannak, amikor kusza korunkban keresik a kapcsolatot a közönség igényével és ízlésével. Miután csak az úgynevezett színházi közönséget ismerik úgy amennyire, de magáról a társadalomról és a benne robajló, bonyolult, mozgó erejű szellemi áramlatokról alig van tudomásuk, többnyire lefelé spekulálnak: a banalitás, az együgyűség, a pillanatnyi divatosság és a se füle, se farka bolondéria irányában. Gyakran azonban váratlanul megtörténik az is, hogy az úgynevezett vacak hónapokon át nem kell senkinek s a csőd széléről olyasmi rántja vissza őket, ami ha nem is művészet, de legalább artikulált beszéd, szőrmentén érintése valaminek, ami felnőtt és iskolát járt emberhez illő. Néha tehát éppen az úgynevezett „irodalom” az üzlet, – irodalomnak neveznek a pesti színházprofesszionisták minden olyan darabot, amelyben a hős halála előtt nem mond zsidóvicceket, vagy nem lejt egy cariocát – többnyire azonban mégis a selejtesnek van tartósan emelkedő kasszaraportja. Elismerjük, a legöregebb szakembernek is nehéz kiismernie magát ebben a következtelen tendenciában – de hát az ördögbe is, ahogy a színházban mondják, – hol nem nehéz, kezdve a magas politikától, közgazdaságtól, sőt a tudománytól? Ki nincs zavarban, ki nem próbál egyik napon ezt-azt, s másik napon homlokegyenest az ellenkezőjét, ma valami egészen újat, s holnap valami egészen régit? Minden és mindenki keresi az érvényesülése útját, vagy akárcsak a fennmaradása feltételeit s az irgalmatlan válságban s a kor ritkuló erkölcsi légkörében e keresés közben elmegy addig,

ameddig régen sohasem tudott, vagy mert volna elmenni. De mégis van egy határ, amelynél sokan még ma is megtorpannak, egy noblesse oblige, amely sokakat még ma is kötelez. Az úriember sok mindent csinál, amit kaszinói fénykorában nem csinált volna meg, de a korrekt magatartás végső fokát azért nem adja fel s ha egyebet nem, legalább megőrzi az úriasság külsőségeit, látszatait! A női décolletage, amit ma minden úriasszony megmutat s ami még húsz év előtt közbotrányt okozott volna, már az erkölcsösöznek is megszokott, közömbös látvány – de ebből még nem következik, hogy a decollettagenak nincs határa, hogy a szégyentelenség korlátlanul engedélyezve van! S ugyebár, nem mentség és magyarázat az úriember túlzott inkorrektiségre és az úriasszony szemérmertlenségére az sem, ha ezzel több pénzt kereshetnek, jobb üzletet csinálhatnak. A létfenntartás nehézségei sok rendkívülit szalválnak, de bizonyos mélyponton vége szakad az enyhítő körülményeknek! Mi a színháznak sok mindent elnézünk, hogy fenn tarthassa magát és átvészelve a nehéz időket. Elnézünk, hogy egyre inkább eltávolodva eredeti jellegétől, lazítsa az esztétikai és társadalompedagógiai kötelezettségeket, amelyek valamikor ráhárultak. Már régen nem követeljük tőle, hogy a művészet temploma és a múzsák hajléka legyen, már régen belenyugodtunk, hogy „más a színház és más az irodalom” s hogy „az erkölcsi sikerből nem lehet háromszáz embernek kenyeret adni”. Még ahhoz is odaadtuk magunkat, hogy leplezői, bűnpártolói legyünk, amikor mindenfajta alsórendű produkciójával olyan pretenzióval foglalkoztunk, ahogya művészet fontos ügyeivel szokás. Jó, hát legyen operett a drámai színházban, ácsolják be a brettlit a világot jelentő deszkák közé, lépjen elő átmenetileg a zengeráj és a zsargonmulató kőszínházzá – fontos, hogy maga a keret, maga a „színház” címszó fennmaradjon biztosan elkövetke-

zó jobb időkre! S nem utolsósorban szociális érdekből voltunk türelmesek ezzel az elfajulással szemben – csakugyan, ezerszám élnek ebből az üzemből színészek és munkások, akiknek existenciája csak a világtól elfordult esztétának lehet kevésbé fontos, mint a színház átmaned nivója. Mi tehát azt mondjuk, hogy a színház elmehet művészi és üzleti feszélyezetlenségében egészen a szélső határig, szóval ameddig a közönség ezt a feszélyezetlenséget szankcionálja – de most szerintünk elérkezett oda, ahol minden elnézésünk, megértésünk, iiberalitásunk, bűnpártolásunk végetér s ahol még a közönség tapsával szembe-száliva is meg kell védenünk a színház művészi, művelődéstörténeti és szociális hagyományainak legalább a csökevényét, egy ereklyényi forgácsot a deszkákból, amelyek valamikor tribünjei voltak a zengő jambusoknak, a sokszor először kimondott igaz bátor szónak s amelyek régebben nem cirkuszlovak patáitól, hanem a végzet lépteitől és örök emberi szenvedélyektől dübörögtek! Lehet, hogy a Vígszínház jó cirkuszt csinál; őszintén szólva, nem értek a lovakhoz s ezenkívül az öreg Bekelow évtizedes pályáját nem kísértem figyelemmel, nincs tehát módom az összehasonlításra. Lehet, sőt valószínű, hogy a közönség egyrésznének tetszeni fog, amit a lovasított beltelki dramaturgia a Ligetben produkál s azt is elhiszem, hogy ilyen üzletet Bemard Shawal vagy Jules Romains-el nem lehet csinálni. Koncedálom azt is, hogy most nyár van – de nincs olyan all-round cirkuszprimadonna, harsány közönségvisszhang, fényes üzleti eredmény s nincs olyan szociális érdek és hülyítő kánikula, amely mentsége lehetne annak, hogy egy nagymulíú és az eleven színpadi művészetben hosszú ideig vezető pozíciójú színház kiviszi a maga presztízst, gazdag apparátusát, együttesét s manézsba, meghempergeti a savanyú fűrészpörban, nem is azért, hogy valami kuriózus, újszerű, de rangjához ki-

sérlettel próbálkozzék, hanem azért, hogy szabályos-cirkuszt csináljon, idomított medvékkel, erőművészekkel és kínai zsonglőrökkel és – vezető magyar drámai művészekkel, akik helyzetüknél fogva ma kénytelenül jó képet vágnak ahhoz is, ha bukfcet vetnek, de akiknek művészi jelentőségével és művészi; hitelével semmiféle üzletpolitikának nincs joga ilyen megszegényítő módon rendelkezni. Ha például Somlay Artúr szívesen tűri is, én nem tűröm és tiltakozom ellene, hogy ezt a nagy színészt, aki, egy hónap múlva Ádámot fogja deklamálni a szegedi Dóm-tér előli, másodpercenként marhahólyaggal vágják fejbe a bohócok, akik komoly és jó színészek lévén, szintén többet érdemeltek, sem-hogy pályájuk delét egy többé-kevésbé jólsikerült August-kairikatúra jelezze! A magyar színészanyag éppúgy nemzeti kultúrvagyon, mint a magyar könyv, kép és szobor – nos, mit szólnának ahhoz, ha az üzleti vállalkozás a többi művészet ugyanilyen elsőrendű értékeivel hasonlóan kivonulna a vurstliba s eredeti képességeiket leszorítaná az ottani színvonalra? Nem, ez az, amit már igazán nem lehet s ez az, ami nemcsak színházi, de minden más vonatkozásban rendkívül veszélyes precedens! Ha egy előkelő színház ilyen szemrebbenés nélkül bevallja a féltve őrzött titkot, hogy nem köti semmiféle tradíció, köztudat, étiket és respektus, amikor pénzről van szó s ettől a „Flucht in die Offenütchkeit”-tól nemcsak hogy nem dől össze a világ, de a sikertől majdnem összedől a cirkusz – akkor el lehetünk készülve arra, hogy más területeken is akadnak hamarosan követői, más vonatkozásban is lesznek bátor emberek, akik egy elmúlt korszak kénytelenül rájuk szakadt erkölcsi hagyatékát a büntetlenség, sőt a siker reményében felszámolják, mint elértéktelenedett tehertételt! Az a kis fék, amely eddig sokakat megakadályozott abban, hogy a végsőkéig levonják a konzekvenciákat a közvélemény egy részének elsőkélyesedéséből, kritikát-

lanságából és mindent megbocsátó szellemi cinizmusából, most még inkább meglazult. A színháznak a circuszban való sikeres arriválása még teljesebben feljogja szabadítani az etikai és esztétikai gátlások közül azokat, akik már amúgy sem válogattak túlságosan az eszközökben s eddig sem a saját, hanem a közvélemény vélt finnyáságától való félelem tartotta vissza őket attól, hogy nyíltan leleplezzék, hogy egy jónak ígérkező businessért mindenre kaphatók. Ám ha bussinessről lévén szó – éppen Amerika-könyvében írta meg Arthur Holitscher, hogy az amerikai entelettüelek felháborodottan panaszojják, hogy a Keleteurópából jött filmmágnások rá akarjják kényszeríteni ízlésüket és a sex appeal ideáljukat a Mayflower utasainak úkunokáira! Nos, azért még Magyarországon is vannak néhány ezren, akik ennek a skrupulustalan ízlésdiktaturának egy üzletessegeben is válogatósabb és felelősebb színházi újjáébredés reményében ellenállnak.

1931 január 6.

Pénzt nem vittek el a bankrablók, akik az amerikai mesterbűncselekmény technikájából csak a felületes és hatásos külsőségeket tanulták el a mozitól és a ponyvától, de magáról a lényegről, az ezresbankók megkaparintásának fogásáról sejtelmük sem volt. A „hold up”-nek, ha képzett és gyakorlott gangsterek csinálják, lehetőleg vér nélkül kell lefolynia, már csak azért is, mert a rablás ellen még van raffinait, politikai összeköttetésekkel rendelkező védőügyvéd, kaució, hamis alibitanú és korrumpálható esküdtszék, de a gyilkosság biztos út a villanyösszék íelé ... Az amerikai bankrabló sokkal ökonomikusabb, semhogy könnyelműen elsütné a revolverét, amely többnyire

némán is eléggé megfélemlítő, amikor váratlanul a szemüveges, lüszterkarvédős bankpénztáros mellének szegezi vagy a pultok előtt várakozó gyanútlan és hősietlen kliensek felé fordítja kékfekete csövét, melynek öble a rémulően fennakadó szem számára olyan óriásivá tud nőni, mint a barlang bejárata. Aki szembenézett már puskacsővel, tudja milyen bénítóan bővöletes hipnózist gyakorol a meglepett, védtelen emberre a kis mozdulatlan kör, amelyben, mint valami periszkópban, látni az élet villámgyorsan lepergő jeleneteit s a halál üres szemét... A pesti kapcagangstereknek fogalmuk sem volt a revolver babonás pszichológiai erejéről – mindjárt arra használták, amire a foglalkozás művésze csak a végső esetben. Durva műkedvelők, hiú ripacsok, akik elsősorban a színpadias effektusokra törekedtek. Az ember azt merné hinni, hogy a gangsterkedés póza és virtusa – ahogy huszonnyolc filléres fantáziájukkal elképzelték – majdnem fontosabb volt számukra, mint maga a zsákmány. Ha professzionista rablók támadnak a szabadság-téri bankfiókra, akik tudják az efféle váratlan megrohánás stratégiáját, rendezési trükkjeit és vezényszavait, a pénzt talán elviszik, de össze-vissza lövöldözésre, felesleges gyilkosságokra valószínűen nem kerül a sor. Mint minden mesterségben, ebbe is a paccerek, a tehetségtelenek csinálják a nagyobb bajt: mert még mindig kisebb katasztrófa, ha a bankfiókból elvisznek néhány csomag bankjegyet, mint ha a bankfiókban három ember túrharcbán elesik.

A három halott közül kettő ahogy mondani szokták, valóban „hivatása áldozata”, ha mindjárt nem is számoltak azzal, amikor ifjúkorukban a bankszakmát választották, hogy fegyvertől kell meghalniuk. Nem militáns mesterség a bankárság, s ha a bankár normális időkben a revolver szót kiejtette a száján, lassankint el is felejtette, hogy lőfegyvert jelent; már-már csak képletes jelentését ismerte. De néhány elva-

dúlt évtized alatt a bank és a bankár az első tűzvonalba került: a pénz körül a végsőkig kiélesedett a harc; politikai pártok, szociális mozgalmak rohamozták legális vagy legalizált fegyverekkel s a bűnöző lelemény mindenféle nyílt és alattomos módszerrel. A bank, amely valamikor a legrosszabb esetben csak erkölcsi halálveszedelemmel fenyegette funkcionáriusát, idestova komoly fizikai halál veszedelmet jelent. A bank veszélyes üzem lett, – nemcsak abban az értelemben, ahogy gazdaságpolitikai ellenfelei és abban a túlzott értelemben, ahogyan a szegény embereknél hatásvadászó demagógia értelmezi, de a bankárok számára is.

Egy városban, ahol jóformán senkinek sincs pénze, kétségkívül nem minden kockázat nélkül való az olyan helyiségben való tartózkodás és tevékenység, amelyről az Angyalföldön úgy tudják, hogy benne őriznek minden pénzt s amely csakugyan, hivalkodóan kiírja a cégtáblájára, hogy hány millió az alapítójának és betétállománya. A primitív ember képzeletére rendkívüli hatást gyakorolhat ez a pénzesbolt, amelynek puliján úgy fekszenek az ezresek, mint a pék pultján a veknik. Az angyalföldi autószerelő nem ismeri a bank funkcióját, fogalma sincs róla, hogy a jólöltözött urak, akik a pénzt a banküzletben kiszámolják a márványra, milyen szerepet játszanak benne, milyen viszonyban vannak az ezresekkel. Hogy mennyire tájékozatlanok lehetnek a szabadságtéri bankrablók, semmi sem bizonyítja jobban, mint az, amit egyikük beismerő vallomása után a detektíveknek mondott: „A pénztárost nem sajnálom, mert burzsuj volt!” A bandita nyilván meg volt győződve, hogy Jóljárt bankpénztáros a saját ezreseit őrizte a pánccél-szekrényben; erkölcsi fokán nem is tudta elképzeni, hogy valaki a más pénzéért hajlandó beleszaladni a revolverbe, a más pénzére képes haldokolva ráborulni a véres testével, ahogy ez a fanatikus bankpénz-

táros megcselekedte. Csakugyan, ez a bankpénztáros feljegyzésre érdemes példáját adta a szolgálati önfeláldozásnak, nem volt „burzsuj”, de polgár volt a legszebb értelemben, az utolsó pillanatig hű a kötelességéhez, a felelősségéhez, a rábízott feladathoz s az utolsó pillanatig még pedáns is – mert a pénzt, amelyet a banditák elől meg akart menteni, még csak össze sem gyúrte, haldokolva is vigyázott, hogy a bankjegy sima, gusztyosos maradjon, méltó egy előkelő nagybank pénztárához . . . Megtehetette volna, hogy az első pillanatban elszalad és fedezéket keres, senki sem vehette volna rossznéven tőle, aki már két bankrablást végigcsinált, ha harmadszorra az idegei felmondják a szolgálatot. De nem futott meg, utolsó lélekjelenlétével is csak a pénzre gondolt, amelyről, akármilyen is történjék, neki kell fillérre elszámolnia a központnak ... A hiány járt a fejében a halál küszöbén is, az elszámolási differencia, amelyről a bankpénztáros éjszaka rémeseket szokott álmodni, főtárgyalásokkal Töreky öméltósága előtt. Így halt meg ez az ötvenhárom éves főpénztáros, aki csak véletlenül nem halt meg ugyanígy húsz év előtt Ravaruskánál, vagy a Monte San Michelen, ahol az efféle Jó jártok és Róth dr-ok katonaruhában is hasonlóan polgári módon, a kötelesség és a hűség jegyében pusztultak el. Közülük kerültek ki a tartalékos hadnagyok, a békeévek komikus figurái, akik lúdtalp nélkül is lúdtalpú ütemben jártak, állandóan beleakadtak a saját kardjukba – de amikor a fegyver csövébe kellett nézni, rémülten, de kötelességszerűen belenéztek, megálltak vagy meghaltak vele szemben. Akkor is kisemberek voltak: csak a háború fiókjait bízták rájuk, a századokat és szakaszokat – akkor sem az ő kicsinyes életcéljukkal volt azonos a nagy hadicél, s nem az ő szolid igényeiket elégítette ki a hadinyereség és a hadizsákmány. De ők csendesesen és pedánsan végezték a rájukszabott feladatokat, engedelmeskedtek a köz-

pontból érkezett parancsnak. Otthon nem volt házuk sem, de a nagy hazát védték az első vonalban, azoknak is, akiknek a Hinterlandban palotáik és százezer holdjaik voltak benne ... Most is kis pénzért őrizték a nagy pénzeket, százasokért az ezreket és bár nem „pro patria”, hanem csak „pro pecunia” haltak meg, közemberekként is megérdemelnének egy hősi emléktáblát: nem is a bankfiók falán, hanem magában az elérhetetlen, dómként tisztelt központi székházban, ahol a pénz mar sálijainak nevét őrzi az utókor számára a márvány...

1932 július 2.

1913-ban jártam itt utoljára.

A tó a régi békében sem volt tiszta, sekély vize mélyén látni lehetett sokféle apró szemetet. Bizonyos enyhe búzt is árasztott, de akik benne éltek, nem érezték. A szólás szerint szerencsére senkisésem érzi a saját szagát. Az is kétségtelen, hogy a lustán úszkáló, vagy esetlenül ficáncoló halacsák, ha jelentéktelen halak is voltak, mégsem minden tekintetben szabályos halak. Mindegyiken volt valamilyen elváltozás, különösség, – de egyikükön sem annyi, hogy a halbiológiai intézet, vagy éppen a ligeti panoptikum akváriumában érdemes lett volna őket elhelyezni. Különcök voltak, de tucatkülöncök, amilyenekből minden dunántúli kisvárosban volt legalább tizenkét darab s magában városunkban is akadtak rajtuk kívül még szép számmal, az aránytalanul monumentális templom körül sorakozó alacsony sárga házakban. A nagyvárosokban ritkább a bogaras ember. Tömegben élnek, nyilvánosan, jóformán állandóan az utcán, a parkok, a kávéházak és a színházak karámaiban. Addig lökdösik egymást, s addig csiszolódnak, amíg végül az egyforma

színtelen élő kategóriák tömegei úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik kínai a másikhoz.

Van divatjuk, vannak szokásaik, szenvedélyeik és mániáik, de ezek nem egyéni termékek: diktálják riekik a lapok, a demagógok, a konferanciék, valamilyen szép vagy hírhedt színész, közismert életművész s a külföldi szalonok és hírnökök, akik elmesélik, hogyan öltözködnek, mivel passzióznak, vagy játszanak más országokban a felnőttek. A kisvárosban a látszólag szorosabb együttélés ellenére sokkal elszigeteltebben és távolabb élnek egymástól. A legkisebb rangbéli, vagyoni, foglalkozási és felekezeti különbség elkülöníti őket egymástól s tévedés lenne az elkülönített kategóriákat harmonikus egységként feltüntetni. A megye és a földbirtok szeparálta magát a városi tisztviselőtől és a város lateinereitől, ők pedig tartották a távolságot a kereskedőtől és az iparostól. E kasztokon belül azonban nagyobb harcok dúltak, mint a kasztok között: a klikkek harcai. Pletykázni nem volt érdemes másra, mint a saját körünkből valóra s a megyei tisztviselő nem a kereskedő busás jövedelmét irigyelte, hanem előléptetett hivataltársát, vagy alantását, aki váratlanul egy félszólót örökölt távoli rokonától Kisörsön vagy Szekszárdon. Vendégeskedtek egymásnál, de keveset, főképp csak névnapokon. Egyébként mindenki magának élt otthon. Rengeteg szabad idejük volt s a lassú ütemű békebeli hivatal vagy üzlet is félsemmittevésnek számított s a nőknek a konyhán sem volt sok dolga, mert ebben a dunántúli városban nem ismerték az alföldi és erdélyi polgárasztalok zsíros és sokfogású menüit.

A klikkek harcát az asszonyok irányították. Az avatatlannak nehéz volt felfedezni az érdekközösséget, amely a klikket összetartotta. Aminthogy ezek a klikkek bizonyos idő után fel is oldódtak s az egyik frontról átpártoltak a másikhoz. Az irigység, a gyűlölet, az asszonyok rossz nyelve s az egyik háztartásból

a másikba átszegődött cselédek leleplezése néha úgy szétzilálták a várost, hogy jóformán minden úriház hadiállapotban állott a másikkal. Ezt a harcot azonban nem deklarálták és nem is voltak nyilvános csatái: az asszonyok csak sziszegtek a tisztipavilon kertjében, vagy huhogtak a Fektor-cukrászdában – kívülről látszólag nem változott semmi. A férfiak szegények megfélemlítetten, aféle passzív szolidaritással vettek részt a harcban: egyszerre csak megtudták, hogy akivel tegnap a legjobb viszonyban voltak, máttól kezdve ádáz ellenségek. Ha az asszonyok elmondták nekik az indulatváltozásuk okát, rendszerint békíteni próbáltak s lekicsinyelték a többnyire jelentéktelen tüszúrást, vagy intrikát, amelytől az asszonyok tegnapi legjobb barátnőiket tüzes máglyára vetették. A férfiak ilyenkor nem szakították meg egymással az érintkezést, találkoztak a kaszinóban és a sörözőben, de tartózkodóan, szinte gyáván, csak a konvencionális témák megbeszélésére szorítkoztak, mintha attól tartottak volna, hogy a feleségük árulásszámba veszi, ha régi intimitásukat fenntartják. Ezek a tegnapi barátok olyan zavartan és feszesen érintkeztek egymással, mint ellenséges államok diplomatai egy semleges országban, ahol régóta állomásoztak s közös társaságuk volt, s hogy dül a háború, véletlenül magántársaságban összekerültek.

Harcoltak tehát, rettenetesen komolyan, kis sérelmek, komikus presztízskérdések, érdektelen előnyök, vacak kis hiúságok miatt, amelyek azonban hatalmasra tudtak nőni a szűk terepen. Nyilvános életük is csupa harc volt: mindenki vagy azzal a fárasztó kényszerrel ment a csatába, hogy le kell győzni az ellenfelet, vagy azzal a keserű tudattal, hogy már eleve elvesztette a csatát. Ha márciusi vacsora volt, már napokkal előbb rettegtek: kit hova ültetnek, közelebb vagy távolabb a polgármestertől, vagy a képviselőtől s már előre gyűlölték azokat, akik közelebb ülnek

náluk. A bált is megkeserítette, nem is a lányok táncrendje, – mert a fiatalok még nem tisztelték teljes mértékben a klikk-határokat –, hanem a notabilitásoknak a gallyal feldíszített falak tövében ülő asszonyokkal tanúsított kitüntető figyelme ssége vagy sértő figyelmetlensége. Ha az alispán például Golovichnéhoz ült, miután a szomszédos hölgyeket látszólag észre sem vette, vagy ha a legénykedő osztrák altábornagy felkérte a negyvenötéves Benedekffyét szupécársádra, a viszály magva hosszú időre elvetődött. Harcoltak tehát, de mert óvatos polgárok voltak, ösztönszerűen visszavonultak a harc elől, illetve a biztos íalak mögött, otthonukban folytatták gyakran egymás ellen s a gyerekek és a cselédek ellen.

Igen, ezek az emberek valójában nem is halak, hanem csigák voltak, akikkel összenőtt a házuk, ahonnan kiöltögették szarvaikat, e nyálkás támadóígyve-reiket s ahol biztonságban élhették a maguk puhány-életét. Tapadtak az otthonukhoz, nem azért, mert szép vagy lakályos volt, – hiszen az egyetlen jel, hogy tudomásul vették a háború előtti világ ólomlábú változásait, hogy elődeik szép kommodjait, szuvas székeiket, padlásra hányták s a szörnyűséges erezett világossárga garnitúrákkal, amelyekkel a nádorutcai Kolm és Fekete bútoros cég tucatjával árasztotta el a várost, rakták tele öreg, gyakran boltíves szobáikat. Lakályosságról, kényelemről még kevésbé lehetett beszélni, mint ízlésről: merevség, keménység, gyakorlatlan-ság uralkodott az egészen. De testi életüket szabad-jára ereszhették benne, kiaknálták az ingujjas-slaf-rokos, lyukas papucsos feszélyezetlenség előnyét s a szellemi és lelki kényelmet, hogy egy picurkával sem kell különbnek lenni, mint amilyenek. Sohasem unatkoztak otthon, mert unatkozni csak az tud, akinek van képzelőereje. De a férfiak tudata alján többnyire mégis volt valamelyes hiányérzet s élt a szükséglet, hogy ezt a kifejezhetetlen, parányi ürességet valami-

vel pótolják. Ebből az igényből keletkeztek a sekélyes, de mégis jellegzetes, különös passziók, amelyekről, ha egyszer meglelték azokat, sohasem szakadtak el. Volt, aki hivatal után éppen csak bekapott valamit s a lombfűrészsel máris nekilátott a deszkának s évtizedeken keresztül mindennap óratartót, fényképrámát, papírkosarat, toilette-papírtartót faragott s eláraszotta velük a várost és a legtávolabbi rokonokat s idővel jellemzőbb volt rá a művészete, mint az árvaszék, ahol dolgozott. A város házikezelésben levő szikvízgyáranak igazgatója a természetes gyógymód orvosa volt: teát főzött a farmakopíáktól elhanyagolt füvekből, kenőcsöket kotyvasztott rejtélyes nyersanyagokból, s a városban olyannyira bíztak benne, hogy elhíresztelték és el is hitték: maga a Lipscher doktor, a Dunántúl leghíresebb orvosa is hozzáfordul, ha valami baja van. Voltak, akik haszontalan állatokat gyűjtöttek és a nőstényanya gyengédségével törődtek velük, őzöket, gerlicéket, tengeri malacokat. Nyáron undok papagájok rikácsoltak ki minden második fehér vitrázs mögül, s ha valaki gyanútlanul belépett az ajtón, nem volt ritkaság, hogy mókusok surrantak be a kabátujján. Viszont a kerteket elhanyagolták, mintegy jelezni akarván, hogy egyre inkább eltávolodtak az egy-két nemzedéknyi agrármulttól. Természetesen voltak köztük zenészek is, de javarészt az outsider hangszereket kultiválták. Az okarinát szerették. Kertész Tódor és a nevezetes olmtüzi bazár minden évben megküldte legújabb árjegyzékét, ezek hozták divatba azt a szájharmonikát, amelyen már kottából is lehetett játszani a dalokat. Hegedűs kevés akadt a városban: a főtéri patikus segédje, néhány katonatiszt, a Szerű András templom karnagya és Krausz suszter fia, aki azonban hamar Pestre került a zeneakadémiára, megmagyarosította a nevét, csodagyerek lett külföldön, eltűnt a város szeme elől. A zongorát zsidó hangszernek tartották, talán mert minden megtollasodott

zsidó boltos, ha felcseperedett a lánya, beállította a lakásába a zongorát, vagy legalább a pianinót...

Így fűrtak-faragtak, bolondgombát tenyésztettek, tengeri herkentyűt neveltek, macskazenéltek és piszmogtak. Életüknek jóformán ezek a kis mániák adták meg a tartalmát. A családi életük vegetáció és másolás volt, a hivatali tevékenységük gépiesség. Ritka volt köztük a foglalkozását kultuszként tisztelő, felfelé törő, becsvágyó hivatalnok. Várták az idejét, amíg sor kerül az előléptetésükre, vagy megkeresték távoli rokonságukban a protektort, aki nénány megfelelő helyen elhangzott jelszóval lódíthat egyet rajtuk. Egyébként azonban az életük lényege, amely szinte egyéniséggé határolta őket, a bolondéria, a vacakolás, a különcség volt, amelyre rákaplak. Olyanok voltak, mint a pohár víz, amelybe egyetlen cseppet öntöttek valamilyen penetráns, ártatlan folyadékból s az az egyetlen csepp jellemzőbb lett a vízre, mint elemei, a hidrogén és az oxigén.

A politika éppen ebben az időben hatalmas hullámokat vetett az országban. A képviselőházban excellenciás urak és fiatal fehér kamáslis fenegyerekek trombitával, kerepelővel harcoltak Tisza ellen, Tisza pedig rendőrökkel vezettette ki őket az Országháztérle. Amint hamarosan kiderült, nem éppen jelentéktelen kérdésekről folyt ez a harc: középpontjában a katonai javaslat állott, de ürügyén felkavarodott minden kis és nagy ellentét, amely egyéneket, pártokat és bizonyos mértékben a keresztény felekezeteket is szembeállította egymással. Az osztályok harca, amelyeknek jogosultságát, sőt létezését a politikai porondon öklelő legádázabb ellenfelek is egyformán tagadták meg, csak tünetekként jelentkeztek a politikai élei perifériáin, aratósztrájkokként, munkástüntetéseként, ott, ahol már a politika a közrendészettel érintkezik. De bizonyos, hogy ezek az évek állandó közügyi rumlival teltek el s főként a városi lakosságot

kavarták fel. Ők azonban, a sárga házak lakói, nem vettek át semmit az izgalmakból. Legfeljebb, ha néha figyelték a szél járását: marad-e a kormány, vagy jön-e a másik, amelyet ugyanezzel a lanyha hűséggel szolgálni kell? Nem voltak gerinctelenek, mert mint mondtuk, halak vagy csigák voltak. Közéletükben még inkább, mint magánéletükben. Közéletükben még a harc, az ellenállás, a kritika gondolata sem érlelődött meg bennük, még kevésbé meggyőződés, vagy hit. A politika a hatalmasaknak való engedelmességet jelentette számukra, amit minden öt évben, választáskor ünnepélyesen s a nyílt választás jóvoltából nyilvánosan dokumentáltak. Sokan közülök néhány héttel a választás előtt odahagyták lombfűrészüket, vagy gerlicéiket s átalakultak kormánypárti kortesekké. Elsősorban „nyomást gyakoroltak a felekre”, ami nem volt nehéz feladat, mert a felek sem különböztek tőlük; s hagyták nyomni magukat. Mint a benszülöttek, akik nem tudják, hogy a szerelem és a születés között okozati összefüggés van, mert háromnegyed évre nem terjed ki az emlékezőtehetségük – a felek szavaztak s eszükbe sem jutott, hogy iusztrumról-lusztrumra növekedő bajaikban ennek a szavazásnak is része van.

Csak a klerikális kisiparosok voltak ellenzékiek, ők is főképen azért, mert a kormánypárt elnökségében és választmányában sok volt a zsidó. Ezenkívül még ellenzékiek voliak az ipari munkások, a parasztok s az egyetemről hazaruccant diákok. Ezek egymás közt arról beszéltek, hogy a földművesek, a munkások, a szegények és a tudatlanok dolgát valahogyan, mégis csak meg kellene oldani. Ők azonban nem számítottak, mert nem volt szavazati joguk. A sárga házakban nem is tudták, hogy mit forralnak. Így fordult az idő az ezerkilencszáztizennegyedik esztendőbe.

1938 október 5.

Ismertem Plesz Lolát, aki anyjával és hűgával önkéntes gázhalált halt a budai garszonlakásban. Jelentékeny írói tehetsége volt s a magyar regények egyik legszolidabb tolmácsolója egész sor idegen nyelven. Személyes ismeretségbe oly módon kerültem Plesz Lolával, hogy egyik legényemet lefordította német nyelvre. Tiszteletreméltó, de idővel kissé már fárasztó volt a lelkiismeretesség, amellyel munka közben minden bizonytalan árnyalat pontos értelmezéséért telefonon zaklatott, vagy sürgős randevút kért valamelyik kávéházba. Sokszor csak egy jelző volt vitás, amelynek németben több szinonimája van, – de Plesz Lola mintha a könnyelmű döntés végzetes következményekkel járt volna, gyakran órákig konzultált egyetlen szóról s amikor végre leírta, úgy érezte, hogy megosztotta velem az irodalomtörténet ítélőszéke előtt a felelősséget. Az irodalomért való lelkesedése s az iránta tanúsított alázat sokszor már bizonyos fokig kényelmetlen, komikus különtségnek hatott, különösen olyan időben, amikor éppen a meg nem írt művekben rekedtek meg a kor csef d'oeuvre-jei. De Plesz Lola az utolsó pillanatig hitte, hogy a világ legnagyobb, legdöntőbb dolga az irodalom. Nem csodálkozott volna rajta, ha egy iotáért ismét egymásnak esett volna az emberiség. Csak most, halála után tudtam meg, hogy a legkeservesebb anyagi körülmények között élt. Nemcsak, hogy nem panaszkodott, de majdhogynem tetszelgett a valaha nagyvilágian hangzó személyes kapcsolatokkal, amelyek nyugateurópai írói csoportokhoz, irodalmi szalonokhoz és a legáhitottabb külföldi kiadókhöz fűzték. Sokat élt Parisban, Stockholmban, Londonban, Svájcban és Amszterdamban s nemcsak a világlapok és irodalmi revük szerkesztőségeiről, de nemzetközi palaeo-hotelekről is úgy beszélt, mint aki csak rövid időre házaruccant s a kicsinyes és krajcá-

ros pesti keretek közt nem érzi igazában otthonosan magát. Tudta, hogy a pestiek gyanakszanak mind a messziről jött emberre, lehet, hogy szememben is felfedezte a zavart kétkedés pillantását, mert egy kávéházi randevúra elhozta magával a retiküljében irodalmi korrespondenciájának elite-darabjait. Kirakta a kávéházi asztalra Thomas Mann, Romain Rolland, Ortega y Gasset. Aldous Huxley, Lewis Sinclair es a fiatal Plisnier többoldalas, jobbadán kézzel írt leveleit. Egyik sem volt konvencionális. Mindegyikből kiderült, hogy személyes barátság, vendégeskedés, ciiskussziók és szórakozások emléke szubjektíven is hozzájuk fűzte Plesz Lolát. Egyik levél sem volt apokrif. Az író, ismerve a pestiek végletes rosszhiszeműségét, a biztonság kedvéért borítékostól, bélyegestől és postabélyegzőstől őrizte meg a leveleket. Nem lehetett tovább okvetetlenkedni; el kellett hinni, hogy Plesz Lolával csakugyan intim korrespondenciában voltak az európai és amerikai irodalom legkülömb és legnemesebb alakjai.

Most, hogy öngyilkossága hírért hallottam, nem lepődtem meg. Aki ilyen ügyetlenül, tehetségtelenül választotta meg a társaságát és a protektorait, – akinek Thomas Mann, Aldous Huxley, Romain Rolland és Ortega y Gasset volt a barátja, el lehetett készülve rá, hogy nem kerüli el a sorsát...

1938 október 1.

Bevallom, Marchesa Godi szépségét nem tudom dicsérni azzal a déli szenvedélyességgel és szíves-séggel, amelyet bizonyára északon is megérdemel. Rábízom Guido da Verona-ra vagy Pitigrilli-re, akik a római nagyvilági dámák testi ékességeinek vérforraló érzékeltetésével nem egy olvasó unalmát oszlatták

már el hosszú társasutazásokon. Igyekszem tehát hűvösen beszámolni Marches Godi regényéről. Marchesa Godi, ahogyan Dekobra írná, az „örök város” előkelő nemzetközi társaságának csillaga volt. Hintaja a Corso-n, autója a Civita Vecchia felé vezető strandon, önként megmerevedett sorfalakat varázsolt a járdaszélekre. A concours hippiquenken neki jutott a legszebb írofeum. Múrlovarnóként nemzetközi híre volt, angol illusztrált lapok átlag havonként közölték fényképét, mely lovával ábrázolta különböző verziókban. Palotája nyitva állt a nemzetközi társaságnak, szalonjában a diplomácia, a művészet és a lósport legkiválóbbjai találkoztak. Egyénien szabott ruháit, amelyekben az Opera páholyában, a futtatásokon s a nagy hotelekben megjelent, lelopták a divattervezők. Idősebb angol nőírók regényeket írtak szellem szilánkjáiból. Több dalszerzőt mélyhangú tangókra és álmatag angol valcerekre ihletett. Bridzspartija, amelyet lord X.-el, az állandóan római palotájában élő angol főúrral, Mme. Y-nal, az elhunyt fonkingi francia főbiztos özvegyével és a fiatal és szőke Signor Z.-vel, a neves tánc- és tenniszbajnokkal szerdánként játszott, az egész város játékosainak végcélja volt. Akadlak, akik órával kezükben várták az öreg lord, vagy az élemedett főbistosné halálát, hogy kellő pillanatban beülhessenek a megüresedett helyre, ilyen csodálatos dáma volt Marchesa Gödi, aki magától értetődően nem töltötte az egész évet Rómában, hanem minden kötelező időpontban útrakelt, hogy felkeresse az évad legdivatosabb fürdőhelyét. Ezúttal is útrakelt, beszálna a kékvonatba, majd belefeküdi a kékvonat hálókocsijába. A regény izgalmas cselekménye azonban itt merőben más fordulatot vett, mint amelyet a gáláns előzmények alapján vártunk. A határig minden simán, a forrólevegőjű nagyvilági regényhez mérten, talán túlságosan is simán történt. A Marchesát nem altatták el klorofommal, nem rabolták el ékszereit, sőt az akadályokat

nem ismerő, eszeveszett diák sem, akart betörni hozzá szerelmével. De a határállomáson bebocsátást kért a fülkébe a vámtiszt, – s itt adjuk át a szót a Magyar Távirati Irodá-nak, amely jelenti, hogy a Marchesa párnája alatt egymillió lírát találtak, amit a főúri hölgy ki akart csempészni az országból. A Magyar Távirati Iroda ugyan nem közli, de bizonyosra vesszük, a fentebb említett írók nyomán, hogy az egymillió lírából a felfedezés pillanatában illatos felhő áradt. A vámosokat nyilván nem kábította el a pézsmaszag, mert a vámosoknak gyakorlatban megingathatatlan az a meggyőződésük, hogy a pénznek nincs szaga, sőt faja, neme és rangja sincs. S a tárgyilagossá vámosoknak nyilván ugyanez a véleményük a csempészekről is.

Röviden összefoglalva így hangzik Marchesa Godi regénye. Semmi sem lenne ostobább, ha olymódon vonnók le a regény tanulságát, hogy minden főrangú hölgy valutát síból át a határokon, illatos felhők között...

1938. október 20.

Mikor Piccard tanár először emelkedett fel a sztratoszférába, bennem is felcsillant a remény, hogy a tudomány hatalma és a pionírok bátorsága révén idővel talán mégis át lehet szállni erről az égitestről valamelyik kevésbé elfuserált csillagra. A tudományos beszámolót, amelyet Piccard tanár a világ természet-tudósai előtt tartott, azzal a laikus hódolattal vettem tudomásul, amellyel a hívők az ismeretlen liturgiái nyelven hirdetett ígét, – valójában azonban a nagy lehetőség izgatott: egy napon beülhetek a gömbbe, itthagyhatok csapot-papot, új nevet vehetek fel és újra kezdek. Később, amikor a pompás kezdemé-

nyezésnek elmaradt gyakorlati folytatása, már megelégedtem volna azzal is, ha a sztratoszférát hozzáférhetővé teszik azoknak, akiknek évek óta sehol sincs maradásuk és akiket azzal vádolnak, hogy másoktól elszívják a levegőt. Az Óceán és a havasok nem alkalmasak a felesleges tömegek letelepítésére, mert kiderült, hogy a robinsoni szigetekre és a havasok tetejére is eljut valamiféle hatalom, vagy elfogultság karja, amely onnan is tovább hajszolja a feleslegeseket, ahol lámákon és zuzmókon kívül nem él meg semmi. Őszintén szólva, feltettem, hogy az eviani konferencián szóba kerül a sztratoszféra, amikor már a délamerikai félindian köztársaságok és csendes-óceáni néger törzsek is csigamód bezárták a házaikat a földgömb felesleges emberei előtt. A sztratoszférában tudvalevően alig van már levegő, – joggal tehettem fel tehát, hogy a nyugateurópai emberbarátok segítségével meg lehet szervezni belőle azt a semleges zónát, ahol eltűrik, hogy a felesleges emberek egymás közt arányosan felosszák a kevés oxigént és nitrogént. Ehhez természetesen szükség lett volna arra, hogy Piccard professzor ne elégedjék meg tanulmányi céljaival, hanem gyarmatosítsa a sztratoszférát. Most, hogy hosszú szünet után végre nemes és művelt lengyel barátaink, akiket nemcsak történelmi hagyományaik, de a Kovalevskák és Curienék is köteleznek, folytatni akarták a belga professzor pionirmunkáját, reménykedtünk, hogy a felesleges emberek problémájának szörnyű időszerúsége a sztratoszférarepülés célját gyakorlati irányban fejleszti tovább s lehetővé teszi, hogy akiknek nincs helyük a földön, legalább a levegőben lógjanak. A lengyel sztratoszféragömböt azonban szerencsétlenül startja előtt szilánkokra szaggatta a gáz. Mintha a felsőbb végzés szólt volna közbe, mint a Bábeltorony építésekor, meg kellett értenünk az intést: nem lehet másik csillagra átszállani, sőt még kiszakadni sem lehet a föld légköréből. Itt

kell maradni s keresni a talpalatnyi földet, ahol megvetheted a lábad. S ha történetesen ezt a talpalatnyi földet nem találod meg, a sztratoszféra-repülés utópikus tudományos sportja helyett meg kell tanulnod a mai athmoszféra sportját: a földönfutást...

1939 szeptember 2.

Szabadságom harmadik hetét töltöttem Parisban, nem mondhatom, hogy egészen gyanútlanul, de a július 14-ike óta félig kiürült, kellemesen unatkozó és bágyadtan szórakozó város gyanutlansága időnkint bennem is eloszlatta a keletről magammal hozott szorongást. Elsején, szombaton délután, a párisiak ugyanúgy vágattak az autókkal és weekendvonatokkal a tenger és a hegyek felé, mint az elmúlt hétvégén. Az esti világítást sem korlátozták, a transparensek zavartalanul váltogatták színeiket, csak az utcai lámpák borultak kék fénybe. A kék fényben minden kissé meseszerűen, vagy még inkább filmszerűen hatott, semmi sem látszott lehetetlennek. A kevés járókelő azonban semmivel sem jelezte, hogy számol, vagy éppen fél a fordulattól. Különös feszültség sem volt a levegőben, a tiszta égen köznapi csillagok és negyedhold, nyoma sem volt rendkívüli tüneménynek, üstökösnek. A kék fény nem volt újdonság a párisiaknak; tavaly, szeptemberben megismerkedtek színhatásaival, amelyek papírmasévá varázsolják a kőházakat és kísérteties maskarákká az embereket. Én most láttam először a kék Parist – mintha az egész levegőben lebegett volna kasírozott felhők között. Voltak régi városrészek, amelyeket megszépített, az eleven várossról azonban lemosta az életet. A járókelők arca csupa hullafolt, s a kék kezek és körmök, mint a félvér négerekéi.

Éjfél tájban rossz sejtelmekkel indultam hazafelé a latinnegyedbe, a „Hotel de France”-ban lévő szállásomra. Lakótársaim magyarok, görögök, arabok, négerek és néhány francia, a bejárat előtt csoportban tanakodtak, mert a kis szállodának nem volt hallja. Mikor odaértem, a vita már eldőlt, a béke mellett döntöttek. A franciák megnyugtatták őket, hogy nem kell végzetes jelentőséget tulajdonítani a kék fénynek, tavaly is elmúlt, az idén is el fog múlni. Magyar hírlapíró barátom beavatottan összegezte azokat az esti újság és rádióhíreket, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy a békeerősítések nemcsak hogy nem kilátástalanok, de a kulisszák mögött máris sokkal több történt, mint amennyit nyilvánosságra hoznak. A nők döntöttek el végleg a kérdést: egyszerűen lehetetlennek tartották a háborút. Hazudnék, ha azt állítanám, hogy ezek a kapualji érvek meggyőztek, de önként hagytam hatni magamra az optimizmusukat. Amikor lefeküdtem és vagy félóra hosszat még olvastam, magam is valószínűtlennek tartottam, vagy inkább valószínűtlennek akartam tartani a háborút. Elalvás előtt, a sötétben latolgattam útitervemet: tíz nap múlva, ha szabadságom véget ér, kerülő úton, az Atlanti óceánon és a Pireneusok érintésével fogok hazautazni. Az utazási irodában már érdeklődtem: Bordeauxban, Toulouseban és Marseilleben töltök egy-egy napot.

Napsütésre ébredtem, a közérzetem jó volt és nagyon éhes voltam. Hamar felöltöztem és elindultam a bistro felé, ahol reggelizni szoktam. A kis kávéház a hatodik házban volt a Hotel de France-tól, a Rue Linné és a Place Jussieu sarkán. A százéves, tántorgó házakban javarészt olasz kisiparosok s néger és délkelet-európai diákok laktak. Földszintjeiken szegényes élelmiszerárusok, fűszeresek, pékek, mészárosok és végy tisztítók boltjai, mert ezen a vidéken főképp az elsőrendű szükségleti cikkeknek volt keletjük. A boltoktól még elfért a földszinteken egy-egy lakás is,

rendszerint a házmesterek otthonai, s ablakaik az utcára nyíltak. Miközben a kávéház felé mentem, megállapítottam, hogy a Rue Linnén nincs semmiféle gyanús változás. A tizenhetes számú ház kapujához értem, amikor a házmesterlakásban megszólaltatták a rádiót. Megálltam az ablak alatt és hallgatóztam. Pontosan délelőtt tizenegy óra húsz perc volt. A speaker éppen bemondta, hogy Henderson angol követ kikérte útlevelét.

Nem írom le, hogyan hatott rám a hír, mit gondoltam és mit éreztem. Most, írás közben, hogy igyekszem megeleveníteni ezt a napot, majdnem komikusnak tartom, hogy első pillanatban azt terveztem, naplót írok a háborúról. Micsoda nagyzási hóbort, vagy „fachsimpelei” arra számítani, hogy dokumentatív, vagy csak érdekes is lehet, hogyan reagált – egy ember, bárki, író vagy akár vezető politikus erre a percre. Az efajia feljegyzések valamikor annál hatásosabbak voltak, minél több paradoxul kicsinyes mozzanatot, jelentéktelen kuriózumot tudtak lerögzíteni a nagy dolgok tövében. Volt idő, amikor az irodalom elhitette az emberekkel, hogy a nagy dolgok mögött voltaképpen kis dolgok rugói rejtőznek, de ki ne érezte volna 1939 szeptember másodikán, hogy ez az Anatol France-i történelemszemlélet végkép megdőlt? Bevallom, magam sem éreztem igazában, s első dolgom volt, hogy a papirkereskedésben vegyek egy vastag blokkot. Gondoltam, a kék papírral beragasztott ablakok mögött a kietlen esti hotelben majd jegyezgetek. „Napló” – írtam rá már a kávéházban a címet a mappa ídőilapjára.

De este nem volt időm írni, mert az egész szállodát felbolygatták a légvédelmi előkészületek. Teleragasztottuk az ablakokat kék papírral, lámpaernyőket szabtuk, szódabikarbónát oldottunk patentzáras ásványvizes üvegekben, miközben lenn az utcán félel-

metesen füttyültek a világos ablakokra vadászó biciklis rendőrök. Majd le kellett mennünk a pincébe, hogy veszély esetén kiismerjük magunkat. A pincébe szűk és egyenetlen csigalépcső lejtett, de maga az óvóhely tágas volt és a rozoga, ötemeletes, ferde hoteltoronyhoz viszonyítva, elég masszívnak látszott. Rokkant székek, feslett fotójók és százéves rekamiék bútorozták. Egyik sarokban a téli szénkészlet csillogott ezüstösen, az átalellenes sarokban boltívig érő halom üres borosüvegekből. S középen két embermagas könyvtorony. Az efajta könyvhasábok a legtöbb Quartier-beli kis hotel pincéjében megtalálhatók. Minden tudományig, minden európai és ázsiai nyelv keveredik bennük. Diákok, költők, volt és leendő állarnférfiak fizetés nélkül távoznak, vagy olyan hirtelen fordult jóra a sorsuk, hogy tudatosan felejtik ott nyomorúságuk bizonyítékait, vagy csak egyszerűen meghalnak ... A patronne az üres szobában összeszedi a lakó hagyatékát: a vacak ruhadarabokat odaadja a bevetődő clochardnak, de a könyvekkel nem tud mihez kezdeni. Semmirevalók, az antikvárius nem ad értük egy sout sem. Útban vannak, port és penészt árasztanak, végül lekerülnek a pincébe. Évek, évtizedek rakodnak így egymásra, a Quartier Latin pincéiben, magas, karcú oszlopban, mert a pincében is szükség van a helyre. Azért nem fűt be velük a patronne, részben mert a központi fűtést szénrel táplálják, másrészt, mert ezeket a pincéket mégis a Montagne Sainte Geneviève-be vájták, s a kispolgárok is hallottak róla, hogy öreg tárgyagnak, öreg könyveknek néha nagyobb az áruk, mint magáé a hotelé. A ha szkeptikusok is, de mégis megjátszák a valószínűtlen eshetőségeket, hogy egyszer jön valaki, turkál a könyvek közt egy elnyűtt kötetért, amelynek szerzője állami temetést kapott valahol Amerikában, vagy a Balkánon s kezükbe nyom érte néhány ezer frankot.

El Melik, az arab matematika és fizika tanára háromszoros panaszt emelt a chef d'ilot-nál, a pinceparancsnoknál: 1. a könyvek tűzveszélyesek; 2. a borosüvegek szilánkjai becsapódás esetén fokozzák a pusztítás erejét; 3. ha a bomba nem is csap be a pincébe, csak a felépítmény gyullad ki, a széngáz megfojt valamennyiünket.

A pinceparancsnok helyt adott a panasznak, megígérte, hogy másnap előírás szerint kiürítetteti a pincét El Meliket nem nyugtatta meg a chef d'ilot ígérete. El Melik azonnali intézkedést követelt, mert El Melik és vele együtt a párisiak túlnyomó része meg volt győződve arról, hogy Paris ellen a légitámadás órák kérdése, a háború magától értetődő nyitánya. Tavaly, szeptemberben, amikor megszűnt a válság, a város főképp azért lélegzett fel, mert a sajtó nem titkolta, hogy a megegyezés a percek múlva bekövetkező légitámadás eddig elképzelhetetlen szörnyűségét hártotta el. S a sajtó, hogy minél inkább meggyőzze a megegyezés ellenfeleit, hátborzongató tudálékossággal azóta is gyakran ismertette a repülőbombák különböző változatait: a százötven tonnás robbanót, amely két kilométer körzetben minden házat és minden élőlényt lekaszál, a gyújtót, amely olthatatlan tűzével lánggra lobbantja a követ is, s főképp az yperit ballont, amely hangtalanul esik le a magasból, a földön szétloccsan és szétronszol maga körül minden szerves lényt. Az yperit-gázt Ypern óta, ahol először használták, jól ismerik a franciák: a „gazék”, az elzalogosítottak ezrei ma is a világháború legmaradandóbb kísértetei. S képzeljük el, hogy húsz év alatt mennyit javítottak, tökéletesítettek ezen az Yperiten – magyarázta a sajtó, hogy az emberek minél jobban megbecsüljék a megoldást, amely tavaly az utolsó pillanatban megmentette őket. Nem mondhatom, hogy a várost, amely tizenegy óra húsz perc óta csendesen búcsúzkodott hadbavonuló fiaitól, s amelynek otthon-

maradt része el volt készülve az órák alatt bekövetkező légitámadásra, félelem vagy éppen pánik fogta volna el. Síró asszonyt sem láttam, épp oly kevésbé daloló katonát. A változás csupán annyi volt, hogy a vidám város nem is komor, csak komoly lett s éneklő hangossága lehalkult. De az yperitet szörnyen respektálták. Délután, amikor az utcákat jártam, többször hallottam az yperit nevét, mint az aktuális államférfiakét és diplomatáékét. A Hotel de France magyarjai, görögjei, négerjei, arabsai és franciái is sokat beszéltek az yperitről. El Melik, a szakember, olyan tűrhetetlen szakszerűséggel magyarázta az yperit sokféle hálását, hogy végül a pesti újságíró dühösen félbeszakította s átcsapva a kedélyes léliaságba, a ránk váró rémségek karrierozásával enyhítette a rettegés feszültségét. Bár saját halálunkkal viccelt, mindenki kapva-kapott rajta, hogy nevetessen. A sápadt arconkon fintor volt a nevetés, de mégiscsak enyhített a cigarettafüsttől és halálfélelemtől sűrű légkörön. S aztán egymást kezdtük ki, egymást vádoltuk tréfásan gyávasággal s hogy mindenkire sor került az ugratásban – valahogyan felbátorodtunk. Éjfél tájban *mái* másról is mertünk beszélni, s lassanként ugyanolyan fontoskodóan, nagyképpen latolgattuk az eshetőségeket, mint egy budapesti kávéházban. A nők már ásítoztak, sürgették a lefekvést, – elbúcsúztunk. De a küszöbről még egyszer mindenki visszanezett, olyan komoly tekintettel, mintha egy életre válnánk el egymástól.

*

Hajnalban háromnegyedháromkor elbődült a háború első légi vészjele, amikor hevenyészett öltözetben, hónom alatt az útlevelemmel, a pénztárcámmal és a szódabikarbónás üveggel szaladtam lefelé a lépcsőn, a kíváncsiságom intenzívebb volt, mint a félelmem. Most tehát itt a húsz év óta rettegett és népszerűsített légitámadás:na meglátjuk, milyen lesz a való-

ságban és közelről. A lépcsőházban majdnem szótlannul robogtak, botladoztak, torlódtak előttem és mögöttem a lakók. Pillanatonként megvillant zseblámpa s a fantasztikusan kitágult pupillákból soha nem látott fény áradt. Nyilván az én szemem is ilyen visszataszító sugarakat lövelí. A pincébe vezető csigalépcsőn megcsúsztam, s a homlokom az ajtónak vágódott, hogy púp nőtt rajta. A pince pilanatok alatt megtelt. Azt hiszem, a látvány először mindenkit groteskségével foglalkoztatott: az öltözetlenség és kócoság komikumánál is inkább az álomból hirtelen ébredtek arcának bambaságával, amely még nem vette tudomásul a reflexet. Látni lehetett, ahogy az arcok most ébrednek fel és rájuk rajzolódnak a helyzetnek megfelelő indulatok és gondolatok vonásai. A sziréna még bőgött – s az volt a legkülönösebb, hogy a vészjel szinte megnyugtatóan, bátorítóan hatott. Még beszélgettünk, sőt kínosan tréfálkoztunk is. Abban a pillanatban, amikor a sziréna elhallgatott, a pincében halálos csönd támadt, s éreztük, ebben a csöndben pillanatok alatt eltűnt magunkra erőszakolt biztonságérzetünk. S hogy kívülről és felülről semmiféle emberi, vagy gépi hang nem hatolt le hozzánk az óvóhelyből kelepce lett. Fentről, a magasból halálos veszély fenyegetett bennünket, s mi nem hallottunk és nem láttunk semmit. S meg vagyunk fosztva attól a lehetőségtől, hogy a végső pillanatban egyetlen egyéni ügyességgel, vagy egyéni szerencsével elkerüljük a végzetet. Csakugyan, nincs rettenetesebb a láthatatlan és hangtalan ellenfélnél, s mi itt ülünk egy rakáson, vakon, süketen, tétlenül, s a repedezett boltíven, a kétes értékű gázmaszkon, vagy a szódabikarbónás üvegen kívül nincs semmi menedékünk.

Minden érzékszervünk közül a fülünk dolgozott a legerőteljesebben. Ezúttal nemcsak a nagyvárosi hajnali csend ütemes bugását, de az éjszakai mezők csendjének kagylómoráját sem lehetett hallani. Nem

csend volt, tökéletes némaság. A befalazott pinceablakokon s a vastag ajtón, amelyet kívülről nedves szőnyeg védett a gáz, az yperit ellen, nem hatolt át a felső világ életének semmiféle hangtüneménye. Ha a pincében moccant valaki, köhintett vagy recsentett az ülőbútoron, a többiek rávillantották felelősségrevonó tekintetüket: mintha spiritiszta szeánszot zavart volna a legkiritikusabb pillanatban, közvetlenül a szellem jelentkezése előtt. Külső zajt akartunk hallani. Bármifajta szerszám, kalapács, seprő ismerős „hangja; vagy a villanycsengő, vagy egy békebeli autótülök könnyített volna a lélekjelenlétünkön. Igazában azonban azt a hangot vártuk, amely elől idebujtunk. Minden pillanat, amely elkésett, nemcsak a szorongástól lett sűrűbb, de az iszonyúra felfokozott várakozástól is. Igen, vártuk a detonációt, amelyet eddig még nem hallottunk s amelyet eddig még senki sem hallott. Magam is, aki a múlt háborúból sokféle ágyuszóra emlékszem, borsódzva, de egyre türelmetlenebbül vártam a minden eddiginél hatalmasabb effektust. Húsz év óta fokozták fel igényeinket a szakcikkék és a propagandairatok az elkövetkezendő háború harcieszközei iránt, amelyek úgy viszonylanak a régiekhez, mint a gyorstüzelő puská a parittyához. Most dermedten vártuk a halálveszélyt s ugyanakkor beteg kíváncsisággal vártuk a rekordot: mi lesz már?

Azt hiszem, mindnyájan férfiasabban viselkedtünk volna, ha a következő pillanat meghozza a robbanást, így azonban, egyenes derékkal és megnőtt fülekkel hallgatóztunk s féltünk saját reflexmozgásainktól is. Félóra telt el, amikor a görög nyelvészen kitört a klausztrofóbia. Nem bírta tovább, kitérta az ajtót és felszaladt a lépcsőn. Az ajtó csak pillanatig volt nyitva, de becsapott rajta a hűvös hajnali szél s hallani lehetett a Place Jussieu őszi nyárfáinak sziszegését. A görögöt a biciklisrendőr visszakergette a pincébe, de a varázslat már megtört. Fent tehát fúj a szél,

a fák sem szöktek el, dühöngenek az őszi szélben s leveleiket az ócska padokra pergetik, ahol tegnap csavargók, öregasszonyok, négerék, emigránsok és mi ültünk... s most már valószínű, hogy holnap délben is ott fogunk ülni. A külvilág, amely a pincéből vízióinkban azonos volt a háborúval, ismét realitás lett, hogy egy ajtónyílásnyi időre kapcsolatba kerültünk vele. Dermedtségünk felengedett, a halánték-kapcsolás lassúdott és a szívünk, amely szinte megállt, ismét mert hangosabban dobogni. Ugyanakkor azonban csalódottak is voltunk, elmaradt az attrakció, amiért tulajdonképpen felzavartak és megszégyenítettek bennünket.

Emlékszem, a nők adták tudtul először magatartásukkal a hangulatváltozást. Bár a pincébe érkezésükkor mingyárt felvették a gázmaszkot, meggyőződésem, hogy pillanatig sem félték. Bizonyosra veszem, hogy nem hittek az yperit-mesében, sőt ekkor magában a háborúban sem hittek. Felvették a gázmaszkot, ahogyan felvettek volna egy kalapot, fejdísz, amely bizonyos alkalmakhoz illik. Már délután felpróbálták a tükör előtt, látogatták egymást benne, sőt cserélték is, ha a másiké jobban illet. Ezek a nők, kevés kivétellel, kemény életet éltek; hontalan férfiakkal megosztották a nehéz munkát, vagy ami még nehezebb, a tragikus tétlenséget. Petróleumon főztek, rezervoárban mosták az alsóneműt, éjszakákon át gépeltek felesleges cikkeket, kilátástalan sorsú regényeket s eleve megválaszolatlan leveleket. Minden békebeli férfimegpróbáltatásból részt vállaltak, sőt sokszor a nagyobbik részt, de a háborúról legmélyebben még mindig azt hitték, hogy rájuk csak közvetve, a hozzájuk tartozó férfiakon keresztül vonatkozik. Aztán hirtelen megint elhallgattunk, megijedtünk, hogy nagyon is elbizakodottak vagyunk, kihívóan viselkedünk, Istent kísérünk. Fent csend volt, némaság, csak azt tudjuk, hogy a szél susterog és a nyárfák sziszegnek.

Két órája ültünk már a pincében, de a danger passé, a felszabadító szinkopás dallam még mindig késett.

*

Bizonyára én is úgy viselkedtem, azt éreztem, azt gondoltam, amit a többiek, – közben azonban újra felmerült bennem a kérdés, hogyan jutottam ide máról holnapra a pincébe? Mi történt velem tulajdonképpen húsz év alatt, hogy egyszerre csak megint a föld alatt vagyok, mint 1915-ben Zlocov-nál? S hogyan kerültem ebbe a párisi pincébe, – hiszen ez nem az én frontom, nem az én Hinterlandom?

1939. augusztus tizedikén tizenhetedszer érkeztem Parisba. Sohasem jöttem határozott gyakorlati céllal, sohasem volt itt dolgom és nem voltak konkretizálható igényeim Parissal szemben. Nem mondanék igazat, ha azt állítanám, hogy történelmi Paris, a művészi Paris, vagy a politikai Paris vonzott. Első tartózkodásaim idején, fiatalabb koromban kétségkívül alaposan szemügyre vettem szépségeit, értékeit, kuriózumait. Megnéztem a múzeumokat s nem mondom, hogy később is nem tértem be egyszer-egyszer valamilyen kiállításra, ha megtudtam, hogy érdemes. De idővel sok minden látnivalót elengedtem, ellazsáltam. Nem vagyok műértő, még kevésbé sznob. Nem követtem az évről-évre változó hullámokat, amelyek szezononként vetettek fel úttörőket és iskolákat, hogy a tavalyiakat alámerítsék, sőt a régi mesterek rangját is évről-évre váltogatták. Volt év, amikor Ingres, volt amikor csak Cézanne s volt amikor kizárólag Delacroix volt az egyedülvaló, – nekem, bevallom, évtől és divattól függetlenül egyformán tetszettek vagy kevésbé tetszettek.

Mondom, nem értek sokat a képzőművészethez s hosszú ideje csak a szemem sarkából figyeltem ezeket a változásokat, amelyekben érzésem szerint legalább annyi szerepük volt a műkereskedői ravasz-

kodásnak, mint a kor bizonytalan ízlésének és művészi programtalanságának. Azt azonban tudtam, hogy ezeknek a divatoknak impulzusai ritkán eredtek franciáktól, sőt párisi franciától sem. Szembetűnőek voltak, mint a tajték a víz tetején, de nem voltak tartósan jellemzők a mélyben elkülönülten, saját töörvényeik szerint hullámzó francia képzeletre, alkotóerőre és közízlésre. Ami az irodalmi Parist illeti, kétségtelen, hogy egyik legmaradandóbb öröm, erudicióim, sokszor támaszom a tizenkilencedikszázadbeli francia regény. Balzac volt első Baedekerem: a Rue St. Honorén megkerestem a ház utódát, amelyben Vautrin lakott; a Rue de Thaitboutban állott a palota, amelyben Lucien de Rupenpré és Esther szenvedélydrámája beteljesedett. Végigjártam Vigny, Musset utcáit, Hugo sikátorait és nyomon követtem Zola munkásait a zordon proletárnegyedek mélységeiben s az ő útmutatása szerint másztam fel először a Sacrée Coeurhoz. S hogy nagyot ugorjak, még 1939 augusztusában is ödöngtem a Rue de l'Universitén. Tucatnyi komoly házban felismertem a Thibaultékét, kerestem a kapu alatt, Antoine orvosi tábláját. De hiába kerestem, mert Antoinet Ypernnél utóíerte a gáz s pontosan a békekötés hetében meg is fojtotta az yperit.

Tudom, hogy az efajta kultusz diákos dolog, de őszinte jellemző Parissal szemben tanúsított igénytelenségemre. Erudiciót, bátorságot, kedvet talán kaptam Paristól, de sohasem jöttem ide élményanyagért, különben is, azt hiszem, az író élményanyagát csak másodrendű észleletekkel, különleges, de nem jelentős dokumentumokkal, riportszerű külsőségekkel és impresszionista színekkel gazdagíthatja a bármilyen gazdag, de átmeneti környezet, ahol akár évekre is letelepszik. Két regényt írtam Parisban: az egyiknek a budapesti Wesselényi-utca, a másiknak a dunántúli magyar kisváros volt színtere, mindkettőben vannak párisi epizódok, de azzal a természetes, majdnem illedelmes tartózkodással, szerénységgel s néha ön-

gúnnyal, amellyel az idegen, aki ismeri ítélkezése, bírálata és. beavatottsága illetékességének határait. Sohasem akartam párisi író lenni, sőt párisi ember sem. Az ínyemet és gyomromat menthetetlenül determinálta az anyám konyhája, nem nyeltem kétségbeesett arc kifejezéssel, szemlehunyva éti csigát, nem cukroztam meg a joghurtot, de sokszor kilométereket gyalogoltam borjupörköltért. Testileg és lelkileg multamhoz, talajomhoz és légkörömhöz kapcsoltak a kényszerek s mégis, ha volt néhány hét szabad időm s valamilyes fölös pénzem, az első vonattal rohantam az idegen Parisba.

Miért jöttem ide, miért jöttünk ide? Miért jött ide például H. barátom? Tíz nappal a háború kitörése előtt meglátogattam rue Cardinal Lemonie és Quai d'Anjou sarkán bérelt lakásában. Azt hiszem, ebből a lakásból nyílik a legszebb kilátás Parisra: a sarokablakból egyszerre látni a Noue Dame és a Louvre hátát, az Ils Saint Louis-t és lefelé és felfelé a Szajnapariokai Saint Cloud-ig és Maison Alford-ig. Szemben Bossuet és Fénelon Parisa, kőhajtásnyira az Institut Voltair szobrával, a rue Saint jaques Anatole France lábanyomával s a Collège de France előtt áll fehér márványban Montaigne, aki végül csak ezt tudta mondani: Que sais-je – mit tudom én? igen, mit tudom én, miért jöttünk ide Parisba s miért telepedett le itt H. barátom, aki éppen a hatszázadik oldalt írta tele a Notre Dame, az Institut, a Cluny-i apátság és a Sorbonne négyszögéből, – Petőfiről. Mindez nem hűség, érdem, patriotizmus vagy épen nacionalizmus, – csupán az ember nem bújhat ki a bőréből, még ha ki akarják is rázni belőle ...

Nem, az irodalmi Paris vonzásától nem rohantunk ide lóhalálába s a politikai Parisétól sem. Bizonyos, hogy tizenkilencedik századbeli ember, a francia forradalom dédunokája vagyok s hogy az elvek, intézmények és a közszellem, amelyek Franciaországot for-

málják, rokonszenvesek. De az is bizonyos, hogy az idegenből jött politikai ember sehol sem érzi magát inkább outsidernek, mint amikor francia elvbarátaival keresi a „világnézeti kapcsolatot”. Franciaország a saját hagyományai és a saját façonja szerint politizál és annyira sajátmagának, hogy még a szomszédos angol demokráciáról is csak az utolsó évtizedekben terjedtek el általánosabb ismeretek az átlagiranciák között. Kétségtelen, hogy minden kérdésnek, minden idegen ország ügyeinek vannak francia specialistái, akik ismerik a részleteket s ha valamilyen fordulat aktuálissá teszi, konferálnak róluk a Club Faubourban, tanulmányt, vagy tárcát írnak, a köztudatban azonban alig rakódik le valami, sőt a hivatásos vagy – ami Parisban oly gyakori – a passzionátus politikusokban is kevés. Hányszor feketéztem párisi baloldali szalonokban századmagammal öt világrészből összesereglett szabadságrajongókkal és humanistákkal, fehérekkel, feketékkel és sárgákkal, akik velem együtt többnyire csalódottan távoztak, amikor kiderült, hogy a világhírű háziasszony, aki a genovai konferenciától kezdve mindenütt jelen volt, akit Locarnóban Streseman vezetett asztalhoz, a párisi kollektív békepaktum után Kellog, a lausannei-i konferencia után Rusdi Arras, még mindig összetéveszti a török problémákat a görögökkel. Híres államférfiak, politizáló egyetemi tanárok, írók és művészek, akik minden proklamációt aláírtak, amely a világ leqtávolibb sarkában megindított politikai bünper ellen tiltakozott, néhány mondat után elárulták, hogy szolidaritásuk mennyire felületes és sematikus. Bolgár ismerősöm beszélte, hogy egy politikai szalonban összekerült egy radikális vezérrel, aki elragadó udvariassággal ezt mondta neki: „Ön bolgár? A bolgárok remek emberek. Egy egyiptomi hajóúton összebarátkozam Monsieur C-vel. Rendkívül eszes és művelt ember és elbűvölő társalgó.” Bolgár ismerősöm belesápadt és ökölbe szorult a keze a düh-

től, mert C. akivel a francia radikális vezér együtt hajózott a Níluson, otthon mindenfajta nyugatiasságnak legkérlelhetetlenebb ellenfele s amikor kormányon volt, nem engedte be az országba a francia lapokat.

Ilyen a politikai Paris az idegenek, aki nem tudja, hogy a francia politika elsősorban belpolitika, még a nemzetközi jellegű pártoké és nemzetfeletti szervezeteiké és szektáké is. A francia külpolitika csak diplomataizált, de sohasem érezte a szükségét, hogy táplálja az idegen közvéleményekben, a nem fontos, nem felelős tömegekben a rokonszenveket. Nemcsak, hogy nem értékelt, de sokszor szinte tolakodásszámba vette, ha valamilyen balkáni vagy délamerikai rajongó Franciaország iránt érzett lelkesültséget kifejezésre juttatta. Ha a politikai Parissal kapcsolatba kerültünk, mindnyájan éreztük, hogy ez a lelkesülés értelmetlenül és majdnem komikusan hat a franciákra.

Egyszer, valamilyen konferencián fülem hallatára mutatták be a volt miniszternek a hetvenéves délkelet-európai író, aki egész életét a francia irodalom népszerűsítésének szentelte hazájában. „P. úr, Franciaország nagy barátja” – mondta a konferencia svájci funkcionáriusa, aki a bemutatásokat végezte. A miniszter felhúzott szemöldökkel, széles vigyorral, s nem leplezett malíciával így felelt: „Franciaország nevében rendkívül meg vagyok tisztelve”.

Csakugyan, ők nem értették, mit akarunk mi ezzel a barátsággal s kicsit gyanakodtak, hogy cserébe akarunk valamit érte. Idővel el is maradoziunk a politikai szalonokból s a Mutualité, a Salle Wagram és Cloub Faubourg előadásairól. A politikáért sem rohantunk tehát Parisba az első vonattal. Miért jöttünk ide? S miért ülök itt félmeztelenül a párisi pincébe?

Azt hiszem, nem kell bizonyítgatnom, hogy a he-
donista Parisért, az éjszakai Parisért nem jöttem ide.
Megjártam Montparnasset, a Montmartret, voltam mu-
sic-hallokban, meztelen bálon, néger bálon, ball-mu-
setteben, lebujban, olcsó és drága örömtanyákon.
Mondjam, hogy tetszett, vagy émelyített? Ha őszinte
akarok lenni, egyiket sem mondhatom: voltak hangu-
lataim, amikor mulattatott, máskor untatott és fárasztott.
Nem azért, amiért a hiperasszimiláns idegeneket,
akik fanyalogva azt állítják, hogy az egész párisi éj-
szaka látványossága és öröme turisták elképesztésére való.
Sehol sem éreztem magam idegenebbnek, mint éppen a párisi éjszakában, amely váltakozó
amerikai, orosz, spanyol és exotikus elemei ellenére
valójában csupa helyi hagyomány, csupa folklóre s
akármilyen különösen hangzik, csupa exkluzivitás
mindenkinek, akinek nem magától értetődő ízlésének
szabadsága s aki nem tud őszintén résztvenni a szinte
szektárius együttesben, amellyel a párisiak a maguk
gyerekesen feszélyezetlen, sokszor képtelenül ravasz,
másszor érthetetlenül kisigényű és nagyon is konzervatív
módján szórakoznak.

Voltak természetesen nőügyeim is Parisban. Kis
nő, aki mint a régi táncnovellában, hetekre megrekedt
padlásszobám eresze alatt, foltozta fehérneműmet s ta-
karékosságra tanított. Másik kis nő, aki mint a rend-
őri riportban, este megszállt nálam s hajnalban láb-
ujjhegyen, kiosont, de előbb magához vette a pénze-
met és kirámolta a szekrényemet. Szerelmes is voltam
Parisban, Meyer közjegyzőhelyettes leányába. Egyszer
még a családnál is jártam a rue Lepic-beli lakásban,
amelynek olyan volt a bútorzata, mint kánikulában,
amikor ólomkék festéket kiszította a puhafából a nap,
az 1298 frankos egységár-lakásberendezés a Louvre-
áruház kirakatában. A vacsora ellentétben a francia
konyháról elterjedt középeurópai közhiedelemmel, zsí-
ros és fűszeres volt, a háziasszony cseléd nélkül takarí-

tott és főzött és sofőr helyett vezette a Renault-kocsit. A közjegyzőhelyettes baloldali és szabadgondolkodó volt, de kissé antiszemita. A lány fekete és kövérkés, kémiát tanult s kitüntette az idegeneket. Elöttem kínai matematikussal járt jegyben, de a fiún hirtelen erőt vett a kötelességérzés s hazament polgárháborúzni. Lehet, el is vettem volna Marcellet, ha apját közben ki nem nevezik közjegyzőnek Montpellier-be.

Ezek természetesen régi dolgok s nem maradt utánuk semmi. De miattuk ifjúkoromban sem tértem volna vissza újra és újra Parisba. Azt hiszem, az utolsó években nőkért már csak kevesen utaztak ezerháromszáz kilométernyit. Legfeljebb ha nők előli

Miért rohantunk tehát ide 1921 óta, minden évben, ha lehetett többször is? S miért siettünk Parisba dere sedő fejjel, amikor évről-évre világosabban kiderült, hogy tulajdonképpen nincs itt semmi keresnivalónk? Miért jöttem ide tizenhétszer s ezren, s százezren mindenünnen hasonlóan cél nélkül? Most nem azokra gondolok, akiknek el kellett menekülniök, vesztett háborúk, puccsok, hajszák, forradalmak után s Parisban várták és később már nem is várták, hogy egyszer majd megint igazuk lesz. Nem is a szerencsevadászokra, a nemzetközi hotelcsürhére, a film- és fotóügynökökre, az artistákra, amerikai és középeurópai kalandos elvált asszonyokra, levantinus krupiékre, lengyelzsídó levelezőlap árusokra, akiket végeredményben dolguk, szerepük, érdekeik, szenvedélyeik, bűneik vagy reményeik Parishoz kötöttek. Ha a nagy boulevardon járok, elpirulok, mert eszembe jut Montherlant Agglegényekjének néhány lesújtó oldala, amelyből az idegen megtudhatja, micsoda visszata szító hordaléknak és hulladéknak látszik. De mi nem vagyunk sem kalandorok, sem emigránsok, sem turisták. Az otthoni szociális válságtól idegenbe kénysze-

rített egzisztenciátlanok sem vagyunk, akik új életet akarnak kezdeni, valamilyen szolid, vagy kétségbeesett üzleti ötlettel, szabadalommal, filmtémával vagy csak kétkezi munkával az autógyárban. Nem, nem a másfélmillió idegen kispolgárra és proletárra gondolok, aki pénz nélkül érkezett tíz-tizenöt év előtt s a legtöbbje sohasem kapta meg a munkavállalásra jogosított papírt. A hivatal merev és szigorú... S mégis, ez a másfélmillió ember tíz-tizenöt év óta dolgozik, idővel családot alapít, weekendre jár, esetleg vagyont is szerez. Mert a hivatal szigorú, az egyik íróasztalnál minden hivatalban ül egy bürokrata, aki nem ismer sem Istent, sem embert, csak törvényt, szabályt és aktát, a másik asztalnál azonban az a francia ül, aki a kétségbeesett idegenre, akit kollégája eltiltott a munkától, vagy nem hosszabbította meg a tartózkodási engedélyét, váratlanul cinkosmódra rákacsint s fülébe morogva bátorítja: Na nem kell kétségbeesni öregem, lesz valahogy, de legközelebb délután jöjjön! Az aktának nincs szeme, de az emberséges hivatalnoknak van, sőt be is hunyja, amikor részvét és jóakarát kérdése, hogy ne lásson. Még az iskolában tanulta Talleyrand meghatározását: „A vagyontalan ember egyedüli tulajdona a munka!” Másfélmillió idegen dolgozott így évtizedeken át törvénytelenül, táplálta, ruházta és nevelte titokban gyerekeit, – mindezt a hivatal behunyta félszeme jóvoltából, a slampos francia bürokrácia mulasztásából.

Én azonban sohasem jöttem azért, hogy kenyeret keressek, szerencsét próbáljak. Parisban sohasem kerestem pénzt, még a kis kávéházak fali rulettjén sem nyertem egyetlen sout sem. Otthon állásom, munkám volt, – sokáig azt hittem, hogy hivatásom is. Családom volt és éves lakásom. Minden gyakorlati feladat, kötelesség és érdek helyhez kötött. A helyváltozás

szüksége sem született tulajdonságom, családomtól semmiesetre sem örököltem. Máig is én vagyok apai és anyai ágról az egyetlen családtag, aki végleg átlépte a Dunát, a Dunántúlról átkelt a Dunáninnenre és letelepedett Pesten. Írások és emlékek bizonyossága szerint apai és anyai felmenőim több mint száz éve éltek ugyanabban a két szomszédos dunántúli faluban. Emlékszem, nagyszüleimnek és nagybátyámnak még a század elején is kalandszámba ment, ha vonatra kellett ülniök s a megyeszékvárosnál ritkán jutottak tovább. Nem, elődeim nem voltak nyugtalan, fészkelődő emberek s nem űztek olyan foglalkozásokat sem, amelyek vándorlásra szoktatják az embert. Nem voltak házalók, ügynökök, szóval nem voltak vikingek: anyai dédapám és nagyapám száz éven át ugyanabban a házban voltak tímármesterek, apai dédapám és dédanyám ugyanabban a házban kocsmárosok. A tímármester cégtábláját és a kocsmá forgácscégéjét körülbelül egyidőben a múlt század húszas éveiben rakták fel és azóta sem cserélték ki. Mindkét családi házban majdnem egyforma bútorok voltak, mert ugyanannál az asztalosmesternél vásárolták Veszprémben. Mindkét házban volt egy síkos, fekete viaszos vászonnal bevont, fehér csontszegekkel kivert tágas, mély és nagyíamlájú karosszék, amelyben nagyapám és dédapám hetvenen felül, amikor abbahagyták a munkát, napsütötte ablaknál melengették magukat, pipázva olvastak, félszemmél figyeltek, hogy a fiatalok nem csinálnak-e üzleti számárságokat, vagy könnyelműségeket s nedves szemmel hunyorgatva hallgatták az unokák és dédunokák születésnapjait, miközben fogatlan szájuk hangtalanul együrt mondta velük a rigmust.

Fiúk, unokák, dédunokák kirajzottak a két régi házból: inasnak mentek fűszeresboltokba és kékfestőüzletekbe, asztalos- és kovácsműhelyekbe. Többen Pestre is eljutottak, az egyetemre, megszerezték a dip-

lomát, de egy sem ragadt a fővárosban, hanem a két házhoz közel eső kisvárosokban vagy mezővárosokban nyitott ügyvédi irodát, orvosi rendelőt. Nem került el közülük senki a Felvidékre, vagy az Alföldre, nem szólva Erdélyről, amely valószínűtlenül messze esett tőlük. Nem volt Bécsben vagy Brünnben rokonuk. Sohasem kutattak a papírjaik között, ha a lapokban megjelent a hír, hogy egy Magyarországról elszármazott, azonosnevű és örökösök nélkül elhunyt többszörös dollármillomos óhazái hozzátartozói kerestetnek. A dunántúli kis szögletükben éltek, végezték a dolgukat, urak és parasztkok közt ügyeskedtek és morzsolódtak, érdekeik és bizonytalanságérzetük politikailag és szociálisan az urak uszályává szegődttette őket, a szívükkel többnyire a szegény emberekhez húztak. Parasztsan elnehezdedtek, kisigényűek és elégedettek voltak s betöltötték a szűk kereteket a hozzájuk illő célokkal és örömmel.

Mondom, nem szerették a vasút kalandját s ha látogatóba mentek egymáshoz, inkább lovaskocsira ültek, mert egyikük sem lakott nyolc-tíz kilométernél távolabbra a másiktól. Messzebbre csak egyszer utaztak 1914-től 1918-ig. Tizenheten mentünk el hazulról. Húszéves koromban találkoztam Prágában nyegyvennyolc éves nagybátyámmal, aki szalutált nekem, mert alacsonyabb sarzsija volt nálam. Megjárták Galíciát, Görcöt és Gradiskát, Albániát, sőt Szíriát és Palesztinát is.

Hatan nem jöttek vissza a háborúból, de akik hazavergődtek, abba a házba tértek meg, amelyből elindultak, mint a parasztkok. Négy év alatt sok vidéket megismertek, de egyiknek sem jutott eszébe, hogy máshol is lehetne lakni, dolgozni, élni. Nem voltak nomádok, mély gyökerük volt s a timárműhely-kúria és a kocsma-udvarház ősi, családi portája volt a világban való kényszerű keringésük örök középpontja. Amikor visszajöttek a háborúból, fogadkoztak, hogy nem akar-

nak több hegyet, vagy tengert látni s nem hogy az ország, de a falujuk vagy városuk határát sem lépik át. Nem akarnak idegennyelvű és ruhájú népséget sem látni: ők is, mint a paraszt, „csuvasnak” gúnyolták a sokféle nációt, amellyel a háborúban összekeveredtek. Magukra akarták zárni a házuk kapuját önmaguknak, végrevalahára folytonos veszély, strapa és kommandó nélkül élni. Fülükre akarták húzni a dunnát a saját ágyukban, amelyről a gödörben, a havon, a szalmán, a priccsen és a kórházak szalmazsákjain és műtőasztalain oly sokat ábrándoztak.

Vándorhajlamomat tehát nem tőlük örököltem. Emlékszem, mikor hazajöttem a háborúból, magam is elsősorban a véglegesség nyugalma vágyódtam. Rendkívül ügyetlen vagyok s ha elhangzott a parancs vagy a riadó, mindig utoljára készültem el a hátizsakkal. Nem tudok becsomagolni és kicsomagolni, – a legfontosabbat mindig kint felejttem és ha nehezen beleyömöszölöm a cókómókomat a kofferbe s rátérdek és bezárom, jobbról és balról kilóg valamilyen ruhadarab széle. Mennyit pakoltam a háború alatt s minden csomagolás új, bizonytalan fordulatot jelentett. Én is meggyűlöltem a vonatfüstöt és vonatfütyöt. S gyermekkoromban sem készültem hajósnak, – tanár akartam lenni, a filozófiai fakultásról vittek el a háborúba. Családom gyermeke voltam s ha diákkoromban festegettem jövőmet, folyóparti dunántúli kisvárosban láttam magamat a helybeli gimnázium katedróján, ahol a magyar irodalomba és a latin auctoroknak elrejtett izgalmas érdekességeibe és szépségeibe avatom az ifjúságot.

Lakásom a Tisztviselőtelepen, özvegy törvényszéki irodaigazgatóné magasföldszintes vaskapus, kertes lakásában, melynek folyóra néző szobáját bérlöm. A ház tíz percre esik a gimnáziumtól, szóval nagyon messze, a városon kívül. A folyót már nem védi az inkább mutatóba készült gát, hepehupás árterülete csupa zöld bo-

zót, s lent a partszegélyen fűzfák állnak sorfalat. A törvényszéki irodaigazgató özvegye sokat beszél, én udvarias elutasítással, keveset. Délután ülök az íróasztalnál verset, tanulmányt írok s elküldöm Pestre Riedlnek, Újpestre Babitsnak. Vakációban valóban elutazom: Itáliába, hogy megismerjem a legbűvösebb természetet és művészetet. Egészen bizonyosan emlékszem, hogy Parisba nem vágyódtam, jobban mondván nem is mertem vágyódni. Túságosan messze volt, túságosan sokat jelentett nekem: a legtöbbet... Született félszeg filozopter voltam, s ha beleszerettem egy lányba, nem mertem vele megismerkedni és elkerültem az utcát, ahol lakott. Ilyen viszonyban voltam képzeletben Parissal, amelyet nemcsak a regényen és lírán keresztül ismertem meg, de politikai és társadalmi eszméken keresztül is, amelyekről azt hittem, hogy az emberiséget meg fogják váltani. Sohase hittem, hogy eljutok Parisba s éppen ezért a könyveken, képeken s a nyelven keresztül szinte misztikussá légiesült. A szobámban jelenvolt Verlain és France s mindennap konspiráltam Romain Rollanddal és Jaures-szel.

Hogy kerültem ide, nagyapám soha el nem ért karosszékéből, a törvényszéki irodaigazgatóné álombeli lakásából, a Hotel de France pincéjébe a nyüzött fotelbe, amellyel az óvóhelyet hevenyészve bebútorozták?

Már három órája, hogy bezártuk magunkat a pincébe. A veszedelem még tart, de már mindenkit fáraszt s van, akit már untat. A múlt háborúban sokszor láttam ezt: még semmi sem biztos, a gránátok egyszeregyszer a közeiben lecsapódnak, de az egész már sokkal régebben tart, semhogy akár félelemmel is győzné az ember. A félelem is kiapad, még ha közvetlen oka nem is szűnik meg, csak túságosan hosszúra nyúlik, monotonná válik. A pincében többen elalud-

tak, főképp a nők. Igen, mondjuk meg őszintén, már hajnalban belefáradtunk a modern háborúba s unni kezdtük. A férfiak turkáltak a könyvek közt. Kerestek valami nekikvalót és belemélyedtek. Szakmájukbavágót kutattak. A pince elszótlanodott, ásitott, nyújtózkodott, aludt és olvasott. Én nem nyúltam a könyvekhez, még mindig a kérdésre kerestem a választ: hogyan kerültem ide a párisi pincébe, miért ülök itt a karosszékben, amelynek piszkos ripsz-caírangján és penészes afrikján keresztül orvul döfködnek az elpattant ruganyok? Újkorában is pokolian kényelmetlen lehetett: ha hátradólsz benne, csak a két vállad legszéle érinti a támlát és a gerincoszlopoddal egyensúlyozod magad, hogy le ne csússzál. Otthon mindennek ellenére még ma is jó fotelek, széles kávéházi díványok vannak, – a lakásom is tele van puhasággal – miért szöktem meg belőle mégis tizenhétszer ebbe a kényelmetlenségbe? Ebben a karosszékben ült – a felesége szerint 1917-től 1923-ban bekövetkezett haláláig Peloter úr, a hotel tulajdonosa. Jobb lábát amputálták, a harctéren szerzett szívbaja négy év alatt végzett vele. Hogyan tudott ülni M. Peloter négy éven keresztül ebben a székben, amelyet nálunk az alacsony közhivatalok várószobáiban látni? A legtöbb francia ülóbútor ilyen kényelmetlen, de éppen Mme Peloter jegyezte meg, amikor panaszkodtam szobám cellaszerű keménységéért, hogy mi keletiek nem is tudunk ülni: amikor azt hisszük, hogy ülünk, ez az ülés a fekvés csökevénye. Viszont kétségtelen, hogy én, a keleti, most itt ülök, a múlt háborúnak áldozatul esett francia hadirokkant karosszékében, az új háború első éjszakáján . . .

Már elmondtam, hogy mi az, amiért nem jöttem tizenhétszer Parisba, a két háború között. Most hozzálátok, hogy megmagyarázzam, vagy még inkább magamnak feltárjam: mi az, amiért jöttem? Ha keresem a

gyors választ, azt kell mondanom, hogy elsősorban negatívumért. Elsősorban azért, hogy időnként ne legyek ott, ahol vagyok. Mindjárt előre bocsátom: idegállapotom nem volt azonos azzal az ingerült csömörrel, amit általában környezetneurozisanak neveznek.

Igen, ez az úgynevezett környezetneurózis a konjunkturális idők, a locamói évek módos középosztályának nemzetközi luxusnyavalyája volt s aránylag könnyen lehetett gyógyítani. Ha a munka, a családi élet, vagy csak a megszokott és ideiglenesen kimerített szórakozások monotonokká váltak, a pénzes ember nem bírta tovább, orvossal konzultált, prospektusokba böngészett, fanyalogva válogatott havasok és tengerek, hágók és fjordok között. Egyre kevesebb országba kellett vízum, a bank pillanatok alatt kiszámolta a márványlapra az idegen pénznemeket, – a beteg ember előtt nyitva állt az egész világ, hogy gyógyítsa csömörét. S ez a csömör két-három hét alatt biztosan is gyógyult – annál is inkább, mert a környezet-neurotikusokról végül kiderült, hogy valójában nincs számára kívánatosabb környezet, mint a saját környezetük. Az egész nem volt több heveny gyomorrontásnál, ami egy kis éheztetés után nemcsak rohamosan elmúlt, de hatalmasan megnövelte az étvágyat. A környezet-neurotikus az első héten még önmaga előtt is titkolta, hogy százszor jobb neki otthon, a saját ágyában, mint a hotel vagy a luxushajó idegen, személytelen fekvőhelyén s hogy a kilátás a Villa d'Esté erkélyéről a tóra, vagy a fedélzetről a konokul kék tengerre három nap alatt már fedezte is szükségleteit. Még nem merte bevallani magának, hogy az ablakából szeretne lenézni a Szemereutcára, vagy a villája terraszáról a Marcibányi-térre. S ugyanígy volt a kosztttal és a munkával is: mialatt a scampit dicsérte, szégyenkezve dinsztelt marhahúsrá vágyott s mialatt a fekvőszékben nyújtózkodott és még biztatta is magát: „Mily remek így lógni a világban és nem csinálni semmit)” – tele volt féltékenységgel az

otthonlevők iránt, akik eldolgoznak előle valamit. Az utolsó hét elején csak azért nem csomagolt be s nem rohant szégyenkezve haza, mert otthon megfutamodás-számba vették volna, ha hamarabb érkezik. De már nem volt senkihez és semmihez türelme. Nyers volt a személyzethez, szórakozottan társalgott az új ismerősökkel, udvariatlanul cserbenhagyta a sétapartnerőjét. Úgy érezte magát, mint aki állandóan lekésett a vonatról. Nem is a napokat, de a perceket számlálta. Ha hazagondolt, tele volt svunggal és tervvel, mohón vágyódott az iroda vagy az üzlet után. Ha most hazamegy, többet és jobbat tud végezni, mint eddig. Meszsziről otthon minden egyszerűnek, megvalósíthatónak látszik, az akadályok elháríthatók, az emberek meggyőzhetőek. Igen, határozta el az utolsó napokban, amint hazamegy, előadja a koncepcióját... megmondja, mert volt ideje alaposan revideálni a dolgokat, hogy hol voltak a hibák és hogy mi a jövőben a teendő. Igen, végre megtalálta a helyes utat, a megfejtést a nagy s éppen ezért rendkívül egyszerű megoldást. A gondolatait csak le kell írnia, memorandumba kell foglalnia és elküldenie az illetékesekhez.

Ha a pszichiáterek nem is, a polgárok a csalékony konjunkturális időkben, a megtévesztő locarnói években ezt a sekélyes spleent nevezték környezet-neurózisnak. Szerencsétlen flótások, európai polgárok, azt hitték, hogy már minden rendben van. Amerika pénzt ad, Briand békét csinál, a világ hamarosan végleg egy akol lesz s téli és nyári szezonban egyetlen nagy társasutazás. Szerencsétlen flótások, vérszemet kaptak és azt hitték, hogy már joguk van unatkozni és emélyedni is.

Az én lelkiállapotomnak természetesen semmi köze sem volt a heveny lelkibetegséghez, amelynek divatja ugyanolyan jellemző volt a korra, mintáz újfajta, he-

vény életörömöké. A rossz közérzés, amely belémkapaszkodott és nem engedett el, nem közvetlen elcsigázottságból, unalomból, monotóniából táplálkozott és nem hirtelen támadt ingerültségben, a környezettel, vagy a hozzám tartozó emberekkel való pillanatnyi konfliktusban nyilatkozott meg. S ezt a rossz közérzést nem lehetett hegygel, vízzel, tengeri úttal, városnézéssel, sőt még pénzzel sem gyógyítani, de még csak enyhíteni és másodpercekre elfelejteni sem. Velem volt otthon, éves lakásomban és a munkahelyemen s velem utazott, akárhová vitt is a vonat, az autó vagy a hajó. Permanensen nyomasztó rossz emlék volt a múltamból s állandóan szorongató rossz sejtelem a jövőből. Nem volt spleen, mert nem tudtam belemene-külni a cinikus passzivitásba. Az sem volt, amit a németek „Unbehagen”-nek neveznek és ami ellen előbb-utóbb fel szoktak lázadni a természetellenes kalodába szorított hajlamok. Ez a rossz közérzés, egy körülhatárolt nemzedék betegsége.

Vissza kell térnem oda, hogy huszonegy éves koromban hazatértem a háborúból. Amint már elmondtam, nekem is, mint a bátyáimnak, akkor egyetlen elemi szükségletem volt: pihenni. Azt hiszem, felesleges részleteznem, hogy mi mindent műveltek ezek az évek fiatal testemmel és idegrendszeremmel. Pihenni akartam és felejteni... s aztán lassanként folytatni, amit abbahagytam... A klasszika filológiát és a magyar irodalomtörténetet... Verset írni és soha többé nem vándorolni. Egyhelyben maradni és bebiztosítani a helyemet, ahogyan egy fontos hadászati pozíciót a háborúban.

Pihenni, felejteni, folytatni természetesen nem lehetett, még kevésbé megtalálni a helyemet és megvetni a lábamat. Malthus tisztelendő úr hívei, akik 1914 előtt sokallták az embereket a földön, gyalázatosan megbuktak: négy és fél év alatt radikálisan, tízmillió emberrel sikerült csökkenteni a túlnépesedést s mikor

vége volt a háborúnak, kiderült, hogy nem tízmillióval, de százmillióval többen vagyunk a kelleténél. Legalább erre kellett következtetni abból, hogy a megritkított emberek, sehogy sem fértek el egymás mellett. Osztályok, egyének egymásbatorlódó viszonyát állandó vad határvillongások mérgezték, amelyek elkerülhetetlenül hódító és harácsoló harccá fajultak. Nem akarom ezt a folyamatot szociológiailag vagy politikailag elemezni. Kétségtelen, hogy belőle lettek a forradalmak, amelyekben a tömegek keresték új helyüket, amelyről az volt a meggyőződésük, hogy érdekeik és szenvedéseik révén megilleti őket. Ebben a felborult világban kétségkívül legszembetűnőbb a demagógia grasszálása s a csőcselék randalirozása és pusztítása volt s az eszméket, amelyekre hivatkozott s a szabad szellemet, amelyre esküdt, sokszor megszegényítette, sőt megerőszakolta. De mégis, bár szemléletem, temperamentumom, sőt fizikumom mindenre alkalmasabb volt mint a forradalomra s ha szörnyű kavargását esztétikailag visszataszítónak éreztem is s a háborúénál is kiszámíthatatlanabb veszedelmei meg is félemlítettek, – nem tudtam elnémitani magamban a felismerést, hogy ennek a látszólagos anarchiának régóta érlelődő, logikus okai vannak, a megkergült tömegek szertelen követelődzése mögött jogos igények lappanganak s a csőcselék mindenén átgázoló rendszertelen helykeresésében valójában a társadalom új egyensúlyát keresi.

Mondom, nem voltam forradalmár s állítom, hogy a korombeli háborút járt fiatal intellektuálisok túlnyomó része sem volt az. Túlságosan fáradtak és szkeptikusak voltak ahhoz, hogy megint az erőszaktól, a fegyvertől, a haláltól várjuk a csodát. De bizonyos, hogy állást foglaltunk ebben a vulkánikus pozícióharcban. Én családirag a zsidó timármesterekhez és a zsidó kocsmárosokhoz, falusi körorvosokhoz és kisvárosi fiskálisokhoz tartoztam s tanultságomnál fogva a

humanisztikus gimnáziumhoz, az antik és a nyugat-európai műveltséghez. Koreszméim a tizenkilencedik század filozófiai és társadalomjavító eszméi voltak, amelyek gyermekkorunkban már olyan közhelyekké csépelődtek, hogy a vidéki városok törvényhatósági bizottsági ülésein is rájuk hivatkoztak. Ezeknek a koreszméknek legszebbje volt, hogy az erős és a gyenge, a kiváltságos és a jogtalan, a mértéktelen és a kielégítetlen küzdelmében mindig az alullevő s a protestáló oldalára kell állni.

Tizenöt éves koromban nagy lelki válságon estem át: timármester öregapám segédei sztrájkba léptek, mert keveset fizetett és agyondolgoztatta őket. Rajongtam a nagyapámért, aki rablóknak nevezte a segédeket, de kétségbeesve igazat kellett adnom Kirvácsnak, a sztrájkvezérnek, akivel kiskorom óta barátkoztam és aki most az utcán megállított és ezt mondta: „Nézzé fiatalúr, az öreg nem akarja tudomásul venni, hogy az élet mennyit drágult... S különben is már nem úgy van, mint akkor volt... Ma már a munkás is ember akar lenni!” Ez az, amit az öreg sehogy sem ért meg! Én voltam öreg apám kedvenc unokája s ebéd közben bátorságot vettem magamnak, hogy közöljem vele: „Ma már a munkás is ember akar lenni!”

Az ebéd hirtelen megszakadt, már menekültem is, s nagyanyám, a Szobából kihallatszott nagyapai mennydörgéstől megfélemlítve, sürgősen becsomagolta a cókómókomat s felrakott a kocsira. Háromévi száműzetés után térhettem csak vissza a timárműhelybe.

Mindez tulajdonképpen tizenkilencedik századbeli regényesség volt. Én a hatvanhat éves, alacsony, asztmatikus öreg zsidó timárrnestert tartottam Góliátnak és a nyolc szálás, izmos, munkában és verekedésben legyőzhetetlen timársegédet Dávidnak. Másik nagyapámnál a kocsmában, főképp paraszttal barátkoztam; ezek is olyan kicsinyek, védtelenek, megfélemlítettek voltak ... Nagyapám egyetlen szavára meghu-

nyaszkodtak, ha kissé beszélve megfélekeztek a tiszteletről, amivel a nadrágos embernek tartoztak. Nagyapám belőlük élt, mégis olyan parancsolóan bánt velük, mint a munkáltató a munkással s ők természetesen tartották. Azon a vidéken, a század elején még ritka volt az írni-olvasni tudó paraszt. Nagyapám s később én is írtunk és olvastunk helyettük, felolvastuk és megválasztuk a monarchiába szétszórt katonafiak leveleit. Egyszer a közeli faluban hosszú pereskedés után eldőlt az uradalmi örökség ügye. Valahonnan Krajnából becseppent egy fiatal osztrák arisztokrata, akinek első dolga volt, hogy elvette a falutól, amely jóformán az elhanyagolt halastóból élt, a halászbjogot, amellyel száz év óta senki sem törődött. Ügyvédre nem volt pénze a falunak, de különben is bizalmatlanok voltak a fiskálisok iránt, mert a környékbeli ügyvédek javarészt tiszteletbeli ügyészek, bankügyészek, uradalmi jogtanácsosok voltak. Hatodik gimnazista voltam s nagyapám rábízta, hogy megírjam a kérvényüket a földművelésügyi minisztériumhoz. Úgy álltak körül a festetlen kocsmaasztalt, amelyen a kérvényt kaligrafikusan a miniszterpapirosra rajzoltam, mint a bűvészmutatványt. Egyikük sem ismerte a betűt, a kérvény aljára elfogódottan, ügyetlen keresztekkel rajzoltak. Négy hét múlva megjött a válasz; a falú visszakapta a törvénytől a tavat.

Ismeretlen, emberséges referens jóvoltából híres ember lettem az egész környéken. Akinek valamilyen ügyes-bajos írni való dolga volt, még évek múlva is beállított nagyapám kocsmájába és engem keresett.

– Tanuljon ki fiatal úr! – mondták. – Megválasztjuk a Rukovinszky báró helyett ellenzéki követnek!

Húsz éve volt kormánypárti képviselőjük Rukovinszky báró és húsz éve haragudtak rá, – hogy miért, maguk sem tudták, mert az ellenzéki jelölt sem

ígért nekik többet, legfeljebb, ha a „zsarnok” Ausztriától való elszakadást. Megdobálták a kocsiját záptojással, bemocskolták a pártelnök-patikus házát, ahol meg szokott szállni. A kortesei csak csendőri felügyelettel mertek kimozdulni az utcára, az avatatlan idegen biztosra vehette, hogy megbukik. Aztán jött a szavazás napja és a bárót óriási szótöbbséggel megválasztották. A nagyapám is a báróra szavazott, mert a nagyapámnak volt szavazati joga, ellentétben a zsellerekkel, cselédekkel, napszámosokkal és halászokkal, akiknek nem volt sem joguk, sem földjük s fedelük, kenyérük is éppen csakhogy *volt...*

Bizonyos, hogy amikor a forradalomban passzívan, inkább teoretikusan mellettük foglaltam állást, nem azért tettem, mert a helyzetem hasonlított az övékhez és érdekeink is azonosak voltak. Az én családom és jómagam nem tartoztunk az úgynevezett elnyomottak, kisémmizettek, kirekesztettek közé. Évtizedek óta nyitva állt előttünk a polgáriasodás, a vagyonosodás, a művelődés útja. Kategóriánkból sokak előtt megnyílt a felemelkedés nemcsak a magas hivatali és szellemi polcokra, társadalmi és gazdasági vezetéshelyekre, de az úgynevezett történelmi osztályokba is. Micsoda érdekközösségem volt nekem tehát a paraszttal és a proletárral, aki nem ismertem az ínséget, az iskolában és az egyetemen érdemem szerint törtem előre, a szüleimtől zsebpénzt kaptam, a háborúban tiszt lettem, – szóval nem voltak sérelmeim sem mint polgárnak, sem mint intellektuelnek, sem mint zsidónak. A polgárt államfenntartó és civilizatórikus tényezőként becsülte a háboruelőtti kor, az intellektuális foglalkozás egyre magasabb rangot jelentett... S ami a zsidót illeti, az én nemzedékemből már kivesztek a kirekesztettség nehez emlékei is. Formailag minden minőségemben a

napos oldalon levőkhöz tartoztam. S mégis, amikor döntenem kellett, legalább értelmileg és érzelmileg átmentem az árnyékos oldalra.

Holott bevallom, a szó szoros értelmében sohasem éreztem a paraszt és a munkás iránt olyasmit, amit szeretetnek neveznek. Az ember azt szereti, ami jó, vagy szép, hasznos, vagy játékosan haszontalan. Gyerekkoromban a közelükben, a háborúban pedig együttéltem velük s mindent mondhatok róluk, csak azt nem, hogy szeretetrevalók voltak. Gyakran meglepő gyengédség, lovagiasság, okosság és humor csillant fel bennük, de a többségük a lelkiileg elhanyagolt s értelmileg kezdetleges fokon megrekedt, erkölcsileg is teljesen szegény ember, aki állandó védekezésből bizalmatlan, ravasz s ha kell, kegyetlen.

Nem, nem lehetett szerelni őket. De kétségbe kellett esni, amikor közlelől megmutatkoztak a háborús együttélésben. Nem nagyképűsködöm, kint a fronton gyakran tanakodtunk és tervezgettünk nemzedékembéliek: mit is kell csinálni ezzel a boldogtalan néppel, ha vége lesz a háborúnak?

A jogász a jogot, a nemzetgazda a földet, a doktor orvost akart nekik adni. Én a filozopter, főkép iskolát, iskolát! Nem, nem szerettük a népet, de azt hittük, a mi feladatunk lesz segíteni rajta. Eszünkbe se jutott, hogy hamarosan önmagunkon is kell segítenünk s épp úgy nem tudunk, ahogy a népen sem.

Talán sok minden másképp fordul, ha háborutjáxt nemzedékemnek lett volna hite, lendülete s a kockázatok vállalásához elég bátorsága és főként ambíciója, uralomvágya ahhoz, hogy az összeomlás után cselekvő szerepet vállaljon. Mi voltunk az utolsó háborúelőtti generáció; ha nem is érett férfiak, de a tizenkilencedik század szellemének, erkölcsének utó-

véde. Utóvéd voltunk, ugyanakkor azonban már 1914-ben előőrs is, mert bár a békebeli világrendhez tartoztunk, megszólalt bennünk a kritika. Nem voltunk rohamcsapat, de pontosan tudtuk, hogy javítani, változtatni, haladni és fejlődni kell, mert a folyton átalakuló élet új és új jelenségeit nem lehet belegyömöszölni a merev formákba, mégha azokat a legdicsőbb elődöktől örököltük is. Az én nemzedékem ifjúságának idője a módszeres, megfontolt átépítés, a békés, de bátor képzeletű reformmozgalmak korszaka volt. Ezeket a mozgalmakat nem politikusok, hanem tudósok és gondolkozók indították el. Ekkor született a fabianizmus; ekkor revideálták Marxot s ekkor hatott a legintenzívebben Henry George. Wells, az utópista, megírta könyvét Sandersonról, akit korunk legnagyobb emberének nevezett, holott nem volt több az ountley-i iskola igazgatójánál, aki a hatéves értelmekben akarta elkezdni a társadalom igazságosabb és praktikusabb átépítését. Ezek az inspirációk és még számtalan azonos szándékból eredt iskola és irányzat alakították ki jóformán a béke utolsó óráiban szemléletünket és céljainkat. Közös alapeszménk volt a szellem és minden egyes ember dogmatikus tisztelete. Mi csak azért is iorradaiomellenesek voltunk, mert tudtuk, hogy a forradalom természeténél fogva még azt a szellemet sem tudja tiszteletben tartani, amelynek sugallatától kirobban és azt az emberéletet és méltóságot sem tudja respektálni, amelynek védelmében le akart számolni a múlttal. Az én nemzedékem a háború alatt sem adta fel azt a reményét, hogy a szellemmel és az emberiséggel meg lehet változtatni a világ egyenlőtlenségeit, igazságtalanságait, boldogtalanságait. Kezünkben volt a fegyver, de nyomban letettük, amikor a háború véget ért.

Mondom, pihenni akartunk s aztán a saját szellemi fegyvereinkkel folytatni. Nem ugyanott és ugyanígy, mert tisztában voltunk vele, hogy a négy év

sok mindent átértékel, módosult értelmet és rendeltetést adott. S fáradságunkon és kételyeinken kívül azért sem tudunk forradalmár módon résztvenni a forradalomban, mert mindegyikünknek volt szakmánk, stúdiumunk, amely leszűkítette, meghatározta számunkra a cselekvés programját. Amikor a béke utolsó évében pályát választottunk, nemcsak az a mérlegelés vezetett bennünket, hogy melyik szakmából lehet a legkönnyebben és legeredményesebben megélni. E materialistának nevezett kor alkonyán valamirevaló fiatalember azzal a pretenzióval iratkozott be a főiskolára, hogy végül kiválik a többi közül s megszerzi s kiélvezi a kitűnőségnek járó becsületét és hírnevet. Tudóssá, kutatóvá, specialistává, felfedezővé akartunk lenni s ezeket a magas célokat még kitűzni sem lehetett másképp, mint a tudományág iránt tanúsított alázattal és szenvedélyes ragaszkodással. Szerettük tehát a szakmánkat, amely nemcsak életbeosztásunkat, de életformánkat, egyéniségünket is átalakította s élesebben determinált bennünket, mint a család, vagy az osztály. A szakmánkon túleső kérdéseket, amilyenek a társadalmiak és a politikaiak, tudományos szemléletünkön keresztül értékeltük s ha résztvettünk társadalmi vagy politikai mozgalmakban, főképp a határkérdésekkel foglalkoztunk, amelyek reánk tartoztak. Már csak azért sem lehattunk tehát „forradalmár” módra forradalmárok, mert mindnyájan külön-külön csak a saját területünkön éreztük magunkat hivatottnak a feladatok vállalására.

A szakembert óvatossá teszi, hogy ismeri saját képességei és illetékessége határait. Visszaretten a szereptől, munkakörtől, amelyhez hiányzik az erudíciója, s a képzelőereje is. Mi már csak azért sem lehattunk forradalmárok, mert a forradalmat is csak a szakmánkon belül tudtuk elképzelni valamilyen mérföldes csizmás haladás formájában. Tudtuk, sőt talán mi tudtuk a legrégebben, hogy a nagy változások

szüksége megérlelődött. De az orvos azt hitte, hogy eljött a tökéletes szociálhigiéne, az ingyenes kórházi ápolás, a népbetegségek kiirtásának ideje. Az ügyvéd azt hitte, hogy eljött az idő, amikor a törvények szelleme megújodik és megközelíti az eszményi igazságosságot. A mérnök azt hitte, hogy a technikai civilizációból most lesz az egész emberiség egyenlően szétosztott életjavító szerszáma. S én, a tanárjelölt, azt hittem, hogy itt az ideje, amikor nem lesznek többé analfabéta parasztok, sem antianalfabéta hatalmaságok.

Igen, specialisták voltunk, s mint minden specialista, egyoldalúak. Az igazi forradalmár minden, csak nem specialista. Sok mindent próbált, de nincs szakmája, illetve egyetlen szakmája van: a forradalom. Az igazi forradalmárt – a világháború után feltűnt típust, ritkán gátolta lelkiismereti és akciószabadságában a speciális tanulság, amely lelassítja a lendületet, felébreszti a felelősségérzetet és a skrupulust. Az igazi forradalmár megveti a „szaktudóst”, a sznobot, a szakhülyét, – szóval mindenkit, akiről felteszi, hogy a leckéjét alaposan megtanulta. Az igazi forradalmár szerint „az intelligencia” már csak azért is akadálya a forradalmi átalakulásnak, mert képzettsége együgyű egyoldalúságával leszűkíti a látókörét, a részt helyezi az egész elébe s nem ismeri fel a „nagy összefüggéseket”. Azóta sem magyarázta meg nekem senki, hogy mik is tulajdonképpen ezek a nagy összefüggések.

Már csak ezért tudtunk volna együttthaladni az igazi forradalmárokkal. Mi nemcsak azt akartuk, hogy a szakmánk is tudomásul vegye az idők követeléseit, de meg is akartuk védeni a forradalom kontár és sokszor durva beavatkozása ellen, Egyszer, kirívó sérelmek esetén panaszra mentünk valamelyik illetékeshez: „Most nem érünk rá ezekkel a lappáliakkal foglalkozni” – hangzott a válasz. Valaki gúnyosan ránk olvasta Erich Mühsam versét, amelyben

a forradalmár lámpatisztító, aki egyébként hajlandó lerombolni minden létezőt, kétségbeesetten könyörög, hogy a lámpáknak, illetve csak az utcai lámpáknak irgalmazzanak. „War einmal ein revoluzzer. Und dabei noch Lampenputzer!” – nos, ilyen Lampenputzerek voltunk. Mindenáron meg akartuk menteni a lámpákat, amelyről azt hittük, hogy a szellem olajával világít.

Meg kell mondanom, hogy sokan, akik a forradalomban fontos szerepet játszottak, ugyanonnan jöttek, ahonnan mi s ugyanazt is akarták: változást, haladást, szenvedések jóvátételét, igazságtalanságok kiigazítását, a rombolásból menteni, sőt átmenteni, ami menthető. De az ő tragikus példájuk is bizonyítja be, hogy nem lehetett csinálni semmit. A forradalom reggelén megjelent a színen az új barbár. Nem a háborút járt nemzedék, nem a háborúból hazazúdult, szenvedésektől és csalódásoktól feleősz katona. Még csak nem is forradalmosított proletariátus és a nekiszabadult paraszt. Ez a barbár a suhanc volt, a háborús pubertás korból, a meggyötört hazára, a bomló társadalomra rázúdult, apátlan családban, a hadikórházból kilakoltatott háborús iskolában s az unalomig megszokott, vér árnyékában mindenre kaphatóvá és kegyetlenné fajult ifjúság. A háborúutáni ifjú, aki már 1919-ben legyőzött bennünket; elsodorta a múlt-ról átmentett hagyományainkat, jószándékainkat, eredményeinket. Évről-évre kapott utánpótlást és évről-évre reménytelenebb volt az ellene folytatott defenzív küzdelmünk.

Ha velünk harcolt, elárult és hátbatámadott, ha ellenünk, éretlenségével, hiszékenységgel, tudatlanságával, léhaságával, lovagiatlanságával és kegyetlenségével szemben tehetetlenek voltunk. Mindenféle volt; koravén, bajszos-pakonbartos orcájával – mert már kölyök korában szörzetet hordott a képén – mint a barbárok – mindig arra fordult, amiről a nap vagy

csak valamilyen vásári transzparens világított. Napraforgó volt, vagy ahogyan mifelénk a Dunántúlon ezt a magasszárú sárga virágot nevezik: tányérbél. Egy tányér lencséért százszor eladta európai elsőszülöttségét s a beleit összetévesztette a szívével és agyával. Előle menekültem tizenhétszer Parisba és rossz közérzésem főképp abból táplálkozott, hogy tudtam és velem sokan előre látták, hogy el fogja játszani három nemzedék művét s szétszedi, hasznavehetetlenné teszi s végül a szemétre dobja életünket és civilizációnkat.

ILLUSZTRÁCIÓK

1926 augusztus.

Ha jól tudom, a magánéletben bányatanácsos a sokoldalú röpiratszerkesztő, akit Szekfű Gyula kénytelen volt a bíróság elé állítani, mert kétségbevonta egyetemi karrierje tisztán tudományos előzményeit. A szóban forgó mineralógus régi pamfletista, egyformán hadakozik balfelé és jobbfelé, egyszer a nemzetközi szociáldemokráciát, másszor – a szélső nacionalizmust illetően a kétséges hazafiság vádjával. Szekfű Gyulát felesleges bővebben jellemezni: jól tudják, hogy a jobboldal egyik legtehetségesebb történelemtudósa, aki a metodikai modernséget sokszor bravúrosan egyezteti össze a legreakciósabb célzattal. Köztudomású az is, hogy szerkesztője a Magyar Szemlé-nek, amelynek gróf Bethlen István a szerkesztőségi elnöke. Sióval a pamfletíró ezúttal ott kereskedik „destrukció” után, ahonnan a konstruktív nemzeti szellemiség e pillanatban a legelőkelőbb tekintélyi szuggesztíóval árad szét közhivatalaink és tanári könyvtáraink felé is. Szekfű tizenöt év előtt megjelent „Száműzött Rákóczi”-ja és két év-előtt közzétett „Bethlen Gábor”-a sértette meg egy röpirat erejéig a lelkes alperest, két szigorúan tudományos mű, amelyeknek történelemszemléletéről vitatkozhatnak a történelemtudósok, de – mindkettő újabbkori történetírásunk remeke.

Amit mindenekelőtt elvként le kell szögezni: a bányász bányásson az anyaföld méhében, de ne bányásson a nemzeti múltban. E feladatot engedje át

azoknak, akik ugyanúgy szakemberek a történelmi kor-
szakok feltárásában, mint a bányász a geológiai kor-
szakokéban. A legnagyobb felháborodást keltené, ha
egy történetíró „szerencse fel!” kiáltással leszálna a
tárna mélyére és elkezdene bányászni. A tudomány
űzése, sőt a tudományos kritika is megfelelő felkészült-
ség nélkül illetéktelen kontárság, – ha a történelemtu-
dományba való avatatlan beavatkozás nem is jár azzal
a pillanatnyi anyagi veszéllyel, mintha, teszem, egy
műkritikus rossz helyen robbant fel egy dinamitpat-
rót a szénbányában. De kultúrfok kérdése, hogy a
szellemi tudományok, amelyeknek kutatási és szem-
léleti szabadságjoga sokkal messzebbmenőbb, formá-
lőbb hatással van egy nemzet életére, mint a turzási
jogé, éppoly érinthetetlenek legyenek, mint azok a tu-
dományok, amelyek a mindennapi használatban gépe-
ket hajtanak és termelnek, A cséplőgéphez sem lehet
hozzányúltni szakképzettség, egy autót sem lehet elin-
dítani hajtási igazolvány nélkül – csak a történelem
és az irodalom Csáky szalmája, minden dilettantiz-
musnak, demagógiának szuverén és illetéktelen egyéni
gusztusnak...

Ha Szekfű Gyula kalendáriumokat, vagy nép-
könyveket írna a tömegek használatára, talán lenne
némi jogosultsága a felháborodásnak. Bár vitatható
mi helyesebb és hasznosabb: a történelmi tényekkel
nevelés vagy a történelmi tények regényesítése és re-
tusálása – mindkét álláspont mellett lehet érveket fel-
hozni. De Szekfű Gyula történelemtudós, művei nem
mondákon, hallomáson, közfelfogáson és jelszavakon
alapulnak s könyveit elsősorban nem a közönségnek,
hanem a tudományos közvéleménynek adresszálja. A
tudományos közvélemény feladata, hogy megbírálja a
tények igazságát s a tudományos szemléletek különbö-
zőségéből ered, hogy a tényekből levont konzekven-
ciák körül tudományos vita kerekedik. Mi is azok közé
tartozunk, akik Szekfű Gyula gyakjran kihívóan egyol-

dalú történelemszemléletének politikai célzataival nem egyszer szemben álltak, de sem az illetékességet nem éreztünk, sem alapot nem találtunk arra, hogy Szekfű történelemtudósi tekintélyét kétségbe vonjuk. „A száműzött Rákóczi” számunkra Szekfű új tényei ellenére sem veszített történelmi jelentőségéből: a nemzeti és vallásszabadság nagy eszméjének történelmi tisztaságát nem csökkenti az „erdélyi hotel”, amelyről Prévost abbé is megemlékezik Manon Lescaut-jában, mint egyikéről a kártyabarlangoknak, amelyekben Des Grieux lovag pénzét elkockázta. És nem árt annak a korszakalkoításnak sem, amit Bethlen Gábor végzett a magyar történelemben, hogy ő volt az egyetlen gyaur emigráns, akinek a szultán szabad mozgást engedélyezett Sztambulban s hogy török csapatokkal és a moldvai vajdával szövetkezve hajtotta végre a Báthoryt eltávolító puccsot s hogy a cseh trón megszerzéséért minden követ megmozgatott. Ezek az adatok a középiskolai történelem után kétségkívül hökkentően hathatnak, de tények s csak koruk uralkodó légköréből és erkölcséből kiemelve hatnak kiábrándítóan. Aminthogy bizonyára lesznek idők, amikor a mai politikai légkörön és erkölcsön is ugyanígy megütköznek az avatatlanok.

A F I Ú

A fiú huszonkilenc éves, érettségizett, katona volt, öt év előtt állást kapott egy textilcégnél, amely a vám-szabadraktárban alkalmazta. Mióta az import minimálisra zsugorodott, a cég irodájában dolgozott, természetesen félzsoldon. Maga is beismeri, hogy a cégnek igaza van: alig jut rá valami munka, tulajdonképpen örülnie kell tehát, hogy mégis kap havi hetvenet. Hét évvel idősebb nővérénél lakik albérletben az Orczyúton, sógora, aki pénztáros egy hirdetővállalatnál, rideg, veszekedős, aggkori éhhaláltól rettegő ötvenhatéves ember, aki tíz év óta szünet nélkül veszekszik a feleségével. A veszekedés egyoldalú, mert az asszony valami földöntúli apathiával, mindennel leszámolt közönnyel, némán tűri. A fiú a cselédszobában lakik és amikor éjjel kihallatszik a sógora rekedt és gonosz szekatúrájának lármája, amivel álmatlanságában szórakoztatja magát, alig tudja megállani, hogy közbe ne lépjen. De nem léphet közbe, mert az asszonynak nincs hová mennie, az utcán halna meg éhen, külömben is beteg, női baja van. Diszkrétén már érdeklődtek ügyvédnél, hogy mit lehet tenni, de az ügyvéd szerint, ha a férj nem veri meg, vagy nem csalja meg, tartásdíjat nem lehet kiverekedni. A fiú tudja, hogy a férj és feleség elfajult viszonyának nem kis részben ő az oka: „Nem elég, hogy nem lehet élni, még egy nyűg van a nyakamon!” – kiabálja időnként a sógor, sohasem olyankor, amikor benn van a szobában, de olyan hangosan, hogy a földszinti lakásokba is behallatszik. A fiú már régen elköltözött volna, de nincs hova költöznie. A hetvenből harmincat minden elsején odaad, nem a nővérének, hanem a sógorának, saját kezébe,

mert a sógor gyanakszik, hogy a felesége becsapja és az öccse pénze helyett valamilyen rejtélyesen spórolt harminc pengővel szúrja ki a szemét. A fiú szerint természetesen abból a pénzből, amit a pénztáros háztartásra ad, nemcsak hogy spórolni nem lehet, de egy hónapon át főzni is csak olyan kivételes lény képes, mint amilyen a nővére. Mindegy, harmincért ezt máshol nem kaphatja meg, pláne fehéreneműmosással. a hivatalba-járással kapcsolatban rendkívül fontos. Nincs mit tenni, marad, a ligetben nem hálhat, népkonyhán nem ehet: igyekszik tehát minél kevesebb komplikációt okozni, minél ritkábban a sógor útjába kerülni. A hivatalban félzsoldon él, otthon félkegyelemkenyéren. – „Kussolok! – mondja röhögve – összehúszom magamat. Majd csak lesz valami”.

Színház: legfeljebb háromszor egy évben, rendszerint valamilyen fantasztikus úton megszerzett potyajeggyel, mozi havonként egyszer, filléres népmozgóokban, ahol egyszerre három képet vetítenek. Politika: régebben eljárt egy polgári párt előadóestéire, de a szempontok és a célok sehogy sem illettek az ő viszonyaira. A szocializmus érdekli, sőt megérti a kommunizmust is, de azt mondja, hogy ha az „agya be is veszi, az érzéseitől távol áll.” Nem, alig olvasott társadalomtudományi könyveket, csak újságot olvas és vacakot, azt is keveset, mert a sógor minden este ötször is kijön megnézni, hogy ég-e nála a villany. A cigarettára nem volt pénze rászokni. Alkohol: egyszer-kétszer vikenden egy hosszúlépés.

Marad a vasárnap. A cégnek van egy week-end háza a Római parton, oda szokott kijárni. Csónak nincs. Ahogy mondja, egész nap lóg a levegőn és a napon. Ilyen vasárnap kikerül egy pengő ötvenből: felvágott, kenyér, kovászosuborka, helyiérdekű re túrj egy.

Nő?

Igen, ott ismerkedett meg a lánnyal.

A LÁNY

A lány huszonnégyéves, kis edényüzletük van a Keleti körül. Apja valaha kerületi billiárdmatador volt, ma ischiásza van és vesebaja. Anyja vezeti az üzletet, ő is ott dolgozik, kis megszakítással, mert kereskedelmi érettségijével újra és újra nekistartol valamilyen irodai állásnak. Eddig háromszor sikerült, kétszer fizetés nélkül, próbidőre, egyszer ötvenpengős havi fizetéssel egy-két hónap alatt feloszlott vízvezetékberendezési lerakat irodájában. Újra és újra visszaesik az edények közzé, amelyek nem is aféle rendes edények, hanem hibásak s éppen ezért a környék fizetőképessége nek megfelelő az áruk. Főzni tud, varrni és stoppolni is, sőt csecsemővel is tud bánni, mert a nővére szülés után öt hónapig feküdt s ő táplálta, persze mesterségesen – mondja kacéran nevetve – a gyereket is ő tette tisztába. A hét azzal telik el, hogy ül a pult mögött, vagy áll az üzletajtóban. Az anyja azzal passziózik, hogy figyeli a szomszédboltok életét és vigasztalanul rágalmazza a boltosék erkölcsét, ha jobban megy a boltjuk, mint az övék. Hetenkint egyszer moziba mennek, csak úgy kendőben, mert a mozi éppen szemközt van velük. Színházba is járnak, de csak egyszer-kétszer egy évben, amikor hallják, hogy a darab „valami egészen különleges”. Igen sokat olvas, mindenfélét, amihez hozzájut, a házban kölcsönadják egymásnak a könyveket a lakók. De újabban kevesebbet, mert az orvos azt mondja, hogy a gyakori fejfájása az esti olvasástól van. Politika – fogalma sincs róla, de azt hallja újabban, hogy háború lesz. Színésznő, moziszi-

nésznő nem akar lenni, tudja, hogy nem elég jó az arca s hajlamos a molettségre. A ruhát szereti, bár nincs módja az eleganciára, de arra vigyáz, hogy mindig nett legyen.

A nagy esemény életében az volt, hogy nagynénjének, a párkánynánai cipőgyáros özvegyének az orvos magaslati levegőt ajánlott s őt vitte magával a Tátrába kísérőnek. Afféle ápolónői és szobalányi szerepet végzett a nagynénje mellett, de minden kényelmetlenséget és szekatúrát megért, hogy egy kicsit elszabadulhatott hazulról. A hotelben volt egy irodakisasszony, körülbelül huszonnyolc éves cseh lány, azzal barátkozott össze. Komoly nő volt, de nem csinált nagy dolgot abból, hogy jóban van egy férfivel. Volt a betegek között egy Marci nevű szegedi fiatalember, fád, tüdőcsúcshurutos. Szomorú fiú volt, túlozta a betegségét, a halállal kacérkodott s folyton filozofált. Mikor a lány nagynénje elaludt, ő minden este kilopódzott a szobából, lement a cseh irodakisasszonyért és vele együtt bekopogott Marcihoz. Marcinak kétágyas szobája volt, de persze egyágyasért fizetett, mert az egyágyasak foglaltak voltak. A lány végigfeküdt az egyik ágyon, a cseh kisasszony a másik ágyon, a szomorú, filozófus Marci a két ágy közé húzott egy széket és filozofált. Miről? Az életről – mondja a lány, hogy nincs semmi, hogy nem érdemes törődni, mi lesz holnap, szóval hogy „ki kell élni az életet”. Marci tehát „kiélésre” sarkalta a lányokat. Na és végül mi is történt? Egy este az történt, – meséli a lány, – hogy Marci hirtelen ezt mondta:

– Nézzétek csak lányok, itt vagyunk ezer méter magasban, erdő közepén, fiatalok vagyunk, szomorúak vagyunk, a fene tudja, mi lesz velünk, Maradjon itt valamelyitek!

A lány nem lepődött meg a felszólításon, de nem is vette komolyan. A cseh kisasszony azonban helyeselte az ötletet s azt ajánlotta, hogy húzzanak sorsot.

Sorsot húztak és a lánynak kellett ott maradni. És ott maradt. Azt mondja, hogy az elhatározás már régen meg volt benne. Férjhez úgysem megy, ez egyelőre valószínűtlen és ha esetleg mégis, akkor manapság... úgy-e...

Na és aztán? Aztán hazajött augusztus elején, kezdett kijárni a Római strandra az asszony nővérével és ott megismerkedett a fiúval... A fiú, ahogy mondja, „nem nagy lumen”, nincs egy vasa sem, sportolni sem tud, – igaz, hogy ő sem, – dehát...

III.

SZERELEM

— Dehát? ... Mi az, hogy dehát? ...

— Kell valaki! – mondja a lány.

— Szereti?

— Tudja Isten. Szeretem, de nem úgy ...

— Mit jelent az, hogy úgy? ...

— Szóval nem halnék bele, ha...

— Na és a fiú?

— Azt hiszem, ő is csak úgy-ahogy ... Bár mást mond.

— Hát akkor miért vannak együtt? ...

— Az egész hétből ez van az embernek. Ez a kis nap, meg víz és ... Maga ért engem!...

Igen, valahogy kezdem érteni. Ezeknek a szinte kamaszkorban holtpontra jutott fiataloknak nincs, mert nem lehet életcéljuk. Politikai és társadalmi mozgalmakban már csak azért sem vehetnek részt, mert jófor-

mán nincsenek ilyenek, a kultúra és a szórakozás elemi örömeiből is kimaradtak s otthonukban letargikusan lefojtott, testileg-lelkileg szegényes életet élnek. Hétközben emberi életre, vasárnap még gramofonra, csónakra sem jut pénzük, a testük az egyetlen játék, amely ingyen van, amellyel rendelkezhetnek. Szerelem nélkül, daczból, sőt talán bosszúból annak a társadalomnak erkölcssei ellen, amely oly keveset akar tudni róluk. Már nem hiszik amit néhány év előtt az irodalom hatása alatt megtudtak, hogy felszabadult emberek, hogy a lányság idejétmúlt előítélet, már tudják, hogy ebből a hétvégi testi lázadásból nem jön ki új ember, új világ és a többi.

– Hát mi jön ki belőle?

A lány keserűen nevet.

– Ahogy parancsolja. Kettős szerelmi dráma a szállodában, vagy a halálos végű tiltott műtét. De többnyire ez sem. Semmi sem jön ki belőle.

– Arról nem lehet szó hogy összeházasodjanak?

– Ugyan! Nevetséges!

Sírnivaló. Borzalmasabb, mint a tömegkivégzés!
Egy elpancsolt generáció!

1927 augusztus.

Ebédutáni rekkenésben, – 28 fok árnyékban – a porgózós főutcán elnyúlik a riasztó kiáltás:

– Hét, hajtsák be a gyerekeket!

Az asszonyok kiszaladnak a kapu elé s az ismeretlen veszély elől szoknyájuk mögé húzzák a gyerekeket. A templomtér felől támadt a lárma, nem tűzi, mert nem kongatnak s az önkéntes tűzoltók trombitája sem harsan. Pillanatok múlva csizmák dobogása, me-

zitlábak tappogása hallatszik, majd vagy húsz-harminc egyszerre lihegő-rohanó ember bukkan elő a posta sarkán. Előttük a por habosan fodrozódik mint a víz a propellertől.

Egy juhászkutya lábál a homokban, hihetetlen irammal s mégis támoltyogva. Két-három lépésre mögötte bunkók suhognak, de nem találják.

— Hé, hajtsátok be a gyerekeket! Hé, vigyázzanak! Veszett kutya! — süvöltik a hajtók s az anyák becsapják a kapukat a gyerekek mögött. De megtelnek az ablakok s a rekedttorkú kórus zúgja:

— Veszett kutya! A Kontár! Júj, miért nem megy onnan a fenébe, Kristóf bácsi!?

Kristóf bácsi is beugrik egy kerítés mögé, mert közben már itt liheg, dübörög, átkozódik és hadonászik a tömeg. Előttük a lesunyt fejű Kontár, mintha láthatatlan automobil mögé kötötték volna, láthatatlan pórázsal: a mozgása, az irama nem a lábaiból ered, idegen gépiesség rángatja. Borzas képe csupa hab, tegnap még okos, szigorú szeme, ha néha felveti, átszellemült, mint egy lázas vagy lelkes emberé. Kontár a falu nyáját őrizte. Egy földmérő nevezte el ilyen ostobán, s hagyta a falura kölyökkorában és Bolygó juhász, akit kilencvenkétéves korában ütött le a villám, nevelte fel juhászkutyának. Hogy milyen remek kutya volt, akkor mutatkozott meg, amikor Bolygó bácsi szenes hullája mellől a jégesőben szétszéledt nyáját egy szálíg hazavitte. Híres kutya volt s minél öregebb, annál kitűnőbb pedagógus. Már nem ugatott fölöslegesen, nem vicsorgott, a szeme villanásával, halk morgással kormányozta a bárgyú juhokat. Ma délben aztán váratlanul sorba marta az állatokat s megharapta a rokkantat, aki más dolga híjján ki szokott vánszorogni a juhászhoz, hogy megtárgyalja vele a világ egyre érthetlenebb dolgait. A juhász rásújtott a botjával, mire eleredt s azóta kergetik; itt is, ott is csatlakozott hozzájuk valaki bunkóval, villával s hátul,

puszta kézzel, a kamaszok, a látnivaló izgalmaért, borzalmaért. Most hát tartott a hajsza az üresen rémült főutcán át. A távolság hol szűkült, hol tárgult, néha egy-egy dorong már-már végzett vele, de a veszett kutya csak behorpadt, aztán duplázott gyorsasággal siklott tovább.

A református iskolánál egy kislány akart átmenni a kocsiuton, amikor a kutya éppen odaért és szinte észrevétlenül, másodperces mozdulattal belemart. A gyerek ájult sikoltására felkáromkodott és leljajdult az utca.

– Nem bírnak végezni ezzel a döggel? – sikoltzott a boltosné az ablakból. – Megvesz az egész falul – rémüldözött egy öreg parasztszony. A juhászt kéne agyonütni, ráeresztette a falura! – kiabált ki a műhelyből az autójavító lakatos. A megmárt gyereket bevitték a patikába. A hajsza pora már nem gomolygott, s az emberek ismét kimerészkedtek az utcára. A megmárt lány anyját vették körül, nagy zajjal kísérték a jegyzőlak felé.

– Holnap utaztok Pestre oltásra! – mondta az öregasszony. – Én is felvittem két éve az unokámat.

– Aztán fáj-e? – kérdezte valaki.

– Annyit, mint a bolhacsípés! – felelte az öregasszony.

A kislány anyja nem hallott semmit, ujjait gyötörte és jajgatott.

– No ne sírj, – mondta az öregasszony, – nem fáj neki és legalább meglátod Pestet!

Már közel voltak a jegyzőlakhoz, amikor lövés dördült el abból az irányból, amerre a kutyát kergették.

– Lőttek! – mondta az öregasszony.

– Ki lőtt?

A lövésre egyszerre elfordult az érdeklődés a síró asszonytól. Alig néhányan maradtak vele, a többség futni kezdett a kastély felé, amerről a lövés hal-

látszott. Félúton találkoztak a férfiakkal. A botokat lecsüggesztették, maguk után húzták a porban.

— Na, mi volt? Ki lőtt? – kérdezte az öregasszony.

— Az ispán! Az orgonasövény mögül!

Az orgonasövény mögött kezdődik a másik világ.

Hallgattak, befelé dohogtak, elkullogtak.

— Azért nem kellett volna mingyárt lelőnie! – mordult fel hazafelé menet egy öregember.

— Jó kutya volt! Bántott valakit, amíg meg nem veszett?

— De ha egyszer megveszett – vetette közbe egy józanabb.

— Hogy hazahozta a birkát, amikor az öreg Bolygóba beleütött a villám.

— A falu kutyája volt – mondta ki valaki.

— Azok a mákszínű agarak, ha kiszöknek a kastélykertből, azok is megmarják a gyereket.

A botok, husángok kicsit, nagyon kicsit fölemelkedtek és leereszkedtek, aztán szétszéledtek. Mindenki ment a dolgára.

1928 január.

„Ön doktor lehetne a szabadság egyetemén” – mondotta Emerson Kossuthnak, amikor 1852. májusában a kormányzó agitációs körútja során Concorde amerikai városba érkezett. Kossuth ekkor még reménykedett, hogy az Egyesült Államok hivatalos megbecsülésén túl aktív politikai tényekkel, sőt esetleg fegyverekkel is megsegítik a magyar ügyet. Ez a reménység szónoki sikerről szónoki sikerre csökkent, mert Amerikában már akkor is azok uralkodtak a kullisszák mögött, akik a tömegek érzelmi demonstrációjának hátterében hidegen számoló fejjel fontolták meg

a tennivalókat. A be-nemavatkozás dogmává merevedett politikájának józan önzése erősebb volt, mint a szakadatlan diadalmenet hullámának ereje, mely Kossuthot New-Yorktól a territóriumokig végigsodorta. A politikailag sikertelen turné azonban mégis eredménnyel végződött: a magyar szabadságharcot ugyan nem lobbanthatta új lángra, de elindította Kossuthot az úton, amelyen egy nemzeti függetlenségének védelmében elvérzett kis nép szabadsághőséből az egész kultúrvilág hőségévé emelkedett. Beszédéről beszédre érezni szempontjai ugrásszerű fejlődését, látóköre folytonos tágulását, lokális politikusból világszellemmé szélesedését. Ezt a karriert az elbukott szabadsághősökben gazdag kor egyetlen rokonalakja sem futotta meg. Többnyire megmaradtak romantikus specialitásoknak, akik a száműzetésben sem tudtak többet mondani a világnak, mint amit saját népüknek mondtak. Kossuth aktív kormányzósága idején még akarva nem akarva, abban a nemesen liberális, kiváltságait nagylelkűen feláldozó rendi felfogásban gyökerezett, mely protektorként engedélyezi a népnek természetes jogait. Amerikában azonban megismerte azt a népet, amely már uralkodik és minden jog forrása.

A nemesi diéta *ablegatus absentiuma*, a regényes viseletű *dalia* itt alakul végképp polgárrá, itt válik számára a nemzetek önrendelkezési jogának követelése a polgárok önrendelkezési jogával végképp azonosná. Ha Kossuth amerikai és angliai útjai elmaradnak, száműzetésének termékeny négy évtizedén keresztül sokkal kevesebbet adhat nemzetének is, de e tanítva-tanuló agitációs körutakon hámlottak le róla utolsó elfogultságai, előítéletei, amelyekei a sajátos hazai légkörben még ő sem tudott teljesen lerázni. Itt ismerte fel igazában a nemzetiségi kérdés objektív megoldásának jelentőségét s itt váltak benne vérré a nyugaton már intézményeket mozgató eszmék, me-

lyekkel a magyar függetlenségi politikát haláláig kívülről inspirálta, kiemelve a meddő kuruckodásból, a dátumoknál megrekedő honfiúból, a pusztá szerelmi romantikából. E turnék nélkül Kossuthban nem kapott volna kormányoknál, pártkülömbiségeknél hatalmasabb erőforrást a magyar társadalmat polgárosító századvégi politikai mozgalom, amely megteremtene a vallások egyenjogúságát, a polgári házasságot, amely a történelmi osztályokban elindította a polgári kultúrához való asszimiláció folyamatát s a makacsul védekező rendi és egyházi konzervativizmus ellenére a század elejére többé-kevésbé európaivá formálta át államéletünket, 1852-ben Emerson Kossuthot a szabadság doktorává avatta, 1894-ben Kossuthot az európai demokratikus szabadság egyetemének rektoraként gyászolta meg a civilizált világ.

Kossuth nemzeti szabadsághőséből emberi szabadsághőssé növededésének kezdeteiről számol be Balassa József dr. „Kossuth Amerikában” című izgalmasan érdekes könyve, amelyben a magyar nyelv tisztaságának, épségének e tudós és törhetetlen őre a magyar nyelv szépségének, bőségének és tűzének egyik legnagyobb zsenijét kíséri nyomon retorikai diadalainak esztendején keresztül.

1851 december 15-én Kossuth Lajos tiszteletére bankettet rendezett az amerikai sajtó. Mit mondott Kossuth a sajtóról, amit ma el nem mondhatna?

„Az Önök kezében a független sajtó fegyver, olyan fegyver, amely védi az igazságot és a jogot, de nem sérti meg; nem függöny, mely elrejt, nem eszköz, mely eloltja a világosságot, hanem fáklya, amelyet a halhatatlanság tűzénél gyújtottak meg, amelynek egy szikrája él minden ember lelkében, hogy bizonyítsa isteni eredetét. Igen, uraim, büszkén emlékszem vissza arra, hogy nyilvános pályámat mint egyszerű újságíró kezdtem és talán azért is kérhetem testvéri elnézésüket, mert abban a boldog helyzetben,

amelyet hazájuk intézményei biztosítanak önöknek, fogalmuk sem lehet az újságíróknak a kínszenvedéseiről. Önök nem is képzelhetik, milyen kín leülni az íróasztal mellé, mikor az ember keblét a perc szükséglete dagasztja, szíve tele van igaz érzelmekkel, elméje meggyőződéssel és elvekkal és mindezt hevíti a hazaszeretet tüze. És tudni azt, hogy közönsége nem aszerint fogja megítélni, amit gondolt, érzett és írt; tudni azt, hogy a talaj, amelyen áll, nem szabályokkal meghatározott biztos talaj, hanem ismeretlen és sikamlós...”

Ugyanebben a beszédben így határozza meg a nemzet fogalmát:

„Nem, nemcsak a nyelv teszi egygé a nemzetet. A közös érdek, a közös történet, a közös jogok és kötelességek, de főleg a lakosság közös intézményei, amely lakosság esetleg különböző fajhoz tartozik, különböző nyelven beszél, de összekapcsolja őket a törvények közössége, az intézmények köteleke, a közös szabadság vagy közös elnyomás köteleke, – mindez alkotja a nemzet fogalmának meghatározását.”

Majd pontosan körvonalazza a politikai és társadalmi rendszernek alapjait, amelyekre Magyarország államéletét fölépítené:

„Mi olyan intézményeket akarunk, melyek az általános választójogon alapulnak, tehát a szuverén nép többsége uralkodjon minden tekintetben, a falun, a városban, az országban, az országgyűlésen és a kormányban, egyszóval minden dologban. Ami a falú, a város és országgyűlés nyilvános ügyeit illeti, önkormányzat mindenütt, a nép szuverenitása mindenütt, általános választójog és a többség uralma mindenütt”.

Washingtonban a kongresszus két házának Kossuth tiszteletére rendezett ünnepi bankettjén mondotta el Kossuth egyik legfontosabb beszédét, amelyben vizionárius erővel látta meg a nemzetek egymás mellett való békés elhelyezkedésének, termékeny együtt-

működésének máig megvalósulatlan, de ma már szinte katasztrófálisan aktuális formáját.

„Boldog az önök országa, mert arra választotta ki az Úr áldása, hogy bebizonyítsa sok független állam szövetséges egységének lehetőségét. Midőn mind-egyik megőrzi jogait és önkormányzatát és mégis egységes. Mindegyik csillag a saját fegyverével ragyog, de együtt mégis az emberiség közös égboltját alkotják. Az Önök elveinek meg kell hódítani a világot. Az önök szabadságának, jólétének és biztonságának dicső példája az emberiséget céljainak tudatára fogja ébreszteni. Európa fejlődésének végcélja az európai népekből alakult szövetség ...”

Cincinnatiiban így beszélt:

„Én szegény ember vagyok, de boldog, mert tudom, hogy van egy Isten az égben, aki az emberiség közös atyja. S mivel ő a közös atyánk, az emberiségnek minden tagja egymásnak testvére. És éppoly bizonyos az is, hogy mikor egy becsületes ember, mint hazafi, kötelességét teljesíti hazája iránt, az egész emberiség érdekében is cselekszik, mert amint egy közös atya van az Égben, épp úgy van egy közös kapcsolat az emberiség sorában.” „Halálos ellensége vagyok a türelmetlenségnek és a felekezeti elkülönülésnek. Meggyőződésem szerint a vallás lelkiismeret dolga és ezt minden ember intézze el önmaga és az Isten között. Semmi nem kelthet lelkemben nagyobb méltatlanságot, mint a vallásos elnyomás. Büszkén mondom, hogy hazámnak egyik nagy dicsősége, hogy minden korlátozás nélkül ragaszkodik a teljes vallásszabadsághoz.”

*

Kossuth amerikai útja nem járt közvetlen sikerrel; nem lobbantotta új lángra a magyar szabadságharcot, de eredménye mégis mérhetetlen: egy évszázadra programmát adott a haladásnak.

1928 január.

A magyarnak és boldogtalan embernek egyaránt kiváló Vigyázó gróf, aki mögött ma végképpen lezáródott a családi kripta, tragédiába illő szavakkal búcsúzott el halálos ágyán barátaitól. „Llikökre kötöm, hogy apám, a nagy magyar, anyám a szent, utolsó akaratát s az intenciókat, amelyekkel én, szegény ördög vagyonomiól rendelkezem, tiszteletben tartsák”. Szegény ördög! – aki hatvanmilliónyi vagyont testálhatott a magyar kultúrára s aki emellett értelmileg és lelkileg sem lehetett kistökés, mert – mindentől eltekintve: nem lehetett embernek szegény, aki a szellemnek ily halálos hódolattal mutatja be tiszteletét. Ez a „szegény ördög”, nem a spleenes lird-típus, aki ráunt kedvenc lovára, agarára és whiskyjére. A Vigyázó gróf boldogtalansága a jólismert boldogtalanság-iajta, amelyről az egészen nagy lelkek, ha véletlenül művészen lobognak, olyan megrendítően tudtak panaszkodni írásban, képen és kőben az örökkévalóság számára. Ha gyilkos áll a bíróság előtt, az újságíró szereti Dosztojevszkijt emlegetni, aki megírta a bűn és büntetés analízisét, – de ő írta meg a Vigyázó grófokét is, a boldogtalan főurakét, akiknek rengeteg a kastélyuk, lovuk, agaruk, jobbágyuk és pénzük, de boldogtalanságban, életkedvben és életösztonben szegényebbek a legutolsó muzsiknál. Ezek az urak, akik csupán annyit éreznek, hogy az élet, ahogy van, nincs jól, hogy azok az előnyök és örömök, amelyek társadalmi és gazdasági helyzetükből erednek, nem boldogítanak; hogy az emberek nem jók, nem bölcsek, nem érdekesek, de kapzsiak, sokszor komiszak, igen sokszor nem emberek; hogy az intézmények tetszetős homlokzatok, amelyek mögött eszmények helyett legjobb esetben, ha a kötelességtudó közöny, vagy a rutin gépe motollál. Dosztojevszkij grófjai, hercegei ilyenkor vagy egy utópia vagy egy rögeszme rabjaivá vál-

nak: forradalmárokká, vagy eszelős szentekké. Vigyázó gróf, a „szegény ördög”, aki nem tudott örülni a hatvan milliójának, aki kerülte az embereket, meri nyilván nem szerette őket, szintén forradalmárrá lett: a íőüri vagyont utolsó akaratával elvonta attól a rendeltetéstől, amelyet szokás szerint be kellene töltenie. A magyar kultúrát tette meg örökösévé, ahelyett, hogy nemzetsége céltudatos fenntartásáról gondoskodott volna, vagy valami házvezetőnőt vagy belső kamarást tett volna máról holnapra gazdaggá. Első esetben szabályosan cselekedett volna, második esetben íőüri különc lett volna: így forradalmár, aki egy társadalmi osztályában merőben szokatlan gesztussal a kopott császárkabáios akadémiai tudományt ülette be majoreszkónak a feudális kastélyba.

Nagyon izgalmas és fölöttébb tanulságos lenne, ha a boldogtalan Vigyázó gróf hagyatékából előkerülne egy napló, amelyben ez a „szegény ördög” feljegyezte keserű éveinek lelki történetét. A másik forradalmár, akire most kézenfekvő emlékezni: Széchenyi István gróf, a legsötétebb naplót hagyta hátra azoknak, akik emberi és történelmi megnyilatkozásának előkészítő és magyarázó lelki okait keresik, de nagy és bonyolult előzményei lehetnek annak is, hogy Vigyázó gróf végrendeletében lediktálta ezt a mondatot: „Nehéz élelemben elviselt szenvedéseimért egyetlen kárpótlás, hogy szeretett szüleim sokáig éltek”.

Stendhal, aki a legnagyobb boldogtalanok közé tartozott, utónékirologijában a következőket írta: „Senkit sem szeretett, kivéven anyját, aki meghalt, mikor ő hatéves lett”.

Vigyázó Ferenc gróf halálában került a Széchenyi Istvánok mellé: életében jó hazafi, jó ember és magyar mágnás volt, de – valljuk be – nem az első vonalban emlegették. Holott bizonyos, hogy meg voltak benne az egészen nagy emberi tulajdonsá-

gok. Nem azért, mert a vagyonát az Akadémiának szánta és hagyta, hanem – mert boldogtalansága amelyet nem tudott kibékíteni a: felület minden mákonya: nagy vagyon, tekintély és rang, külsőség és szenvedély, nem férhetett el kis lélekben. Ki tudja, mi volt az oka, hogy ez az ember nem folytatta az aktív politikát, melyben vagy húsz év előtt tevékenykedett? Milyen csalódások, sérelmek, kiábrándulások lökték a passzivitásba, amely utat engedett a melankólia pókjának, hogy fekete hálóját köré szőjje. Bizonyos, hogy valahol elakadt – ahonnan finomsága, érzékenysége, nagysága nem engedte tovább s talán voltak olyan gátlásai is, amelyek nem engedték, hogy messzebbmenően vonja le a konzekvenciákat, mint amennyire egy magyar arisztokrata levonhatja őket.

De halálában végre nagyot cselekedhetett: megválthatta a magyar tudományt, amely nem halt meg, csak aludt, de majdnem olyan mélyen, mintha meghalt volna. Friss mozgolódás zaja hallatszik a magyar tudomány táborhelyein: új fegyverkezésé, új nekilendülése. A „szegény ördög”, aki mögött örökké bezáródott a kripta rácsa, gazdaggá akar tenni egy nemcsak anyagilag, de lelkileg és szellemileg is elszegényedett népet.

1929 december 29.

Éjjel tizenegy után hirdették ki az ítéletet, a pad-sorokban jelen volt az egész város, premier-közönség, dámák, démonok, mágnások, bankárok és a sajtó! Egy év előtt még rémulten csapták be az ajtót, ha az újságíró belegázolva a jóformán friss vértócsába, betört hozzájuk, hogy újabb és újabb részleteket tárjon fel a nyilvánosságnak. Hogy is volt? Csak sejtették,

hogy Gabriella mit művel, amikor ők vacsora után nyugodtan dominóznak vagy ölremennek a kártya-differenciák miatt. A csúnya nővér gyöngyöt fűzött pénzért, az öccse segédpénztáros volt a bornagykereskedésben, az öregúr színházi jegypénztáros, aki tizenöt éve nem látott színelőadást. Az anya elkeseredett, csattogó, kopott korbács mindnyájunk hátán, de már alig-alig fájt valakinek: Gabriellának legkevésbé, aki kezdetben selymet árusított, később a színház körül lebegett s apjára való hivatkozással néha statisztált, sőt néhány szava is volt a színpadon, de mindig várt rá valaki, autóval vagy gyalog, mert Gabriella nem volt válogató. Az anyja minden héten kilökte hazulról, de harmadnap hazaszökött. Olyan időben, amikor az öregasszony a csarnokba ment, bevette magát a fürdőszobába, rátolta a reteszt az ajtóra s mikor az anyja fölfedezte, azzal fenyegetőzött az ajtón át, hogy kinyitja a gázt, amíg az öregasszony átkozódva és nem takarékoskodva a jelzőkkel, elfáradt. Egy év előtt aztán hirtelen eltűnt – hová, senki sem tudta, – tíz nap után jött a hír, hogy Dombóváron halva találták a hálókocsiban. A férfit, akivel együtt utazott, lefógták, – berlini bankárként igazolta magát, de kiderült, hogy insbrucki pincér. Megfojtotta, elvette a pénzét és az ékszerét, – háromhetes tárgyalás, életfogytiglani fegyház!

Ez a három hét, amit az egész család végigült a tárgyalóteremben, feledhetetlenül gazdag volt élményekben. Az első napok – betegítően lázasak és szenzációsak, A kíváncsiak kíméletlensége, az újságok lelketlen tárgyilagossága. Mit törődtek egy szenvedő anyával, egy megalázott apával, a nővér jóhírével és az öccs büszkeségével! De jöttek az unalmas napok, jegyzőkönyvek hadarása, szakértői vélemények s az izgalom valahogy megcsappant. A teremben kevesen ültek, a tömeg kinn lódörgött a folyosón, sonkászsemlét evett és kristályvizet ivott – és egyre kevesebben

firtatták a családot. Megszokták őket, sőt, ami a legfurább, a család is megszokta a helyzetet s rá is átragadt valami bágyadtság. Néhány nap múlva azonban már majdhogy rosszul esett, hogy nem sokat tolnak velük. Most már a lapok is kevesebbet írtak a bűnügyről, s a látcsövek, fotografáló masinák is lehanyaglottak. Ekkor a csúnya nővér támadásba ment át; barátkozni kezdett az újságírókkal és a fotográfusokkal s hangos botrányal összeveszett a te-remszolgával, ha nem tartotta fenn a helyüket a legexponáltabb padban. Majd jöttek a tanúk, többnyire a meggyilkolt Gabriella benső barátai, keresetlenül lüvellték banális, de ma mégis borzongató emlékeiket s a család ismét az érdeklődés középpontjába került. Az emberek rémulten figyelték őket, bírják-e szó nélkül, üvöltés nélkül és meddig bírják – ám ők csak ültek az első padban, komolyan, mozdulatlanul, szinte ünnepélyesen. Az ítélethirdetés ez volt a nagy éjszaka; az indokolásban a tisztességes család apoteóziája, az éjt-nappallá tevő apa, az áldozatkész anya s gyengéd testvérek! Valóságos idill az indokolás jogi sivatagában!

Autón vágattak haza!

A három hét természetesen nem múlt el hatástalanul. A színház, ahol az apa jegypénztáros volt, fellendült, mert mindenki – különösen az asszonyok – látni akarta az öreget, esetleg néhány szől váltani vele. A csúnya lánynak viszonya lett egy fotóriporterrel s a tavasz nemtőjeként jelent meg egy színházi lapban. Az öccs bárokba járt, ahol a nők honorálták a szenzáció-szelet, amit magával hozott. A mamának is új ruhát kellett venni, mert az újságfényképekből mindenki felismerte! Az életük általában a nyilvánosság ellenőrzése alá került s ők tudták, mivel tartoz-

nak a nyilvánosságnak. Ahogy tőlük telt, mindig és mindenütt hangsúlyozták jellegüket s jelentőségüket, sőt hónapok múlva, amikor új gyilkosságok s új gyönyörök elmosták a nagy szenzáció vérfoltjait, nem mulasztották el felfrissíteni a feledékenyek memóriáját:

– Bizony, az én lányom volt szegény Mándoky Gabriella, a szerencsétlen! – mondta a papa egy tájékoztatlannak, aki mélabújából arra következtetett, hogy rosszul megy a színház. Az a csúnya lány is és az öccs is, még akkor is, amikor a fotóriporter hűtlen lett és a bárbeli nők közönyösek. De az emberek hállátlanok s egyre ritkábban akadtak, akiket Mándoky Gabriella mártírhalála kihozott a sodrúkból.

Ekkor váratlan fordulat történt. Éjszaka volt, mint akkor, másfél év előtt és két detektív jelent meg a lakásban. Az öccsöt keresték, véletlenül otthon volt: nyomban beismerte, hogy négyezeröttszáz pengőt sikasztott a borkereskedés kasszájából. Elvitték. A család rémült izgalommal készülődött. Az újságok szűkszavúak voltak, de majd jön a főtárgyalás! December elején viszontlátták a régi folyosókat. A nagy tárgyalási teremhez siettek, de zárva volt. Megkérdezték a teremszolgát, hogy hol tartják Mándoky Péter bűnügyét, de a szolgál nem tudott felvilágosítást adni. Végre nagynehezen megtalálták a mellékfolyosón, egy kis lyukban, ahol alig fér el húsz ember – és ez a szűk szoba is üres volt. Unatkozó bírák, lomha ügyvéd, az ügyész még csak nem is dühös! És sehol egy újságíró, sehol egy fényképezőgép! Ezért vette fel Mándoky bácsi a fekete ruháját, Mándoky néni az új kalapot s a csúnya lány ezért volt szinte szép a kozmetikától?

Húsz percig tartott az egész. Hat hónap. Egy bigamista napszámos következett. A fiút elvezették, a család ijedten, csalódottan nézett körül. Aztán kisomfordáltak a teremből bukottan, kiábrándultan, a köznapiság, a tucatemberség leverő tudatában.

A csúnya lány utolsó reménységgel megvette az esti lapot, de nem volt benne semmi. Következtek a szürke hétköznapok.

1931 december 8.

Az első hó – ifjúkori újságíró penzum, amelyben először mutathatta meg az ember a világnak, hogy vannak jelzői s van érzéke a szimbolizmus iránt. Ma reggel kinéztem az ötödik emeleti ablakon, a háztető fehér volt és egy pillanatra ráeszméltem, hogy a konvencionális hangulatok, az elcsépeelt banalitások a legigazibbak. Első hó – gondoltam – írni kellene egy kis lírát, természetesen szociális irányban kiszélesítve, mert ez a hóesés már-már nemcsak az adventet, vattás fenyők s pirosnyelvű ördögök, a megváltó születésének, s vaj szagú beigiiknek közeledtét jelenti, hanem jelent egy sor társadalmi és népjóléti problémát is. Aztán nehezen kiszálltam az ágyból, mert mostanában koránkelő ember vagyok, színházba járok délelőtt – s ahogy a darabokban szokásos, hirtelen csengettek, egy úr akart velem sürgősen beszélni. Kimentem az előszobába, rosszkabátos, szőrösképű, cvikkeres férfi állt a gázórának támaszkodva s hangosan vacogott a foga. Nem volt rajta semmi rendkívüli, olyan volt, mint sokszáz kenyértelen, munkátlan intellektuel, aki végül kénytelenül végigjárja a lakásokat, hogy ne vesszen éhen.

— Ugy-e nem ismer meg?

— Dehogyan nem – feleltem bizonytalanul.

— Látom, hogy nem. Krug vagyok, egy osztállyal íeljebb jártam magánál a komáromi bencéseknél.

— Igen, hogyne, azonnal megismertelek – mondom ijedten. – Parancsolj beljebb fáradni.

Bemegyünk a hideg nappali szobába, iskola-társamból most teljes erővel kitör a fázás, amely egész éjszakai kaszálás alatt belefagyott. Reszketve mondja hogy fél éve állástalan, gabonabevásárló volt Pécs környékén, de a cég végképp beszüntette a kampányt. A felesége a gyermekekkel hazament az anyjához és most itt áll teljesen existenciátlanul, lakástalanul, kenyértelenül stb. Természetesen megpróbált mindent. Jelentkezett a szellemi szükségmunka akciónál is, de nem pesti illetőségű és különben sincs protekciója. Járt az egyik egyházközségnél és kapott néhány pengőt, de három nap után ismét nem volt egy fillérje sem.

Közbevágtam, mert utálatosnak tartom végighallgatni a segítséget kérő ember bőbeszédű önkínzását, amellyel érthető hatásvadászatból minden elképzelhető sebét és szégyenét kiteregyti.

— Magamnak sincs túlságosan – mondtam mentegőzve – de ha parancsolod, valami kevéssel.

— Nem, nem – ellenkezett energikusan – nem pénzt akarok tőled, – mondta, – de te újságíró vagy, biztos vannak összeköttetéseid. Talán tehetnél valamit az érdekemben.

— Ha parancsolod, adhatok egy-két névjegyet. Vagy megkérem a városházi kollégámat, hogy az inségakciónál...

— Nem, nem, ott egész bizonyosan nem lehet elérni semmit.

— Hát akkor?

— Nézd kérlek, ma leesett az első hó. Olvastam az újságokban, hogy tavaly diplomás orvosok lapátolták a havat. Ha nekem nincs is diplomám – mondta keserű mosollyal – de érettségim van. Jól érett vagyok, ha még emlékszel. Ezen az alapon talán lehetne valamit csinálni a köztisztasági ügyosztálynál.

— Egy kis túlzásnak tartom, – mondtam zavar-
tan, – hogy mindjárt hómunkára gondolsz.

— Parancsolj – mondta gúnyosan. – Én már
mindent megpróbáltam.

Nem jutott eszembe semmi. Ilyenkor derül ki, hogy az embernek mennyire nincs úgynevezett összekötése. Egyetlen embert sem tudok kenyérhez juttatni a sok notabilitással való társadalmi és baráti érintkezés révén. Meghívnak vacsorákra, amelyek árából Krug két hónapig úgy élhetne, ahogy az érettségizett gabonabevásárlóhoz illő; autótúrákra, amelyeknek benzinrezsijéből Krug visszavehetné feleségét és a gyermekét – de most senki sem jut az eszembe, akihez elmehetnék, aki nem nevetne ki, mint egy csodabogarat, vagy nem utasítana el rideg udvariassággal, ha munkát kérnék Krug számára.

— Na látod – pirított rám Krug – úgy-e neked sem jut az eszedbe semmi.

— Kérlek – dadogtam szégyenkezve – ami azt illeti, szívesen protezsálhatlak... ha egyéb nem akad a köztisztasági hivatalnál... Bár én ezt rettenetesen lesújtónak találok, hogy egy intelligens embernek ne akadjon egyéb ...

— Ez neked ne fájjon. Ha most adnál egy névjegy-
gyet vagy telefonálnál...

Megírtam a névjegygyet. Nagynehezen belediktáltam egy csésze forró kávé. A háztető fehér volt s újabb hó esett. Krug barátságosan pislogott a kövér pihék felé.

Kifordultunk a kapun, rémülten megállt. Az utca fekete volt, mocskos őszi locspocs borította.

– Mikor felmentem hozzád, még meg volt a hó! – mondta elkeseredetten. – Most mondd, mit csináljak? Még ez a vacak hó is elolvad alattam.

Majdnem sírt a dühös csalódástól; félóráig őrizetlenül hagyta a havat, ellopták tőle az aszfaltról. A nyersanyag, amelyet fel kellett volna dolgoznia, el-

párolgott, az egyetlen munkaalkalom sárba fulladt. Ahogy ott állt tehetetlenségében a Nagy Munkaadóval, az időjárást irányító Istennel szemben, a szociális tragédia statisztájából egy kozmikus tragédia hőisévé emelkedett. S otthagytott a sárban, s mire utána néztem, már bele is olvadt a sárba, amelyből állítólag az Isten az embert a saját képére formálta... ahogy a halotti beszéd mondja: „adván neki a paradicumot házoá...”

1932 március 3.

Budapest északi kerülete képviselői mandátumot adott Rupert Rezsőnek, leróttá neki háláját, aki két lustrumon keresztül hiányzott a parlamentből, ahol a helye kétségkívül megillette. Tíz éven keresztül nem a parlamentben ült, hanem jórészt abban az oktogonteri kávéházban, ahol valamikor Eötvös Károly és Vázsonyi rezideált, politikai és kultúrhistoriai jelentőséget adott a helyiségnek. A vidékről felkerült ügyvéd-képviselő a pesti kávéházba vonult vissza, a bal hármasként volt az ő Dánosa, vagy inkább, mert vagyont, vagy virágzó ügyvédi prakszist sem a bátorságából, sem a tisztességéből nem sikerült szereznie.

A kávéházba emigrált Rupert, a márványasztalnál mondta el, amit a zöldsasztalnál nem lehetett: mint vélekedik a mai világról s miképpen kellene változtatni rajta. Ügyvédek, orvosok, építészek, fogtechnikusok, kereskedők és kisiparosok voltak a vitapartnerei, mert ő nem volt sem vajda, sem vezér, legfeljebb csak „primus inter pares”. Így vészelte át az éveket, amíg most bekövetkezett a házfelosztás és valakinek eszébe jutott, hogy Rupertnek indulnia kell a pesti választáson. Az ötlet először valószínűtlenül hatott, mert a törzsasztalnál, ahol a tízéves vita folyt,

senkinek sem volt több pénze, mint amennyit egy nehezen dolgozó polgár manapság a zsebében szokott hordani. A pesti kávéházban mindenki tudja, hogy a választáshoz elsősorban pénz kell és amikor a vendégek külön-külön végiggondolták az eshetőségeket, lehangoltan állapították meg, hogy egy embernek, aki mögött nincs semmi érdekszövetség és nincs semmi hátsó gondolat, akinek csak az az érdeme, hogy tizenöt év előtt hónapokon át nem aludt otthon, nincs semmiféle esélye, hogy előkerítse a választás költségeit a választás mecénásaitól. A kávéház azonban mégsem adta meg magát: a cinikusnak, léhának és ordinárénak tartott kávéházi ember fellázadt a realitások ellen, elkapta egy érzelmi hullám, amely napok alatt végigszaladt a városon.

A kávéházi törzsvendégek: fiatal intellektuellek és öreg kereskedők magukra vállalták a választási munkának azt a részét is, amit más pártokban fizetett alkalmazottak végeztek: orvosok és főitkárok jártak az aláírási ívekkel lakásról-lakásra, a plakátokat nem szakemberek, hanem a cipőgyáros fia és a csemegekereskedő ragasztották ki a közismert építész szakavatott irányítása mellett. A párt hetilapját az ügyvédi kamara választmányi tagjai és egy iparpestületi alelnök osztogatták. Néha teljesen kifogyott a léleketük, mert azok a parányi pénzek is elfogytak, amelyekkel a nyomdaszámlát kellett volna kifizetni: ilyenkor mindig akadt valaki, aki valamilyen fantasztikus úton előteremtette a következő ötven pengőt. A pártnak nem volt sem helyisége, sem központi irodája; az egész irányítás a kávéház telefonján intéződött, az egyetlen autót, amelyen az agitáció lebonyolódott, egy lelkes szájsebész adta kölcsön azokra az órákra, amikor rendelt s nem volt szüksége rá. Az egész olyan regényes volt, mint amikor fiatal, tehetséges és lelkes színészek valami mellékutcában irodalmi színházat alapítanak s amilyen fanatikusán ők

hisznek benne, ugyanolyan fanatikusan nem hisz benne rajtuk kívül senki. A választási tudósok, a vén körzetrókák, akik vaktában ki tudják számítani, hogy a Bajnok-utcában hogyan fognak megoszlanı a szavazatok, elnézıen mosolyogtak az amatőrök regényes sürgésén. Egy pillanatra sem vették komolyan az ügyet, amely mögött nem volt pénz, nem volt szervezet, még csak választási szakember sem, csak egy pesti kávéház koffeintól, nikotintól és talán nemcsak ezektıl a lassú mérgektıl, de emberi hálától és a derék és tehetséges emberbe és a tiszta politikai szándékba vetett hittıl is hevesebben dobogó szıve. Ez a szív, a pesti szív, olyan régen alszik a kéreg alatt, olyan gyéren hallat magáról s fıkép olyan ritkán társul a híres és csavaros pesti „okosság”-gal, hogy most, amikor felébredt és megszólalt, úgy kell megünnepelni, mint a halálos beteget, aki hirtelen felépült és egészségesebb, mint valaha. Itt történt valami, aminek nemcsak politikai értéke van, sőt legalább annyi az erkölcsi értéke: megtudtuk, amit már nem hittünk, hogy ez a város még mindig tud hőséges és önzetlen lenni, még mindig képes a jó ügyért való izgágaságra; s ha kell, még a kevés pénzét is feláldozza érte, plakátot ragaszt kesztyüben az éjszakában, idegen lépcsıkön mászkál, irodát, mőhelyt, üzletet elhanyagol egy célért, amelybıl semmi közvetlen haszonra nem számíthat.

Akik már régóta a megpróbáltatásoktól komisz, neuraszténiától eltorzult emberfajtaként tartják számon a pesti embert, most láthatják, hogy talán még sincs veszve minden, mert itt még mindig elég sokan vannak ahhoz, hogy Budapestnek meg lehessen bocsátani. Rupert győzelme a választási kasszát gúnyolta ki; a pénzt, amely minden mandátumon, még a viszonylagosan legtisztábban is, egy árnyalata a szépséghibának és rácáfol azokra, kik azt hiszik, hogy a politikai propagandában csak a raffınalt kor-

tézia s a trükkök és blöffök vezetnek a biztos sikerhez, íme, most csodálatosképpen egy kis kávéházi szív és egy ember múltja és elvűsége is elég volt ott, ahol a másik oldalon az agitáció amerikai eszközeivel dolgoztak! Ha van kihez hűnek lenni, ha csakugyan érdemes valakihez hűnek lenni, ez a város még mindig meg tudja mutatni a sok csalódástól, felfriczkázástól, rászedéstől szkeptikussá és keserűvé vált arckifejezése mögött az igazi ábrázatát. Rupert idillikus mandátuma még ellenfeleiben is örömet ébresztett, – én megválasztásánál is jobban örülök annak, hogy kiderült, hogy még mindig ennyire jók és jóra-valók vagyunk, sokkal jobbak a hírünknel.

19 32 augusztus.

Az újpesti csónakház, a „Weiser”, amely múlt éjszaka leégett, egyike volt a dunai östelepítéseknek, amelyeket a háború után feltűnt vadevezősök alapítottak. Budapesten az evezés mindaddig úgynevezett „fehér sport” volt, úri és exkluzív, mint a tennisz. A polgár, a magántisztviselő és a munkás, a partról vagy a híd karfájáról bámultak az ütemesen lapátoló nyolcasok, szkiffek és szandolinok után, amelyeken ismertnevű arany ifjak, atléták, téli bálrendezők motolláltak a padokon s ha verseny nem ment komolyra, gyakran társaságbeli sportladyk kezelték a kormányt, ott folyt ez a bőöblű Duna az orrunk előtt, de csak vagy tizenöt esztendeje, hogy a tömegek valóban birtokba vették s bele mertek mártakozni a strandokon s rámerészkedtek az ingatag csónakra, amely addig urak és halászok járműve volt.

A gőzfürdőtől a dunai ösvényekig, a városligeti tó játékosnakjaitól a horányi és váci csónakkikötőkig nagy utat tett meg ez a város, még pedig jobbadán

akarata és vágyai ellenére. Mert hazudnánk, ha azt állítanák, hogy kezdettől a test és egészség tudatos művelésének célja vitte ki az ifjúságot a szabad vizekre. Ez az ifjúság először kikopott azokból a hétvégi örömeiből, amelyeket maga a város nyújtani tud. Nem volt pénze komoly és könnyed szórakozásra, apái kávéházainak látogatására, költséges investíciókkal járó társas életre, s felfedezte magának a hegyet és vizet, amelynek nyersanyaga nem kerül semmibe s amelyből filléres befektetésekkel s imponáló leleménnyel rövid évek alatt csakugyan pompás sportkultúrát és szociálhigiénai szabadszervezetet teremtett. A budai hegyeket telerakta menedékházakkal, kikényszerített egy sereg utat s közlekedési vonalat, amelynek jóvoltából ma már nemcsak a turista, hanem a környék falvainak népe is közelebb került a fővároshoz, a Duna két partján pedig sok kilométer hosszúságban nyüzsgő vízi világvárosokat nevelt íel tucatnyi deszkakabinból.

Az irgalmatlan és szennyes szegénységből, amely a kővárost egyre jobban elsorvasztotta, nőtt nagyra a derűs és tiszta deszkaváros, amelynek hétvégi száműzöttjei hamarosan, fanatikusaivá váltak a víz és nap életörömeinek. Ez a vízi világ természetesen kialakította a maga sajátos társadalmi rendiét, erkölcsét, passzióit, eltévelyedéseit is, – de az csőszködjék a vadevezősök életkedvén, aki bent, a nyakig felöltözött városban tud nekik cserébe adni egy szikrányi mosolyt és vigaszt, ha a vasárnapi egészséges, nyers kacagásokat, a vidám énekszót s a kényszerű jellel öltött szerelem indulatszavait a torkukra forrasztja. Az razziázson. a csónakházakban, aki ezeknek a többnyire túlsúfolt kislakásokból, nyomasztó albérletekből kimenekült fiataloknak olyan otthont tud adni, amely legalább a testi tisztaság elemi instrumentumai-val fel van szerelve.

Tavaly egy nyári este kimentem a római partra,

kedves fiatal egyetemi hallgatók és hivatalnokkisasszonyok meghívására, s amikor csak úgy kapásból megkíséréltem valami szociográfiai felvételezés-félet, kiderült, hogy a kilenc hölgy közül csak ötnek van otthon fürdőszobája. Képzeljék el, mit jelent ezeknek a teljes higiéniára jogot formáló intelligens lányoknak: mindennap megfürödni a Dunában s még inkább, hogy egyedül alhatnak egy kabinban, felnőtt emberként, s nem kénytelenek az összetolt ágyakat összefogó ottománok s bölcsök és Schöberl-székek között fülledni.

Így kell nézni ezt a vidám várost, amely szerintem elsősorban egy kényszerű szociális szecesszió eredménye s csak másodsorban a sport és a természet boldog világa. A deszkabodé is jobb nekik, mint az otthon testnek, léleknek, levegősebb, emberségebb, tisztább s legalább másfél napra ki lehet zárni belőle a bajokat és bonyodalmakat, amelyek együttélnék a városi lakás bútoraival s a tűzfalak és udvarok vigasztalan tájképeit még sötétebbre színezik. Itt víz van és nap van és zöld van s félmeztelenül a csónak hátán néha az az illúzió foghatja el őket, hogy minden nyomorúságuk, szégyenük és szolgaságuk elmerül a távoli, szinte valószínűtlen város hideg és gonosz kormában.

A Weiser pusztulása hétszáz pesti fiatalembertől vette el nyár elején a nyarat, akiknek semmijük sem volt, csak ez a nyaruk, hétszáz fiút és lányt vetett ki a másfélnapos kedv, élet és szabadság boldog medréből, a forró és részvétlen aszfaltra – ezért sokkal szomorúbb a csónakház égése, mintha – ments Isten a Póló Klubbal történt volna hasonló vész, – vagy a golfpálya lukait temette volna be a tektonikus földrengés egy rossz éjszakán.

1932 szeptember 1.

Ebben a szép őszben számomra állandóan lap-
pang valami nyugtalanító, elmosódott emlék, amely-
ről csak hosszas lelki nyomozás után tudtam megál-
lapítani, hogy micsoda. Lassankint eszméltem rá, hogy
a párás aranyszín, a házak, a hegyek és a víz reflex-
fényei s a méla, hálás öröm, amellyel az emberek a
napba néznek s az egész kép, külső és belső ritmusa..
minden emlék közül a legintenzívebben idézi a han-
gulat- és élményfoszlányokat, amelyek az igazi, az
eredeti békéből megrekedlek bennem. As emberek
lassan járnak az utcán s talán a váratlan ajándékból
elvarázsoltan optimistábbak, sőt majdnem derűseb-
bek, mint máskor. Mintha nem tudnák, hogy egy
rossz meteorológiai jelentés és az egész firnisznek,
vagy vetített díszletnek vége van: olyan nyugalom-
mal és gondatlansággal mászkálnak és nézelőd-
nek, amilyet csak gyermekkorom békebeli felnőt-
tém láttam, igaz, hogy az év minden szakában. Így,
ilyen tempósan sétált a komáromi polgárember a Ná-
dor-utcában, ahogy ma délután a körúton az az ügy-
véd ismerősöm, aki a nyáron csupa izgágaság volt,
meri nem jutott pénz budai vacsorára, sőt még pesti
vacsorára sem jutott mindig – s most kieresztett has-
sal, tarkóra bökött kalappal, botját forgatva az ujjai
között, füttyörészve néz a napba és a szembejövők ar-
cába: mintha nem csupa kompromisszum, de csupa
per lenne az egész város. A „*hogy van?*” kérdésre
nem mondja éppen, hogy remekül, de nyomban meg-
érdeklödi, hogy mit szólok ehhez a gyönyörű őszhöz?
Az ortodox történelmi materialistákat gondolkodóba
ejtheti, hogy mi haszna van egy pénztelen pesti ügy-
védnek abból, ha a nap szépen süt és a fák levelei
még zölden ragaszkodnak gallyaikhoz – esetleg be-
lemagyarázhatják, hogy annak örül, hogy nem kell fű-
tenie és nem kell sürgősen télikabátot vásárolnia –

ezzel szemben én tudom, hogy évek óta télen sem fűt s csak november végén lesz együtt az a huszonöt pengője, amennyiért öreg télkabátját kiválthatja a zálogházból. Addig ebben a rojtos és krónikus gyalogjáró lévén, misztikusan autólajfoltokkal teli bőrberiben fog járni, amelyet most panyókára vetve, kackiásan hord a vállán, mint egy békebeli huszártiszt a mentét, igen, ebben az őszben békeszín és békeszag van, ez a békebeli tizennyolc karátos aranynapstűt és ez a gyümölcsszag és virágszag az, ami újult erővel felidézi a komáromi polgármestert, amint jön lefelé a tornyos városháza lépcsőjén, megrögzött kortesmosollyal köszönget jobbra-balra, megáll egy kendős néni előtt, lekezel vele, „jóasszony”-nak szólítja s megígéri, hogy soron kívül elintézi a háztoldási kérvényét. A Klapka-szobor előtt virágos és gyümölcsköriák közt találkozik az öreg Takarékos uraival, akik a vezérigazgatótól a díjnokig vadásznak, vagy erdésznek vannak öltözve, hogy ezzel is különbözzenek a boltosoktól, gyárosoktól és azoknak az új takarékpénztáraknak tisztviselőitől, amelyek másokkal is szívesen csinálnak üzletet, mint a megye földesuraival. Ez a randevú a Klapka-szobor tövében majdnem ünnepélyes ceremónia volt mindennap: az emberek megálltak és tiszteletteljes félelemmel bámulták, ahogy a két nagyhatalom: a közigazgatás és a nagytőke találkozik, néhány percig még álldogál, trécsel, mint a római arisztokrácia a fórumon, a szenátus ülése után. aztán olyan kényelmesen, mintha láthatatlan gyaloghintákon vinnék, elimbolyog a Szent András-templom felé. De nem tér be, hanem a Martz-féle Vigadó sörözőbe, amelynek zöldrácson, futókás kerthelyisége van, a kerthelyiség közepén hosszú asztal, az asztal közepén nikkelállványra illesztve a „Polgármesteri asztal” felírású tábla, amit még a legduhajabb huszárkadét is respektál. Ehhez az asztalhoz érkeznek meg nagyhangúan, de mégis illő méltó-

sággal és megkezdődik a sörözés s megszületnek a krigli-rekordok, amelyekről délután már az egész város beszél. „Kozmovszky városi számtanácsos tizenhét krigliig ment fel a polgármesteri asztalnál”, – meséli délután az Otthon kávéházban a pénzügyigazgatósági urak, akik a rekord-hírt már a törvényszéki uraktól hallották. Ez a sör-rekorder Kozmovszky egyébként hatalmas szál, babaarcú férfi volt, mellesleg gerelyvető a K. S. E.-ben és megyei kuglibajnok, aki minden héten legalább háromszor dobott kilencet és megnyerte a pályadíjként kitűzött hordósöröket. Ősz, béke, a tekepálya bugyborékoló zenéje, mialatt a golyó visszacsorog a csatornán s a hirtelen csattanás, mikor Kozmovszky eltalálja a kilencet, – mindezt ma is hallom s látom az ablakból, melynek széles deszkáin éppen az újonnan vásárolt hetedikes könyveimet kötöm be kék papírburokba, aztán ráragasztom a kékszélű vignettákat, amelyeken a nevem és egy osztállyal ismét magasabb tanulói rangom olvasható. Aztán még látom, ahogy az urak elvonulnak a Vigadóból, pirosabban és vidámabban, mint ahogy érkeztek, a polgármester rozmár-bajuszán még íriss a hab, az öreg Takarékné vadásruhás könyvelőjének bajuszán egy sóskiflimorzsza billeg életveszélyesen.

Szeretném viszontlátni ezeket a boldog, rátarti és mégis békés, békebeli irigylésreméltó sörisszákat. A borban igazságot, mámort vagy feledést keres az ember, a sörivők nem neurotikusok, nem akarnak semmit tisztázni, nem akarnak elkábulni, csak kipirulni, kigömbölyödni, nevetni s örülni a napnak, melyet megérték s amely, hála isten, minden baj nélkül telt el... igen, ez volt a béke; egy nap, amely nem hozott semmi bajt, már elég volt ahhoz, hogy az ember jól érezze magát az életben. Az életörömnél ez a kisigényűsége ömlik el mostan az őszön is, amikor elég a sárga napsütés egy kis illúzió-habbal, hogy az emberek jobban ragaszkodjanak az élethez. A nyár már háború-

utáni kreatúra volt: lármás, mohó és meztelen; a tél irgalmatlan szociálpolitikai problémátömb, a tavasz rekonvaleszcencia a gonosz tél után és nyugtalanító késülődés ...

De a vénasszonyok nyara tulajdonképpen ötödik évszak, amely nincs benne az idő könyörtelen menetrendjében s az ember csakugyan úgy is érzi, hogy megáll az idő, hogy minden így marad, ilyen fényesen, melegen és gyengéden. Amíg aztán holnap az őszi eső az arcába nem vág s eszébe nem juttatja, hogy a komáromi polgármester már réges-régen elment a szép kis temetőbe, a Kisér mellé s azonkívül elment egy ifjúság, sőt nagyjában egy férfikor és egy világregend is. Szóval, küszöbön az ősz, de az igazi...

1933 február 6..

Egy ismerősöm, aki valaha gazdag volt a mostani szegénységében olyasféleképpen szenved, mint egy elbukott eszme törhetetlen bajnoka, vagy egy póruljárt államcsíny emigránsa, a pénz csodatevő erejéből tartott nekem a minap előadást. Elmondta, hogy barátja, akinek látóképessége egyre csökkent és az orvosok azt hitték, hogy a megállíthatatlan szemideg-sorvadása a végleges vakság felé sodorja, hirtelen pénzhez jutott s ettől a pénztől máról-holnapra olyan élesen látott, mint maga Súlyomszem, a szűnyoglövő indián törzsfőnök.

– Ez még semmi, folytatta kapitálmiszticista ismerősöm, de emlékszik-e a főváros közelében történt vasúti katasztrófára? A gyorsvonat tudvalevően lezuhant a töltésről, a mozdony felrobbant, a kocsik összetörték s a második és harmadik osztály utasai meghaltak és megsebesültek. Egyetlen kocsi maradt épen: elsőosztályú Pullmann-vagón, amelyben egy nagy-

bank elnöke utazott. A hetvenegynéhány éves öreg bárónak semmi baja sem történt, egyetlen horzsolás sem esett rajta, a zuhanást meg sem érezte, holott éppen a beteg szíve miatt volt útban Nauheim felé. Más, közönséges ember ilyenkor legalábbis elveszti az eszméletét, vagy szívrohamot kap és eltöri néhány bordáját. De az öreg bankár olyan nyugodtan sétált ki a romok közül, mint a közgyűlési teremből az évi jelentés egyhangú tudomásulvétele után. Mi ez, ha nem a pénz transzcendens erejének, a Nagy Talizmánnak, a siegfriedi sebezhetetenségnek újkori mithologiai csodája?

Ismerősöm tehát nemcsak szereti a pénzt, de hisz is a pénzben, mint valamilyen istentől megszentelt magasabb végzetet átlényegítő ostyában, vagy krizmában. Ennek az embernek nemcsak termelési rend és társadalomszemlélet, de vallás is a kapitalizmus. Neki, a szemidegsorvadásosnak a pénztől való hirtelen éles látása ugyanolyan mirákulum, mint a keresztények Krisztus csodatétele a vakkal s a bankelnök csodálatos megmenekülése, mint Lázár megelevenedése a sírkövei alatt. A különbség csak az, hogy a keresztény csodák javarészt koldusokkal, nyavalyatörősökkel és a társadalomból kirekesztett lázárokkal estek meg, a kapitalizmus efajta csodái pedig azokat boldogítják, akiket az evangélium dúsaknak nevez. A vallásos kapitalista ezen a tapasztalati alapon, a Jánosok példájára, akik szerint „az Isten is János” – meg van győződve arról, hogy az Isten is kapitalista, az Isten is vagyoni cenzushoz köti, hogy kit milyen mértékben írszesít rendkívüli kegyelmében.

A vasúti katasztrófa idején bizonyára túlnyomó többségben voltak azok, akik örültek, hogy az idős és jótékony bankelnök megmenekült – ám ki gondolt

volna arra, hogy a kapitalista miszticizmus megszállott aszkétája/aki még csak nem is élvezheti hitbuzgósága jutalmát, mert ha nem is a szegénységi fogadalmat, de a vagyontalansági esküt már letette, – megcsinálja belőle a legendát, amelyben, mint minden legendában, természetesen sok a racionálisan hibáztható realitás is. Chesterton szerint a csoda ellen még nem bizonyíték, hogy csak néhány vénasszony tanúságára támaszkodik: igaz lehet annak ellenére, hogy a kritikátlan vakbuzgóság is konstataulta. A pénz bizonyos sajátos tárgyi és lélektani feltételek mellett csakugyan átalakulhat talizmánná, siegfriedi kéreggé, transzcendens hatalommá. De ehhez természetesen nem elég a pénzbe vetett hit, amely ismerősömben középkori fanatizmussal lüktet, – ehhez annyi pénz is kell, amennyit a katasztrófából sértetlenül kimene-
kült bankelnök vallhatott a magáénak.

A mai rendben a nagyon gazdag ember joggal érezheti magát kivételes lénynek, aminthogy csakugyan az is, mert az élet legtöbb területén gazdagsága arányában érvényesül a többiek rovására. A pénz nemcsak a jobb lakást a jobb ruhát, a nagyobb luxust, a több élvezetet, az egészség megóvásának és az élettartam meghosszabbításának több esélyét biztosítja, de forrása a külvilággal szemben való nagyobb biztonságérzetnek s az egyéni fontosság tudatnak, önmérsékletnek is. A megszemélyesedett pénz, ahol testileg megjelenik, mindenütt kivételes elbánásban részesül s nem kerül szüntelenül konfliktusba olyan kis és nagy akadályokkal, amilyenekbe a kisember úritalanul beleütközik. Ő az, akit soronkívül beengednek, vagy csak benyit oda, ahová ki szokták írni, hogy „idegeneknek tilos a bemenet”. Ő az, akit hivatalos órán innen és túl is fogadnak; akinek a tűzoltó kinyitja a tűzbiztonsági szempontból szigorúan

zárt színházi vasajtót, akinek a rendőr szalutál, mert messziről megismeri gépkocsiját. Ő az, akiről megírják, ha elutazik és ha megérkezik s ha ezer pengőt ad jótékonycélra; de nem írják meg, ha ezer ember egzisztenciáján keresztülgázol. Ő az, akinek mindenki előre köszön és akit mindenki előbb enged be az ajtón. Ő az, akit minden ankétra meghívnak s amikor a többiek már kifecsegték magukat, ő mondja meg, mi a helyes és igaz s hogy valójában hol van a kutya eltemetve. Ő az, akivel a pincértől a hatalmasokig mindenki érezteti, hogy rettenetes fontos ember, akire vigyázni az egész társadalomnak érdeke.

Ha rossz színben van: De méltóságos uram, úgy látszik, túl méltóztatol dolgozni magadat! Ha jó színben van: Hála Istennek, kegyelmes uram, kopogjuk le, majd kicsattansz az egészségtől! Akivel ennyi ember törődik, akinek léte és jóléte az egész társadalom közügye, – hogyan érezné át saját kivételességét, miért ne gyökerezne benne a fölényes biztonság hiedelme: hogy mikor például átmegy az utca másik oldalára, nem kell neki vigyáznia, hanem a sofőrnek, az őt tisztelő, az ő kultuszát üző társadalom egyik névtelen és arendű egyedének.

Ez a fontosság-tudat és biztonságérzet idővel kozmikussá szélesedik: a végzettel, az elemekkel és a halállal szemben is működik. Az arisztokrata oroszánvadász nemcsak bátor, de a tudata alján dolgozik az ősi biztonságérzet: aki felett eddig történelmi kiváltság, közjogi megkülönböztetés, társasági exkluzivitás örködött, akinek mindenki, akire ráparancsolt, engedelmeskedett, miért éppen az oroszán ne ...? A Times írta a minap, hogy az abszolút hatalom birtokosai bizonyos számú uralkodási év után speciális pszihózisba esnek: miután hatalmi körükön belül minden úgy történik, ahogy parancsolják, idővel elvesztik a szemérmétküket s a hatalmi körükön túleső világnak, sőt a természetnek és a művészetnek is diktálni akarnak.

A kivételességnek ez a végtelen átérzése kétségkívül megalomania, de ez adja a hidegvért, a felelőtlen, gyanútlan lélekjelenlétet, amellyel az oroszlánvadász a megbűvölt vadállatot célbaveszi.

A kutya csak azt bánja, aki fél tőle és elszalad, mondják a kutyaszakértők. Nos, az egész varázs csak ennyi: a gazdag embernek ez a kiindulási pontja, hogy kutya egyáltalában nem haraphatja meg, a pénztelen ember pedig, aki állandóan átérzi a védtelenségét, még azt a kutyát is magára uszítja üldözési mániájával, amelyiknek eszeágában sincs, hogy megharapja.

A bankelnök, amikor lezuhant feltevésem szerint előbb mozdulatlanul várt a helyén. Bizonyosra vette, ha egyáltalában van rá mód, hogy valaki meneküljön, akkor ő megmenekül. Átérezte annyira élete nélkülözhetetlenségét, személyes pótolhatatlanságát, hogy a bajban is méltóságteljesen higgadt maradt, nem fokozta tehát a bajt. Nem ugrott ki vaktában az ablakon, nem nyitotta ki a kelleténél hamarabb a kupéajtót, – régen megszokta, hogyha akármilyen tumultusba kerül, valaki felismeri: rendőr, vagy rendező, vagy rangjának és vagyonának önkéntes tisztelője és mindenképpen utat vág neki. Ezzel szemben a kisemberek mingyárt elvesztették a fejüket, elhamarkodtak a menekülési kísérletet, vagy elkéstek vele, – talán a poggyászaikat, talán egész vagyонуkat akarták mindenáron megmenteni. A kisemberek tehát tervszerűtlen kapálódzásukkal komplikálták a katasztrófát, mert érezték, hogy ők senki másnak nem fontosak, csak sajátmaguknak. Ki menti meg őket, ha önmaguk nem? Rohantak, amikor egyhelyben kellett volna várni, ahogy a tapasztalatlanok a kutya elől és csakugyan magukra uszították a nagyobb veszedelmet.

A kapitalista csoda lélektani magyarázata körülbelül ez: a pénztelen, tehát a fegyvertelen ember védtelenségével a társadalom sokszor kegyetlenül visszaél; nemcsak üldözi, de üldözési mániássá is betegíti. Ezerféle kiszolgáltatottságában, ezer túlerővel való küzdelmében annyiszor bukik el, hogy végül maga a félelem lesz az élete alapérzése. A kicsinynél is kisebbnek, senkinek érzi magát, akiben veszedelem esetén fel sem merül a gondolat, hogy egy civilizált, kölcsönös segítségre kötelezett kollektivitás tagja, amelyben bizhatik. De a gazdag ember mindent megkapott a kollektivitástól a kritikus pillanatig is; a tiszteletet, védelmet, a szolgálatot s az utolsó pillanatig hisz benne, hogy őt, aki pótolhatatlanul fontos a társadalomnak, sőt tulajdonképpen fontosabb, mint maga a társadalom, egyesült erővel mentik ki a veszedelemből. Ezért nyugodtabb, körültekintőbb, óvatosabb és bátrabb; ezért kerüli el a pánik, amely a katasztrófákat a szándéktalan öngyilkosságok tömegével szokta megnövelni.

Molnár Ferenc írt egy novellát az ezüst kardmarkolatról, amellyel a Vörös Csirkefogónak nevezett rablólovag minden nőt, akit megkíván, könnyűszerrel meghódít. Az ezüst kardmarkolatot egy alkimista ajándékozta a lovagnak, de vegyarányát halálos ágyáig eltitkolta. Mikor a lovag követelte a haldoklótól, hogy árulja el a titkot, az öreg csaló a következőket mondta:

– Nincs itt semmiféle vegyarány és titok. A varázslemez egészen közönséges ezüstlemez. De hinni kell benne. Aki ráteszi a kezét és hisz benne, az biztosra megy!

Aki a mai sikeres, hódító élet aranykardmarkolatára, a pénzre teszi a kezét, az biztosra megy. Csak hinni kell neki abban, hogy aranytól különb lett a robotosoknál, a puritán tudósnál, a nyomorgó költőnél s a többi senkinél, akinek nincs pénze. Csak hinni kell

abban, hogy a pénzen vett tekintély, a pénzen vett tisztesség, a pénzen vett hűség, a pénzen vett szerelem és a pénzen vett dicsőség csakugyan valódi, sőt jobb, mint az eredeti. Ez a hit csodákat művel, – sokszor a vakság, sőt a halál küszöbén is. A rómaiaknál a pénz belépődíj volt a túlvilágra – és amíg a társadalom ezt az egyetlen hiteles mértékrendszert használja az emberi értékek mérésére, addig a pénz vallásos csodatevő ereje töretlen marad és minden önzetlen cselekedet, puritán szándék és megfizethetetlen gondolat eretnecség, amely tagadja a csodát.

1933 március.

A rádió szerdán délután helyszíni közvetítési adott a Szent János-kórházból a solymári bányakatasztrófa megmenekült vágójainak és segédvágójainak közreműködésével. Részemről idegesen elkapcsoltam ezt a hátborzongató commedia del'artet, mert már maga a rendezői ötlet ritka elidegenítő, majd hogy nem frivol hatással volt rám. Sehogy sem éreztem ízlésesnek és gyengédnek, hogy ezeket a három nap előtt kiásott embereket a mikrofon elé állítják s egy happy endes népszínművei szövetnek velük földalatti kalandjaikból, amelyekből nyilván a derűs elem sem hiányzik. A fotográfiák, amelyeket a lapok közölnek róluk, amúgy is azt próbálják elhitetni, hogy a mai időkben valóságos főnyeremény egy bányász számára négy napig száz méter mélyen a föld alatt iszapolni, mert utána aztán vidáman hentereghet, durákozhat és sakkozhat szép fehér termekben, ahol az úrhölgyek Gerbeaud-bonbonnal etetik s miniszterek vizitálnak nála. Soha elragadóbbat, mint a riportok, amelyben azt olvastam, hogy az előtött bányászok alapján egészen mulatságosan töltötték az időt a po-

kolban, mert volt köztük egy remek pofa, aki jobbnál-jobb vicceket mesélt nekik, mint a zsidó a vasúti kupében. Hát azért ilyen vicces mégsem lehetett az ügy s még ma sem lehet derűs idillbe, virágos genre-képekbe s rádió-hangjátékba fullasztani. Elsősorban is két szereplő még mindig hiányzik az együttesből s ők azok, akik így, némán is a legtöbbet sejtetnek a bányára ama titkaiból, amelyekre a közvélemény a legizgatottabban kíváncsi.

Ők azok, akik ott maradtak az iszapban, amelyről a szakemberek azt állítják, hogy nem feltétlenül szükséges, hogy elborítsa a tárnát, ahol a szenet a közismerten vidám vajúrok dalolva bányásszák. Azt mondják a hozzáértők, hogy a föld mélyében csakugyan vannak kiszámíthatatlan és kivédhetetlen veszedelmek, amelyekkel valóban nem nagyon lehet előre számolni, de ezek közé a veszedelmek közé pont az iszap és a víz nem tartozik, ezeket az elemeket állítólag gyerekjáték kordában tartani, csak egy kis szív kell hozzá, szóval, még csak nem is egy kis pénzen múlik, mert hiszen a mai szénárak mellett a bányának bizonyára nem kis, hanem nagy pénz áll rendelkezésére. Azt rebesgetik tehát a járatosabbak, hogy Engel Árminnak nem kellett volna éppenséggel Berend Ivánná nőnie ahhoz, hogy a kilenc embert, aki szerdán a rádióban szerepelt, megkímélje a kalandoktól s a két embert, aki lenn maradt az iszapban, a legnyomorúságosabb pusztulástól.

Mi természetesen nem vagyunk szakértők, s az efajta rebesgetést mindaddig nem vesszük készpénznek, amíg a vizsgálat nem igazolta. De – egyelőre csak a jövőre vonatkozóan – nagyon elkeseredetten követeljük, hogy a magyar bányatársaságok, amelyek a mostani kegyetlen gazdasági konstelláció kevés haszonélvezői közé tartoznak s amelyeknek néhány admagukkal az a jó, ami mindenki másnak rossz, az eddiginél nagyobb felelősséget érezzenek azokért

az emberéletekért, amelyeket szégyenletesen kevés napibérért a föld alá küldenek, hogy felhozzák nekik a szenet, amely az ő mágikus kezükben arannyá válik. S fokozottan követeljük ezt ebben a speciális solymári esetben, mert a solymári bánya jövedelme nem is a mi nemzeti vagyónkat szaporítja, hanem főképp külföldi tőkések zsebébe vándorol. Örömmel halljuk szakkörökből, hogy a pilisi bányákat a legnagyobb kereskedői gondossággal vezetik, amit az üzleti eredmények is bizonyítanak, de a legkevesebb, amit emellett elvárhatunk, hogy nemcsak a külföldi részvényesek pénze, hanem a magyar munkások élete is megbízható kezekben legyen Budapest határában. A külföldi tőkések nyilván hozzá vannak szokva, hogy egy gyapotültetvényen a lepra, a beri-beri és napszúrás miatt állandóan nagyon magas a bennszülöttek halálozási arányszáma, de mi mégsem nyugodhatunk bele, hogy ezeket a szénportól fekete embereket bárki is összetéve sse a négerekkel, ha munkabérükről, sőt az életükről van szó.

A bányhatóságoknak mindenesetre azt ajánljuk, hogy ezentúl „kiszállás”-kor üljenek le egy ilyen havi nyolcvan pengőt összebányászó vājár asztalához, ha valóban meg akarják állapítani, hogy milyen a bányász élete. Surranjanak be inkognitóban a bányatelepre, mondjanak le a bányászzenekar ünnepélyes fogadtatásáról s szálljanak le a föld méhébe velük együtt, mondjuk olyankor, amikor az igazgató urak nincsenek ott, mert éppen a rendes évi közgyűlést tartják, ahol megállapítják az osztalékot. Mert a bányának kétségtelenül vannak titkai s ezeket most már meg kell fejteni. Ilyen titok például, hogy ha egy vājár, aki minden pillanatban belefulladás az iszapba, csak négy pengőt keres másodnaponként, miért olyan képtelenül drága a szén Magyarországon s ha a bánya hazánkban olyan sokat jövedelmez, hogy előkelő esztétáknak saját bevallásuk szerint évi

harminchárom ezer pengő tantiém csurran belőle, holott a bányászatban és kohászatban is csak amatőrök, miért nem investálnak a víz és iszap védőfalaira tizedannyit, mint amennyit a láthatatlan védőfalakba, amelyek a közvélemény kartellelles, védvámellenes és éhbérelles felháborodását oly eredményesen visszaverik? A kilenc bányász rövidesen visszatér a föld alá és ott folytatja, ahol az iszap a torkát fojtogatta. De szerintünk a bánya nem folytathatja ott, ahol – abba sem hagyta ...

1933 november 7.

Néhány nap előtt a Cobden Szövetség vitaestet rendezett a témáról: politizáljon-e az irodalom? – s a politikaellenes álláspontot Kosztolányi Dezső védte bravúrosan s a politizáló irodalomét e sorok írója, a kevésbé egyéni és csillogó, de gyakorlati, helyi és időszerű érvek felsorakoztatásával. Az izgalomból, mellyel a tele terem a vita menetét kísérte, meggyőződtem, hogy tárgyát nem hajánál fogva ráncigálták elő, hogy a kérdés nemcsak az irodalomnak, de a közönségnek is ügye, de talán csak akkor válik tudatos ügyévé, amikor felvetik előtte. A tömegekben kétségkívül megvan a hajlandóság, hogy a művészetekben elsősorban csak gyönyörködjenek, vagy felhígított változataikkal elszórakozzanak, de vannak korok, amikor a politika többet jelent profizionista politikusok alantas retorikai és taktikai mesterkedésének amikor különböző emberi csoportok létfenntartási harcának társadalmi kifejezési formája. Ilyenkor – szerintem – nemcsak a tömegek követelik meg az irodalomtól, hogy élet-halálharcuk mellett ne menjen el az önmagát cicomázó szépség részvétlen göggyével,

de az irodalom is szegényebb, amely milliók szenvedélyes emóciójáról nem vesz tudomást. S még ha az Íróból hiányzik is minden politikai tartalmú szociális és kritikai érzék, ha valóban csak az, aminek Kosztolányi szeretné, hogy legyen: homo aestheticus, vannak idők, amikor a politikai erőszakoskodásnak, az elnyomottság, a rongyos ínség és az elállatiasító kultúrátlanság csúfsága ellen esztétikai érzékenységben kell 'felháborodnia az írónak.

Ezekkel az érvekkel szemben Kosztolányi sistergően elmés és lenyűgözően költői egyéni vallomást tett politikamegvetéséről, amelynek alapeszméje még mindig a horatiusi „odi proianum vulgus”, a tömeg megvetése. Csak a művészet és a szellem társadalmi, állami és erkölcsi gátaktól független egyéni fenomenének felsőbbségében s a nyelv csodatevő szépségében hisz Kosztolányi – míg e sorok írója, félgenerációnyi távolságból, csüggedten konstatálja az egyéni teljesítmény csődjét minden vonalon s a nyelvvel, a stílussal üzőtt grandiózus kuruzslást s a stílus helyett mindent a tettől vár. Ami természetesen nem azt jelenti, hogy álláspontom értelmében a politikai meggyőződés vagy a cselekvő társadalomszemlélet irodalomává avatja azt is, ami esztétikailag nem az.

A polémia, mint minden vita, amely megalapozott véleményeket állít szembe egymással, lényegében eredménytelenül végződött, mert egyik vitatkozó fél sem változtatott álláspontján, valójában azonban elérte célját, mert pro és contra hasznos gondolatfolyamatokat indított meg a hallgatóban. E vitába most bekapcsolódóit a Nemzeti Újság tárcarovatában Kádár Lehel, a katolikus jobboldal tehetséges publicistája, aki – számomra nem is meglepően – a kérdés lényegében nekem ad igazat s a politizáló irodalom mellett tör palcát. „Zsolt Bélától gondolkozásban és felfogásban egész világ választ el – írja Kádár Lehel, – Soha nem azonosítottam magamat szemléleté-

vel és életlátásával, túlságosan odatartozik ahhoz a világhoz, amellyel mindenkor szemben állottam. De ebben a kérdésben kétségtelenül neki van igaza.” Ugyanezt, amit Kádár ír rólam, hasonló exkluzivitással hangoztatom én is: egy világ választ el gondolkozásától és életlátásától, de nem csodálkozom, hogy a tartalmi ellentét ellenére az elvi kérdésben velem van egy véleményen. Kádár, akinek ugyanúgy van kialakult világnézete és társadalomszemlélete, mint nekem, ha mingyárt homlokegyenest ellenkező tartalmú és színezetű is, éppúgy nem tudja elkülöníteni magában a „homo aestheticus”-t a „homo moralis”-ból, ahogyan én sem tudom az ember állami, társadalmi és gazdasági determináltságát, szóval kollektív végzetét sem az egyéni sorsból. S különösen ma, amikor az egyéni sors jóformán elmosódik az egyetemesben, amikor a szubjektív közérzéstől a halálig minden emberi lírában, epikában és drámában ki lehet mutatni azt az elemet, amely túl van az egyénin és az esetlegesen, amelynek forrása valamilyen közösség, osztályok, nemzetek, sőt földrészek végzete. Kádár nem tudja elképzelni, hogy az író e nagy élménnyel szemben érzéketlen s e nagy harcban pártatlan maradjon s ahogyan ő az emberiség e kollektív drámáját „divina commediá”-nak tartja s az Istennel való szövetségben véli kibonyolíthatónak s én gyarló szkepszisemben elsősorban a végül felülkerekedő emberi életössz-
tömbben és értelemben bízom, – lehet áthidalhatatlan ellentét a felfogásban és célokban, de abban, hogy ez a matéria és szenvedély nemcsak méltó az irodalmi ábrázolásra, hanem ma szinte csak frivolitással vagy opportunistussal elhanyagolható, egyetért velem a világon vagy tengeren keresztül is, amely bennünket elváltaszt.

Csak az a kérdés, hogy gyakorlatilag is egyetért-e: hogy ez a megértés akkor is érvényesül-e, ha nem vitatkozni kell a kérdésekről, hanem szembe

kell néznie az irodalmi alkotással, amely politizál és pedig nem úgy, ahogy Kádár Lehel politizál? Kérdés, hogy e legfontosabb kérdésben is nekem ad-e igazat?

1934. november.

A szegények orvosa öngyilkos leit – negyvennégy éves volt, körülbelül annyi idős, mint amennyi a divatos sebész, vagy nőorvos, vagy a sarlatán pszichiáter, amikor megveszi a budai villát, mert már megengedheti magának a luxust, hogy kocsin járjon rendelni. A szegények orvosa pontosan ellenkező karriert futott meg; villája ugyan sohasem volt, de volt éves lakása, Rókuskórházi főorvosi fizetése, felesége és most se lakása, se fizetése, se felesége; albérletből vitték el a mentők és egy fillért sem találtak a zsebében. A szegények orvosa a félelmetes karbolzágú Rákóczi-úti hodályban ismerte meg elkeserítő nagyságában a szegénységet, amely egészségesen is egyike a legrettenetesebb betegségnek, hát még, ha a test, vagy a lélek nyavalyája a szorzószáma. Hoszszú éveken át kopogott a sovány, hektikás hátakon és melleken, hallgatta a korán elhasznált szívek rozsdás zörejét. Nemcsak kiváló orvos volt, de idővel szinte szenvedélyé vált benne a részvét is a nyomorgók és a nyomorultak iránt. Én csak távolról ismertem ezt az orvost – évekig egy kávéházba jártunk, – a kávéházban rossz híre volt, különcknek tartották, mert tudták róla, hogy rongyos koldusokat képes felvinni a rendelőjébe és bespiccelni gennyes szemükbe az orvosságot s ha Óbudáról bejön egy öregasszony és jajveszékel, hogy a menyasszonylánya haldoklik, szó nélkül felül a villamosra, megvizsgálja s még pénzt is ad neki orvosságra. A kávéházban tudták róla, hogy „mindenki palira veheti a doktort” s csakugyan, ők is „palira” vették; a közös kávéház jögcímén házi-

urakat és neves ügyvédekét gyógyított ingyen. Ez azonban nem akadályozta meg a kávéházi közvéleményt, hogy elveszett embernek tartsa, nem komolyan, könnyelműnek és kicsit gyanúsának, akinek egy kereke hiányzik, vagy egy kerekével több van. Ebben az elkérgesedett világban el sem tudták képzelni, hogy józan emberben lehet annyi áldozatkészség, türelem és gyengédség, mint amennyit a doktor napról-napra szétosztott, még pedig oda, ahova a legkevesebb jut ezekből a rádiumritka értékekből.

Nem értették, mit akar: se vagyont, se felső elismerést, se publicitást, – hát akkor mit? Csak azt érezték meg róla, hogy rossz helyre csatlakozott s még hozzá olyan időben, amikor ez a csatlakozás végkép eldönti az ember sorsát. A szegényekhez pártolt, ahonnan nem lehet várni semmit, még csak hálát se in – mert a szegénység nemcsak beteggé és boldogtalanná, de erkölcsi dolgokban érzéketlenné is teszi az ember!;

– Mit lehet kapni a szegényektől? – kérdezték értetlenül és maliciózusan, akik, mint a delfinek a hajók után, állandóan a gazdagok és hatalmasok háta mögött tartózkodnak és alázatosan lesik, hátha leesik egy kis morzsa: állás, üzlet, ügy, amit fel lehet szedni. De mit lehet kapni a szegényektől? Amint az orvos példája bizonyítja, meglehetősen tőlük kapni magát a szegénységet. Ahogy a belgyógyász ki van téve a veszélynek, hogy a tífuszbacillus belefészkel, ahogy az operatőr átvágja a gumikesztyűjét és halálos infekciót kaphat: a Jókai-téri szegényorvos elkapta a betegetől a betegséget, amelynek speciálistája volt, még pedig a legsúlyosabb, a halálos változatban. A gyógymódot ő sem találja fel, de a szegények terézvárosi doktora járványorvosként pusztult el nagy és hiábavaló küzdelemben s minden tisztelgést megérdemel tőlünk, akik halálával még menthetetlenebbül szegények lettünk.

1934 november.

A Práter-utcai leánylíceum második emeletéről a tizenegyórás tízpercben leugrott egy tizenhat éves diáklány, mert a tanár rájött, hogy több osztálytársa a dolgozatáról puskázta a francia leckét. Ne rontsunk most teli tudóvel a tanárnak, aki nem volt embertelen s amikor kötelességszerűen megdorgálta, mindennel számolhatott, csak azzal nem, hogy az ilyen mindennapos iskolai affér halálugrással végződik. A tanár előreláthatóan nem felelős s ezúttal nem lehet tetemre hívni az iskola rideg szellemét sem: a szerencsétlenség okait alighanem az iskolai kellemetlenségeknél súlyosabb konfliktusban kell keresni. A túlérzékenységei, amely a kislányban a jelentéktelen incidenst olyan tragédiává növelte, hogy csak a halálával tudta megoldani, valószínűen nem is az iskolában szerezte s ha egy kis környezettanulmányt végzünk, azt sem kell mindenáron feltennünk, hogy alkati tulajdonsága volt.

A riportok szerint az öngyilkos diáklány apja ügyvéd, akinek valamikor jólmenő irodája volt s bizonyára foglalkozásához és társadalmi rangjához illő középosztályú lakása és életmódja. Aztán az ügyvédi iroda kezdett kevésbé jól menni, majd egyenesen rosszul ment. Megindult a folyamat, amely szinte már sematikus és menetrendszerű: a négyszobából előbb három, majd a háromból kettő lesz. Végül a két szobát is fel kell adni. Ekkor jön a Práter-utca, az egy-szobakonyha, a proliakás.

A bútorok, szőnyegek, könyvek, képek java elvész hadisarcban, a régi rangot már csak a kihült perekkel teli aktaszekrény és a telefon jelzi. Ügyvéd nem lehet telefon nélkül, de ez a telefon több, mint technikai vívmány és több mint a foglalkozás nélkülözhetetlen eszköze. Olyan, mint a családi címer, amit a kastélyból kidobott földesúr elvisz magával a nyomorú-

ságba is s még ennél is több: a csodaváró képzelődés kegyzere. Minden csengetéskor izgatott várakozással felvillannak a szemek: hátha most telefonál a vezérigazgató, hogy megbízza a százezres perrel, vagy a bíróságnál értesítik, hogy végre kapott egy kiadós csődöt.

Szörnyű, de így van: ezeknek a derék, dolgos, a világgal együtt csödbement egzisztenciáknak többnyire egyetlen reményük, hogy egy másik csőd árán újra kezdenének. De eljön a nap, amikor leszerelik a telefont. Az egyszoba-konyha elveszti utolsó kapcsolót a világgal. A tengeralattjáró a mélységben és a ballon a sztratoszférában nincs olyan messze a felszíntől és a szilárd talajtól, mint egy ilyen ügyvédi lakás a Ferencvárosban, vagy az Erzsébetvárosban telefon nélkül. A tárna lehet ilyen bányaszerencsétlenség után, a feleszmélt tetszhalott érezheti így magát a koporsóban.

Ha igaz, egy ilyen telefonos, szoba-konyhás ügyvédlakásból járt a liceumba a tizenhat éves lány, aki egy iskolai semmiségért leugrott az emeletről. Egy semmiségért, mondjuk mi s a tanár és az iskola bizonyára azzal védekezik, hogy az egész affér semmiség volt, másnapra el is felejtették volna. De ne feledjük el, hogy nem volt semmiség a tonnányi idegmegterhelés, amelyet ez a kislány otthonról az iskolába magával cipelt s amely a döntő pillanatban le is húzta magával a mélységbe. Tizenhat éves volt, de együtt tette meg az utat az ügyvéddel a Práter-utcaig. Láta elveszni a kedves bútorokat, látta elkallódní a játékeit, látta, ahogy izmos, alkoholszagú emberek elvitték a zongorát. Láta harcolni és elbukni a hozzátartozó felnőtteket s végül látta, ahogy leszerelik a telefont és a külvilág, amelytől segítséget lehetne kapni, már nem is hallhatja meg többé a segélykiáltást.

Innen ment az iskolába a tizenhat éves leány, aki kis életében nagyobb utat tett meg a szociális lejtőn,

mint valamikor, a háború előtt egész generációk. Elfáradt, megöregedett a nomádságtól, a folytonos rumlitól és a megaláztatástól, ami törvényszerűen kíséri a folyamatot, amelynek során a család az egyik osztályból a másikba átköltözik... Ez az osztály szigorúbb és kérlelhetetlenebb, mint a hetedik osztály s ha jól látjuk, ennek a szigorúságnak és kérlelhetetlenségnek van igazán döntő szerepe a tragédiában.

Mit lehet tenni? Az iskolának manapság kétségkívül egy pillanatra sem szabad elfelejtenie, hogy honnan jönnek a gyerekek az iskolába. Feltétlen védelmet és biztonságot természetesen az iskola nem adhat, annál kevésbé, mert a család és a társadalom már régen nem segít neki. Mi az, ami egyáltalán segíthet? Hogyan is mondja a kétségbeesett asszony a Toller-darab végén: „Die Welt ist elend, man muss sie ändern!”

1935 Július.

A tisztviselő homlokán volt egy szépséghiba és elment a plasztikai sebészhez, hogy megszabadítsa tőle. A tisztviselő nem volt megelégedve az operáció eredményével s bíróság elé állította a sebészt, de az Igazságügyi Orvosi Tanács megállapította, hogy az orvos szakszerűen végezte feladatai, nem követett el semmiféle műhibát. A tisztviselő azonban nem törődött bele, hogy gyakran a lelkiismeretes orvosi beavatkozás is csak viszonylagosan tudja korrigálni a természetet. Hosszú és szenvedéyes pereskedés kerekedett orvos és paciens között, amelynek izgalmai végül olyannyira megbolygatták a tisztviselő egyensúlyát, hogy felrohant a sebészhez és kis híján agyondőfte törével. Mindez egy szépséghiba miatt, amely a tisztviselőt nem zavarta testi, vagy szellemi élete nor-

malis funkciójában s nem korlátozta társadalmi és gazdasági érvényesülésében sem. Ezért a szépséghibáért tört ragadni s a tört az orvos arcába és torkába beledöfni, ma is elszörnyesztő túlzás, holott Európában nem éppen ritka, hogy a civilizált együttélés szokásait s a humánus törvényeket a „szemet szemérti” középkori anarchiájával helyettesítik. A szerencsétlen sebész esete joggal rettent meg orvostársait, akik az utolsó években szinte hetenkint kerültek szembe a fellázadt pacienssel, aki, ha nem is dolgozott törrel, de alaptalan perlekedésével, tudatlan és felelőtlen vádaskodásával mégis rendített egyet az orvos hírnevén és egzisztenciális biztonságán a nyilvánosság előtt. Bolond időnk egyik legrosszabbfajta reprezentánsa a laikus, aki semmit sem tud, de ha sor kerül rá, végül mindent jobban tud, mint a szakember, akár a tesí, akár a szellemi, politikai, gazdasági, vagy társadalmi ismeretek speciálistája. Ha nem tetszik szakszerűen megoperált homloka, vagy orra, vagy a szakszerű politikai, szociális gyógy mód, mindjárt kiverné a hivatottak kezéből a műszert: az orvoséból a lanzettát, az ügyvédeből és bíróból a törvénykönyvet, a hajóséból az iránytűt, a művészből az ecsetet, az újságíróéból a tollat, sőt a kormányéból is a kormánypálcát. A tisztviselő, aki törrel végzett véres plasztikai műtétet a sebészen, ennek a veszedelmes típusnak szélsőséges megtestesítője, de rá lehet ismerni cselekedetében mindenkire, aki ugyanúgy, ahogyan ő, nem nyugodott bele a pártatlan szakszerűség szempontjából legilletékesebb Igazságügyi Orvosi Tanács ítéletébe, nem nyugszik bele a történelem, társadalom és a gazdaságtudomány szakszerűségébe sem, ha nem tud olyan csodát művelni, amelyet tudatlanságában elvár, – ha a plasztikai sebész a dudoros homlokból nem csinál apollói márványhomlokot, vagy ha a kormány nem teremt paradicsomi jólétet. A laikust, a tudatlant, a hiszékenyt túlságosan felbátorították a kuruzslók, sem-

hogy ne kelljen állandóan tartani tőle a szakembernek, aki szolid eszközökkel, szolid munkát végez és éppen azért végül következetesen csalódást, majd gyűlöletet kelt azokban, akik ma nem fogadnak el mást hősként és doktorként, csak aki a lehetetlen és képtelen megvalósításával kecsegteti. A politikai és a társadalom felelős doktorainak, társadalmi és gazdasági műtétek sebészeinek sem árt manapság számolni azzal a kockázattal, hogy a megvadult laikus számukra sem veszélytelen, ha az operáció végül nem úgy sikerül, ahogyan alacsony és forró homlokuk mögött elképzelték...

1935 július.

A héteemeletes lipótvárosi házban reggeltől délig nincsenek otthon a férfiak. Ügyvédek, kórházi orvosok, közhivatalnokok, magántisztviselők laknak a házban, félkilenckor felülnek a villamosokra és az autóbuszokra és szétáradnak a városban. Kilenc után olyan csönd támad a bérpalotában, mintha lakatlan lenne. Gyerek mindössze, ha kettő-három akad a negyven komfortos lakásban, a kutyák pedig fegyelmezettek, Ritka tapintat él e ház lakóiban egymás iránt: a rádió és a zongora minden lakásban körülbelül egyidőben szólal meg, családi veszekedés sohasem hallatszik át s a folyosói villongás pesti népszokása teljesen kiveszett. Finom lipótvárosi ház vagyunk, amelyben a lakók tökéletes európaiassággal respektálják egymás különállást: olyan civilizált közönyt tanúsítanak egymás iránt, hogy a franciáknak is becsületére válnék. Ezt a nem is pestiesen jómodorú, jólneveltségből csendes házat csütörtökön délelőtt rendkívüli esemény hozta ki a sodrából. Valamivel féltizenegy előtt a viciné, aki a hetedik emeleten lakik, egy feketeruhás,

fehéringes, galléros, fekete nyakkendő, vikszelt cipős iparoskülső fiatalembert látott lassú léptekkel végigmenni a folyosón, A viciné nem tulajdonított az idegen megjelenésének nagyobb jelentőséget; azt hitte szerelő vagy kárpitos, akit valamelyik lakásba felrendeltek, hogy az elromlott csillárt, vagy a kikopott rekamiét rendbehozza. A következő pillanatban azonban a viciné észrevette, hogy az iparoskülső fiatalember a folyosó rácsának alsó fokára teszi a vikszelt cipőjét és olyan hangon, amelyet ebben a házban még sohasem hallottak, elrikoltotta magát. S a viciné már oda is rohant, ahol az idegen leugrani készült, teljes testtel a kabátja végébe csimpaszkodott és közben segítségért ordított. Az előszobaajtók és a konyhaajtók egymásután felpattantak, megjelentek a folyosón az elegáns cselédek, akik azért voltak szépen felöltözködve, mert már megjárták a csarnokot és a fűszerest s a boglyasfejű vagy kendősfejű, slafrokos és pizsamás úriasszonyok, akiket takarítás közben ért a viciné vér-fagyasztó vészjele. Elsőnek az ügyvéd pizsamás felesége ért oda, éppen a legjobbkor, amikor az öngyilkos durván hátrarugott és a viciné már csak egyik kezével tudta tartani a kabátja szélét. Az ügyvédné megmarkolta a kabát másik szélét, s most már ketten húzták vissza, de az iparosember egyetlen ragaszkodással kitépte magát a kezükből s át is vethette volna magát a korláton, ha a fővárosi irodatisztné fésülő köpenyben idejében oda nem ugrik és át nem karolja a derekát. Az öngyilkos visszazökkent, ekkorra már odaérkezett a zeneakadémiai tanár fehérbóbitás házvezetőnője s a sárga kimonós táncosnő az ingblúzos komornájával. Nyüzsgött a folyosó az asszonyoktól, akik rávetették magukat az iparoskülsőre, s addig gyúrták, gyomrozták, tépték, cibálták, amíg sikerült betuszkolniuk a mosókonyhába. Rázárták a mosókonyha ajtaját s a következő pillanatban az egyik nő elsírta magát. Nem egyszerű sírás volt, hanem síró-

görcs, amelyenben nagy megrázkódtatások után oldódik fel az asszonyok izgalma. A sírógörcs nem áll meg: mint egy korálé, úgy terjedt át asszonyról asszonyra, cselédről nagyságára, táncosnőről métóságos asszonyra. Percek alatt sírt az egész ház, nemcsak azok az asszonyok, akik felszaladtak a vicéné üvöltésére, hanem az alsóbb emeletek és földszintek asszonyai is, akik részben azért maradtak lenn, mert látták, hogy a veszedelem már elmúlt, másrészt, mert a rémülettől földbegyökerezett a lábuk. De most ők is együttsírtak az életmentő asszonyokkal, nem meghatottan, hanem inkább úgy, mint akiket inzultáltak. A jómódom házba bezúdult a rosszmodorú szociális tragédia és durva külvárosi szele felkavarta az asszonyokat. Ettől a betódult széltől egy pillanatra valamennyien megérezték az orkánt, ami kívül tombol s az asszonyok tudvalevően rettegnek a vihartól, gyakran sírnak tőle, mint a gyerekek. Sírt a ház megállíthatatlanul; ilyenek lehettek a középkor vallásos sírógörcsei, vagy azok a tömeghisztériás sírások, amelyek az agyongépesített amerikai gyárakban törnek ki a munkáslányokból. Aztán megérkezett a házmester, a férfi, az asszonyok lent a földszinten körülfogták, de percek teltek el, amíg a zokogó összevisszaságból nagynehezen megértette, mi történt. Különös, de abban a pillanatban, amikor beszállt a liftbe, hogy intézkedjék, a sírás csöndesedett s mire a lift felérkezett a hetedik emeletre, nem maradt belőle más, csak csuklós és szipogás. A házmester kinyitotta a mosókonyha ajtót és belépett az öngyilkoshoz, aki a felfordított teknő hátán ült és fejét két tenyerébe rejtette.

— Idehallgasson barátom – kezdte a házfelügyelő. – Minek csinál ilyeneket?

— Hagyjanak engem meghalni – mondta csendeszen az öngyilkos, mintha könyvből tanulta volna a szöveget.

— Másnak is van baja, azt hiszi, másnak nincs? — vigasztalta a házmester és hátra nézett, mert az asszonyok feszült csendben a küszöbön álltak és elfogták a világosságot.

— Csak tessék nyugodtan bemenni a lakásba! — mondta a házfelügyelő az asszonyoknak — nem lesz itt már semmi.

De az asszonyok nem mozdultak.

— Mi baja van magának? — fordul megint a házfelügyelő az öngyilkoshoz.

Az öngyilkos még mindig a tenyerébe merítette az arcát.

— Az a bajom — kezdte — hogy nincs munkám uram. Ha volna se tudnék dolgozni. Vasesztergályos vagyok, de gyomorfekélyem van, még operálni sem lehet, minden percben perforálódhatok — magyarázza szakszerűen. — Hát most mondja meg uram — és elcsuklott a szava — miért éljek én? — Aztán felcsattant a hangja: — Mi az istennyilának? Miért nem hagynak megdögölni? ... Mi közük hozzá? Micsoda joguk van?

A házfelügyelő a házirend szempontjából mérlegelte a kérdést:

— Nézze csak, aki ide bejön a házba, azért mi felelősek vagyunk. Hogy képzeleli maga, hogyha látjuk, hogy valaki le akar ugrani a hetedikről, csak úgy hagyjuk leugrani? Hiszen ez maga lenne a gyilkosság. Szedje össze magát, aztán gyerünk le szépen. Elmegyünk a rendőrig, az majd beviszi magát az életvédő osztályra. Azok ott rendes emberek, beutalják a kórházba és meggyógyul...

— Nem vesznek fel engem a kórházba!

— Hogyne vennék, ha egyszer beteg!

— Amíg jární tudok, nem vesznek feli — és sojkáig rázta a fejét.

— Nahát kérem, most már induljunk, jó uram. Tesenek csak nyugodtan bemenni, nem lesz itt már sem-

mi baj! – szolt vissza az asszonyoknak és megfogta az öngyilkos karját.

Az asszonyok hátrább húzódtak.

A vasesztergályos lomhán, kelletlenül felállt, most vette le először kezét az arcáról. Az asszonyok, miközben megmentették az életét, össze-vissza karmolták, a körmükkel harcoltak most is, mint a szerelmi csatában. Szép, tiszta ruha, hófehér ing volt az öngyilkoson, csak a keze volt olajbarna a munkától, amely három év óta nem állt vele szóba, de a mocskát örökké rajta hagyta a kezén. Ünneplőbe öltözött a vasesztergályos, a munkaruháit eladta, rájuk már nem volt szüksége az életben, csak a vasárnapi ruháját tartotta meg a halálnak. Nyilván jó impressziót akart kelteni odaát, amikor majd jelentkezik az egyetlen elhelyezkedési lehetőségért, amely az univerzumban kínálkozik neki. Elvonult az asszonyok sorfala között, egyszerre dühösen és szégyenlősen, mert nem sikerült. Az asszonyok már nem sírtak, idegenkedő szánakozással néztek rá. Már éit megint, az ügye visszaváltozott a saját ügyévé, a munkanélkülisége és a gyomorfekélye, saját életproblémájává, vagy olyan közüggé, amely nem tartozik az egyes emberre, legfeljebb az államra és a társadalomra. Az ember végül is nem bitorolhatja isten szerepét, nem vállalhatja ismeretlen sorsok terhét. Az életét megmentették, de többet nem tudtak neki adni, mint életet. Lassan visszazálingóznak a lakásokba, a ház ismét visszakapta jómodorú csöndjét. Akik együtt húzták le a munkanélkülit a rácsról, megint nem ismerték egymást s ha később találkoztak a lépcsőházban, nem köszöntek egymásnak. Életmentés közben elfeledkeztek bemutatkozni. A férfiak, mikor délben hazatértek, érdeklődtek, hogy miért van kisérv a szemük s ekkor lelkendezve elmesélték, mi történt. Izgalommal lapozták végig a déli lapot, hátha benne van a ház meghíúsult öngyilkossági kísérlete. De nem volt benne, ellenben egy másik házról írtak a

lapok, ahol az ugrás sikerült, de ez az öngyilkos nem lehetett az ő emberük, ez egy tönkrement kereskedő volt.

1936 január.

Schirilla Achill törvényszéki tanácselnök nyugalombavonulásakor elmondta, mi történik a negyven éven keresztül egy bíróban, aki a kívülálló képzeletében a legtitokzatosabb funkciók egyikét végzi. A bírónak gazdag és sokirányú irodalma van. A regényíró minden időben érdekelte a pszichológiai folyamat, amely a pulpituson ítélkező emberben lejátszódik, mialatt az előtte vergődő embernek szegzi a me-rev, egyértelmű törvényt. A törvény posztulátumait eszményi tökéletességű emberre szabták, aki nemcsak öntudatosan, de ösztönösen sem kerül ellentétbe a korában uralkodó erkölccsel. Az író tudja a legjobban, hogy ilyen tökéletes emberek nincsenek, ezért foglalkoztatja izgatón a bírói lélek, amely szintén emberi lélek lévén, nem lehet mentes gyengeségektől, de speciális rendeltetésénél fogva mégis a tökéletesség mértékével kell mérnie. Az irodalom, amely több humanitást szeretne belevinni a törvénykezésbe, ezt a kínáló ellentmondást élezi ki legszívesebben és leggyakrabban. A legtöbb mű, amely az igazságszolgáltatásnak ezt az alapvető pszichológiai és erkölcsi problémáját felveti, a bíró magánéletét állítja szembe a bíró ridegen emberietlen reménytelen szerepével.

Az olvasót mindig újra és újra meg is lepi, ami tulajdonképpen egyáltalában nem meglepő, hogy a bírónak is lehetnek ugyanolyan kínos egyéni bonyoldalmi, palástolni való összeütközései, családi bajai, érzelmi válságai, anyagi gondjai, mint a többi középosztálybeli embernek és erényei mellett lehetnek olyan

személyi hibái is, amelyek a családi, vagy magán-érintkezésben kiütköznek. Az ilyen leleplezés azonban csak hangulatkeltő, mert ha a bírónak erkölcsileg kifogástalannak is kell lennie, mégsem személyi erényei jogcímén, hanem elsősorban jogászai kvalifikációja és hivatali beosztása révén ítél a bűn felett és nem a saját morális felfogását, hanem az írott törvényét érvényesíti. A bíró magánélete tehát nem döntő adata a bíraskodásra való illetékességének, mert formailag az is lehet jó bíró, aki csak arra szorítkozik, hogy kellő szigorúsággal és korrektséggel megvédi az állam törvényeit és az államrezónt a főtárgyaláson. Kétségtelen, hogy ez a típus nem ritkaság: ő az igazságszolgáltatás routinerje, aki a törvény minden betűjét, a perrend minden szabályát betartja és úgy alkalmazza, hogy a fennálló jogrend és társadalmi rend szilárdságát növelje s megtorló erejét dokumentálja.

De ma is vannak kivételes bírói egyéniségek, mint amilyen a nyugalomba vonult Schirilla tanácselnök is, akik négy évtizeden át sem tudják megszokni és rutinná, hivatallá egyszerűsíteni a rendkívüli feladatot, hogy esendő emberekként esendő emberek sorsáról, szabadságáról, sőt életéről kell dönteniök. Ezeket a Schirilla Achilokat negyven éven keresztül minden reggel, amikor megnyitják a tárgyalást, elfogja egy szorongó kétely: van-e bennük képesség ahhoz, hogy eléggé igazságosak legyenek nemcsak a büntetőkódex és bizonyos mértékben elvont állami és társadalmi rend, hanem az emberi együttélésnek a valóságban, uralkodó kusza és nyers lelki és szociális törvényei szerint is? Ezek a bírák újra és újra megpróbálják összeegyeztetni a törvény hajthatatlan és egyetemes szellemét a rugalmas és esetleges egyéni sorssal, amely a bűnös életkörülményeiből eléjük tárul. Ha nem is bocsátanak meg, de igyekeznek megérteni a bűn külső és belső motívumait, gazdasági, szociális vagy pathológiai indítékait. S ha megértették, akkor

lelkiismeretesen mérlegelik, hogy mennyit kell a bűn felelősségéből e motívumok kényszerű erejének rovására írni? Ezek a bírák úgy vizsgálják a bűnöst, mint a jó orvos a beteget, aki az egyén konstitúciójából és életkörülményeiből következtet a betegség eredetére s hozzájuk szabja a gyógymódot.

Sőt, ezek a bírák tudják azt is, hogy az emberi társadalomban, ha az intézményesen kitart is a törvények eszményi emberre szabott követelése mellett, nem lehet kívánni, hogy az egyének kivétel nélkül épségben megőrizték erkölcsi egészségüket. Büntetnek, de nem a rutiniér hideg szabályosságával, még kevésbé azzal a szenvedélyességgel, amellyel egy szerencsére, ritkuló bírótípus úgy fordul a bűnös ellen, mintha nemcsak az államra és a társadalomra lenne veszélyes, de neki is személyes ellensége lenne. Ezek a „jó” bírák a bűnösrel való bánásmódjukban emberségesek, udvariasak, civilizáltak, minden szavukkal éreztetik ugyan a törvény erkölcsi emelkedettségét, de sohasem használják fel a törvényt arra, hogy a fedezete alatt szabadjára engedjék személyi indulataikat: az egyéni hatalmaskodást, a kárörömet, vagy a világnézeti és a politikai elfogultságot.] Ezek a bírák, ha szubjektivitásuk szóhoz jut, úri és emberséges megnyilvánulásaikkal inkább könnyűének a bűnös szorongatottságán, semhogy a kiszolgáltatottságában feleslegesen íovábsajgó sebeket ejtenének az érzékenységén. Schirilla Achil sohasem volt gyengédtelen és tapintatlan a bűnösrel szemben s nem pályázott olyan effektusokra, amelyek a nyilvánosságban népszerűségei, vagy félelmes respektust ébresztettek volna személye üánt.

Kultúrember volt az emelvényen, s ítéleteiben humanus; most, hogy búcsúzik a pályától, boldogan és büszkén vallja, hogy nyolc évnél hosszabb büntetést nem szabott ki s negyven év alatt nem hozott egyetlen egy halálbüntetést sem. Örül, hogy lelkiismeretfurda-

lás nélkül térhet vissza a magánéletbe, mert a földi igazságszolgáltatás csalhatatlanságába vetett kéte-lyének megfelelően sohasem követett el jövátéhetel-ent. Emberi hatalmát, noha törvény adta a kezébe, nem használta arra, hogy az Isten jogkörébe avatkoz-zék. Jól fog aludni ezentúl is és sohasem érzi majd evés közben azt a sajátságos mellékízt, ami éppen a legjobb falatokat szokta elrontani, hogy elmegy tőle az étvágy! Jó bíró volt, védte az államot és a társadal-mat, de főként azzal, hogy lovagias, civilizált maga-tartásával és méltányos, tehát nem bosszúálló, hanem valóban nevelőhatású ítéletével lelkileg is pacifikálta ellenségeiket.

1936 február.

A határon, ahol a behavazott vámtisztek a népte-len Riviera-gyors utasainak pénzét firtatják, pillanatok alatt a legváltozatosabb sorsok lepleződnek le. A fo-lyosón állok, éppen a szomszédos harmadosztályú fülkét vallatják: egy jólöltözött, magashomlokú, ijedt feketeszemű, harminc év körüli fiatalember válaszol a vámos kérdéseire:

- Hova utazik?
- Milanóba.
- Mennyi pénze van?
- Nyolc pengő.
- Idegen valutában?

— Semmi! – feleli a fiatalember gyanútlanul. Be az utasok felkapják a fejüket, aztán félrenéznek, mint akik leplezni akarják, hogy megrökönyödtek ezen a nemzetközi gyorsvonaton három ország dimenzióhoz mérten ijesztően és kalandosan hangzó pénztelenség-en. Ki lehet ez az ember, aki nyolc pengővel vág neki a huszonkétórás útnak s a valószínűen idegen és

ismeretlen külföldi nagyvárosnak? Féltség izgalma, amellyel a kérdésekre felel, arra vall, hogy eddig ritkán lépte át a hazai határt – vagy talán csak jól játsza a mafla szerepet? Talán síber? Nem, ezt a kábult vidékiséget, talajavesztett bizonytalanságot, szemben a hivatalos eljárással s az arcára kiülő félelmet a küszöbön álló idegen világtól és nyelvtől, nem lehet megjátszani. Úgy ül az ablak mellett, a fogasról lógó zöldesfekete kabátjához lapulva, mint egy rémült fegyenc, akit a vasút akarata ellenére visz a főtárgyiasra, ahol majd kérdőre vonják. Segélyt kérő tekintete esdeklőn csapkod arcról-arcra, de a kupé közönsége már mással van elfoglalva. A vámtisztnek már a szemben ülő szőke, húszéves fiú-utas felel: hetven pengője van és – Batáviába utazik. A nyolcpengős milánói utastól a vámtiszt még nem érdeklődött további körülményei és tervei iránt: úgylátszik, neki nem olyan meglepő, mint nekünk, ha valaki manapság ezeröttszázkilométeres utakat tesz meg éjen és havon át fillérekkel a zsebében. De most már a vámos is kíváncsi, hogy a szőke pesti fiatalember miképpen akar eljutni hetven pengővel az óceánon Holland-Indiába? Kiderül, hogy a fiatalember mérnökjelölt és jazz-muzsikus. A jegyét, amely ezerháromszázötven pengőt ér, még Pestre megküldte a jávai ménager, akinek kidőlt a zenekarából a dobosa, nem egyszerű dobos, hanem olyan, aki a xilophonhoz és a fűrészhez is ért. Június 15-én érkezik a genovai hajó Jávába, a pesti mérnök-dobos félévig Batáviában fog dolgozni, három-három hónapig pedig szumátrai és borneói telepeken. Fizetés havi hatszázötven pengőnek megfelelő holland forint és teljes ellátás.

A vámtiszt tovább megy s most én folytatom a vállalatást.

— Hogy kapta ezt a batáviai állást?

— Magyar fiukból van künn egy-egy zenekar, ők ajánlottak az ügynöknek.

— Pesten nem ment a dolog?

— Nem! – felelt fanyarul nevetve. – Mint mérnöknek egész kilátástalan, de már a jazzban is óriási a túlprodukción. Dunaparti hotelben játszottam csupa zeneakadémiás barátommal, de újak jöttek és alulígérték bennünket. Eddig volt tányérozás, de állítólag árt az idegenforgalomnak. A hotel fixet ígért, de olyan nevetségesen keveset, hogy nem lehetett elfogadni. Erre jelentkezett egy társaság, csupa dilettáns, –nyáron valami csónakház előtt játszottak és elfogadták. Valóságos macskazene, nem tudom, mit fog szólni az előkelő hotel közönsége ... Mi azért a pénzért nem maradhattunk... Az ingvasalás is többbe kerül.

— Es ez a hetven pengő elég lesz Batáviáig?

— A hajójegy árában benne van a koszt is. Csak Genuában kell tartózkodnom két napig, arra talán csak elég lesz.

— Miért nem a szakmájában próbálkozik odakint? – kérdem. – Biztos kell odakint mérnök.

— Mérnök nem kell, orvos sem. Ezeknek nem is adnak beutazást.

— Én kultúrmérnöknek készültem, de különben is az utolsó szigorlatom úgyis hiányzik... Most már egész bizonyos, hogy sohasem fogom letenni... – mondja csüggedten. – Két év óta Pesten se jutok hozzá ... hát még a trópuson ... És az aránylag szolid pesti éjszakai munka is megőrölte az idegeimet ... Sőt ... tessék elhinni, az ember lassankint megszűnik intellektuell lenni... hozzáidomul a többi borralvalós emberhez, pincérhez, cigányhoz... S ez a folyais ernyesztő ... És előbb-utóbb ott biztosan alkoholisták is lesz az ember ...

— Ha ilyen pontosan tud mindent, miért megy ki?

— Családot kell eltartanom, uram! Hatszázötven pengőből háromszázat hazaküldhetek, mert teljes ellátást kapok és ruhát is. Fehér ruhákat és parafasisakot – mondja és önkéntelenül a fejéhez nyúl, mint aki

előre furcsálja, hogy olyan kalapja lesz, mint az indiai alkirálynak a filmen.

— Nem örül, hogy meglát egy óriási darabot a világból?

— Nem uram, mit tagadjam. Otthon szerettem volna maradni. Pesten. De ... – komoran elfordul. Megindul a folyosón, aztán megáll egy ablaknál, neki-szorítja a homlokát és mereven kibámul. Künn zuhog a hó, félméternyre sem látni a fehér sötétben.

A nyolcpengős milanói utas közben beszédbe keveredett egy idősebb úriemberrel, akit láthatóan jól ismernek ezen a vonalon: marhaexportőr, aki fiatalabb társával minden szerdán erre utazik, hogy csütörtök reggelre ott legyen a pestranói marhavásáron, ahol a magyar ökröt az Olaszországból összecsődült állatkereskedők megvásárolják. A milanói utasnak most hirtelen és ok nélkül kételye támadt a menetjegyirodákon vásárolt jegye érvényességében s megkérte az idősebb marhaexportőrt, állapítsa meg, hogy nem csapták-e be. A fülkében mindenki tudja, hogy zöldfülüvel kerültek össze, a fiatalabb kereskedő már ugratná is, de az öregebben győz a jobbérzés: olyan szánnivaló, mint egy néger, aki most kerül először kapcsolatba a bonyolultságában ellenséges civilizációval

— Hová való, fiam? – kérdi jóakaratóan az öregebb.

— Békésmegye, Gyopárosra! – feleli nagyon szolgálatkészen.

— Otthon mit csinált?

— Gazdasági szakiskolában tehenészetet végeztem, kérem.

— Hiszen akkor rokonszakma! – mondja vidáman a fiatalabb marhakereskedő. – Na és most minek megy Milanóba? Tehenészni?

Az utasok nevetnek.

— Egy nagybátyám van künn Milanóban, az kül-

dött jegyet. Otthon nem tudtam elhelyezkedni, pedig Mezőhegyesen voltam gyakorlatban és – kiveszi a briftniját – tessék nézni. X. őrnagy úrtól kaptamezt az igazolványt, hogy ...

– Dehát Milanóban nincs tehenészeti – magyarázza fejcsóválva az öregebb marhaexportőr.

A tehenész tanácstalanul néz rá.

– Nagybátyám azt írja, hogy valahol majd elhelyez... – mondja bizonytalanul – apám vincellér, heten vagyunk, nem lehetett otthon maradni.

– Mi a milanói nagybátyja?

– Bognár volt eredetileg. De most a városi autóbusz-karosszéria gyárban dolgozik.

– És megy neki valahogy?

– Meg van elégedve.

Az öregebb marhaexportőr most mintha a saját aggályait csillapítaná:

– Hát hiszen, ha rosszul menne neki, nem hívta volna ki magát is!

– Azt írja, legrosszabb esetben darabig dolgozhatom segédmunkásként a karosszéria-gyárban. Munkavállalási engedélyt tud szerezni, azt írja: nem-szakmunkásnak is fizetnek két líra órabért. Az naponként tizenhat líra, nyolc órát véve alapul.

Szünet, fészkelődés, rágyújtás, újságolvasás ...

– Aztán csakugyan nincs több pénze, mint nyolc pengő? – kérdi az újságból felnézve az öregebb kereskedő.

– Nincs. Már annyi sincs, mert itt a határon fizetni kellett egy pengőt a vízüért.

– Tudja maga mikor lesz Milanóban?

– Nem tudom, kérem.

– Reggel hétkor ! Van valami útravalója?

– Két zsemlye van velem, kérem.

Mélyen benn járunk már Jugoszláviában. Az étkezőkocsi pincére az előbb csengetett az első szériára.

– Hát tudja mit, barátom... Én meghívom magát

ebédre! – mondja az öreg marhakereskedő, előre-hajolva, ünnepélyesen.

A fiatalember szabadkozik.

— Nem vagyok éhes, könyörgöm! – rebegi zavartan.

— Majd éhes lesz éjfélkor! Most lakjon jól, hogy kibírja reggelig.

— Köszönöm szépen, de én ...

— Na, ne okoskodjék barátom – csap rá felragyogó szemmel a fiatalabbik állatkereskedő, akinek tetszik az ötlet. – Álljon fel szépen és induljunk.

A tehenészember tétován feláll s a két kereskedő közrefogja. A fiatalember arca rémültebb és zavartabb, mint előbb a határőrök előtt. Becipelik az étkezőkosiba, leültetik, az egyik mellé telepszik, a másik szemközt. Az étkezőkocsi-pincérek nevükön nevezik az állatkereskedőket: törzsvendégek, minden szerdán és pénteken együtt utaznak velük oda-vissza. Az idősebbik félhangosan szól valamit a kiszolgáló pincérnek, a pincér cinikusan hunyorít és púposra rakja a milánói utas tányérját az omletté-előétellel, majd a rost-beef-fel és a háromféle főzelékkel. A citromos pudingból annyit kap a tehenész, mint a gyéren frekvenciátalt étkező vendégei együttvéve. A marhakereskedők vörös bort bontanak, a tehenész belejön, ő issza meg csaknem az egész üveggel, mert a kereskedők láthatóan nem szeretik a bort. Óriási sajtot kap most a fiatalember, sőt a főpincér, akit fellelkesít a waggon restaurantban rögtönzött ínségakció, önként toldja meg a jótékonytságot egy papirosszalvétába göngyölt csomaggal, amelyben sajt, mandarin és alma van. Végül vaskos szivart nyomnak a fiatalember szájába és feketét rendelnek neki likőrrel. A tehenész pirosan, izzadtan, de inkább gépiesen, mint önérzettel, mindent megeszik és megiszik, amit eléraknak. Lehet, hogy nem is ízlik neki a vízben főtt vajás főzelék és a hollandi sajt, de szóltalanul, kötelességérzettel mozgatja az

állkapcsát, ahogy majd a kezét is szótlán kötelezettség érzettel mozgatja, ha munkát kap a milánói ka-rosszériagyárban.

— Na, jóllakott? — kérdezte valamivel Rakek előtt a marhakereskedő mecénás.

— Köszönöm, nagyon jó volt. Igazán nem tudom, hogy mivel...

— Fizetni, plata! — kiáltja az öreg a főpincér felé, hogy a további hálálkodásnak elejét vegye. De a fiatalabb kereskedő is részt akar venni a nyomorakcióban s kis kapacitálás után rávette az öregei, hogy „fifti-fifti” alapon „benne van” a jótékonyági számlában.

A vonat megállt az olasz határon, visszamegyünk a kupéba. A tehenészt most már teljesen a szárnyuk alá vették a kereskedők, ők tárgyalnak helyette a jugoszláv határőrökkel és a vámosokkal. Postumián jóformán kiürült a közvetlen kocsis, a marhaexportőrök is leszállnak, mert Postranóban, amely a következő állomás, nem áll meg a gyorsvonat. Az öregebb még beajánlja a tehenészt az olasz kalauznak, aki meg is igéri, hogyha a vonat elindult, befekteti a szolgálati fülkébe, ahol Milánóig nyugodtan alhat. A vámvizsgálat hamar végetér, a „Riviéra” gyorson, az ezerszer megénekelt, agyonirigyelt pesti álmovonaton csak hárman maradunk, én és a milánói tehenész a nyolc pengőjével és a batáviai dobos a hetven pengőjével.

1936 március.

1918. július negyedikén a csúcsai állomáson Adyné várt bennünket sárga bernáthegyi kutyájával, amely majdnem a válláig ért A vonat ablakából a szürkületben valószínűtlenül fiatalnak látszott: tizennégy-tizenötévesnek s közletről sem tűnt idősebbnek tizennyolc évesnél. Szerkesztóm, Fehér Dezső bemutatott neki s Csinszka az egykorú pajtás és nagyvilági dáma könnyedségével segített át a zavaron, amely Ady feleségével való első találkozásomkor elfogott. Nagy tájékozottsággal érdeklődött váradi dolgokról, emberekről – érződött, hogy Adynak a váradi események iránt tanúsított aprólékos, újságíró érdeklődésében, amiről később meggyőződtem, ő is osztozik. Ady pályája és hírneve tetejéről is félszeggel mindig figyelte, ki hal meg, ki megy férjhez, ki megy tönkre Váradon – ez az akkori gyerekes hitem szerint zsenihez méltatlan kicsinyesség volt az első csalódás, amit Ady közelében éreztem. Miközben felkapaszkodtunk a hegyoldalra, Csinszka vidám, de szarkasztikus, sőt néha keserű csevegéséből többek között megtudtam, hogy Ady két hét előtt eltörte a bordáját, beleesett egy gödörbe, amit mindenáron maga akart megásni, hogy elrejttesse a rézüstöt, a közeli rekvirálás elől. Fehér Dezső udvariasan érdeklődött S.-né, a postamesternő iránt, akivel Adyék tudomása szerint jóviszonyt tartottak. Csinszka haragos lett és egyre szenvedélyesebben panaszkolta, hogy Ady valami palánkon áttévedt baromfi miatt szabályos szomszéd-háborúba keveredett S.-ékkal, miközben a kerítésen keresztül több ízben emlegette S.-né felekezeti hovatartozását, a postamesiérné viszont röviden „nem szégyelli magát, világos nappal részeg¹.” s más eféle ríposztokkal utalt a költő ártalmas szenvedélyére. Fehér Dezső meg is kérdezte Csinszkatól, hogy sikerült-e redukálnia Ady boradagját. Csinszka fanyar nevetés közben mesélte,

hogy kénytelen konspirálni a falubeli korcsmárossal, akit rávett, hogy a teljes árért felerészben vizezett bort küldjön a kastélyba, ha Ady telefonál, vagy leszalasztja Venyicát, a cselédet. Így aztán a napi hatnyolc liter bor valójában nem több négy liternél.

Mire felértünk a kastélyba, besötétedett. Nagy fekete fák között állt a tágas úriház, előtte kis térségen lámpahólyaggal megvilágított asztal, vacsorára terítve. Ady egyelőre sehol. Csinszka bevezetett a szobámba: faagy, famosdó, biedermeier díván, kis könyvespolc a Tolnai Világlapja ajándékkönyveivel. Egész idő alatt, amag Csucsán voltam, nem találtam a házban más könyvet, de minden szoba tele volt újsággal és boulevard-hetilapokkal. Átöltöttem és kimentem a ház elé, ahol Csinszkaék már a vacsora elkészítése körül foglalatoskodtak. – Jöjjön, most megkeressük Bandit! – mondta és elindultunk a sötétbevesző úton, hegynek felfelé. Mélyen bent a parkban, borókabokrok között a füves tisztáson megtaláltuk Adyt, nyugvószéken. Mikor eléálltunk, pillanatokig mintha nem vett volna bennünket észre. Csinszka rászólt, kissé túlhangosan közölte vele, hogy megjöttek a vendégek s a biztonság kedvéért megmondta a nevemet is, annak ellenére, hogy néhány nap előtt nagyon kedves és nagyon „Adys” sajátkezű levélben maga a költő hívott meg. Tele voltam szorongással, azt hittem, hogy transzában zavartam meg, de Csinszka nyomban sejtette, hogy a távollétében történhetett valami, mert feddő hangon rászólt:

– Bandi kérem, szedje össze magát, vendég van! Ady kissé felemelte a fejét, torzán elmosolyodott

és nehéz mozdulattal felém nyújtotta a kezét:

– Szervusz! – mondta. – Foglalj helyet. Leültem a nyugvószéktől félméternyire fehéredő kerti padra. Csinszka elmenőben bátorítóan nézett rám s látva zavaromat, ezt mondta:

– Megyek és ideküldöm Fehér Dezsőt! (Fehér

Dezső a Nagyváradai Napló főszerkesztője volt, Ady első „felfedezője”).

Csinszka eltűnt az útkanyarodónál s kettesben maradtam Adyval. Nagy rajongásomban, zavaromban és csalódottságomban sehogy sem tudtam elkezdni a beszélgetést. Ady most teljes arccal felém fordult s kaján vigyorgás közben, szinte provokatívan ezt kérdezte:

– Zsidó vagy?

Őszintén szólva, arra voltam legkevésbé elkészülve, hogy Adynak ez lesz az első hozzám intézett kérdése. Ezt a kérdést nem szokták így az ember melléne szegezni s hogy éppen Ady kérdi ezt tőlem, akiről azt hittem, hogy ... hiszen az egész baráti köre ... és egy sereg vezércikk éppen erről... Igen, itt valami baj történt, mialatt Csinszka értünk járt a vasútnál... A korcsmáros úgy látszik, nem vizezte eléggé a bort, s ebben az állapotban 1918 előtt is kikapattant úrból és parasztból egy kis ártatlan ellenszenv, vagy játékos piszkálódás... Na de jön Fehér Dezső, akii Csinszka már informálhatott Ady spiccéről s ő mingyárt úgy is bánt vele, mint a gyerekekkel szokás ... mindent ráhagy ... Ady nehézkesen forgó nyelvvel a háborúról vitatkozik vele s gyerekesen boldog, hogy a franciák áttörték a Hindenburgvonalat... Ez is meglep s fokozza a csalódásomat, mert bár lázas békebarát vagyok, de körülbelül tudom, hogy egy négyéves háború után mit jelenthet országnak és egyénnek, jobboldalnak és baloldalnak a legyőzöitekhez tartozni... Aztán átmenet nélkül Váradra terelődött a beszélgetés: Marton Manó kiváló szerkesztőt szidta, akivel riporter korában konfliktusa volt, mert „elcsaklizta” előle a színházi kommuniké szerkesztést, ami havi ötven korona külön jövedelmet jelentett. „Azóta sokszor próbált hozzám törleszkedni, de én ma sem állom!” – mondta olyan haragosan, mintha nem a legnagyobb költő lenne, aki kö-

rill miniszterelnökök és püspökök hadakoznak, hanem izgága váradi újságíró a Rimanóczy terraszán. Fehér Dezső próbálja védeni Martont, de Ady dühében íelül s most már Fehér Dezsőhöz is goromba – alig lehet lecsillapítani.

Csinszka visszajött, jeleket vált Fehérrel, aztán ő is azon a hangon, amelyen gyerekekhez, betegekhez és részegekhez szoktak beszélni, kérleli, hogy jöjjön vacsorázni. Ady előbb vonakodik, majd nagynehezen feltápáskodik, botra támaszkodva elindul. A léptei bizonytalanok, de néhány lépés után mintha teljesen magához tért volna: egészen más, udvarias, barátságos modorban kezd diskurálni. Panaszskodik, hogy még mindig fájdalmat érez bordái között s mintha exkuzálni akarná magát a támolygása miatt, újra és újra elmondja, hogy „azóta nem tud egyenesen járni, mióta beleesett a gödörbe.” Leülünk a vacsorához, az étkezés első felében sima beszélgetés az aktualitásokról: háborúról, Tiszáról és Károlyiról s hogy mi lesz azután ... Ady élénken résztvett a diskurzusban és véleményei is helytállóak, de egyáltalában nem frappánsak, holott én még mindig tele vagyok izgalommal, hogy mikor és miben érezhetem meg a zseni és vates közelségét.

Csinszka látszólag elfogulatlanul háziasszonykodik, de egyik szeme mindig a borosüvegen, amely aggasztóan ürül s végül éppen, amikor a tésztát hozzák, elfogy belőle az utolsó csepp is, holott mi éppen csak hogy kortyintottunk belőle. Most Ady a gondos házigazda figyelmességét mímelve, átszól az asztalon:

– Csinszka kedves ... Nincs bor az asztalon ...

Csinszka sopánkodik:

– Jaj drágám, ez a kertész nem hozott, csak ezzel az egy üveggel!

Ady felfortyan:

– Ha vendéget hív, Csinszka kedves, miért nem gondoskodik innivalóról?

— Mi lemondunk róla – mondja Fehér Dezső.

— De nem úgy van!... – vitatkozik Ady. –

A kertész menjen le borért!

— Ilyen késő este küldjem... !? – védekezik Csinszka.

És most pillanatok alatt elfogja Adyt fékezhetetlen szomjúsága s ez a szomjúság végül követelődzésben robban ki, majd reprodukálhatalan szidalmakban. Mi szótlannul nézzük az asztalterítőt, Csinszka zöld szemében rémület, szégyen, tanácstalanság. Egy darabig állja a rekedt, durva szavak záporát, aztán feláll és lassan elindul a Körös völgyére nyíló terraszfelé. Megáll a veranda rácsánál, amelynél nyomban éles szögben kezdődik a sziklafal, megfogja a rácsot s a holdfényben látszik, ahogy vállai rángatóznak. Ady hirtelen elhallgat. Fehér Dezső aztán Csinszkához, Ady szintén feláll, a ház felé tesz néhány lépést, aztán hívja a kertészt; leküldi a kocsmába borért. Én egyedül ülök az asztalnál, tanácstalanul, lesújtottan, kiábándultan... Két hétre szól a meghívás, nem maradok itt, holnap utazom vissza Váradra ... Csinszka Fehér Dezsővel visszaül az asztalhoz... Ezentúl már csak Fehér beszél. Ady és Csinszka egész este egy szót sem szólnak. A kertész hozza a bort: Ady egyedül és nagyon gyorsan megissza. Tíz órakor mindenki visszavonul a szobájába, némán, elkámpicsorodottan. Én sokáig nem alszom el. A nyitott ablakon át állandóan hallom a katonavonatok zakatolását.

1936 április.

Tavalyi kertem, a két oleander nem a legjobban teelhetett a pincében, a kokszegek, az üres sörös-üvegek, az átalakításkor leszerelt csillárok és a sok üléstől kiszakadt nádfonatú székek társaságában. Koronájuk már szeptemberben is inkább barna volt, mint örökzöld, de még terebélyes és gömbölyded, ám a télen sok bajuk-gondjuk lehetett, mert kerek, kopasz foltok támadtak rajtuk, mint a törzsvendégek tarkóján. Most itt állnak a hordóban s valaki már az első napon beleszórta hordójukba a kávézaccot, a terraszfórájának ezt a sajátságos műtrágyáját, amelynek agónómiai értékével magam is szeretnék végre tisztában lenni. Miért osztják szét arányos adagokban a kávéházi tűzilegények a kávé kilúgozott hamvát az olanderek, fikuszok és tuják között – egyszerűen mesterségbeli hagyományból-e, vagy talán azért, mert a pesti növény, mint a pesti ember a kávétól, nagyobb életkedvre kap? Nos, majd lesz időm napról-napra megfigyelni, mivé fejlődik két lesóványodott, kopaszodó oleander a kávé stimulanciájától, – visszakapja-e tőle dús művészsörényét s örökzöld színét, amelynek kedvéért szerződtették? A hordó egyébként már örökzöld: spárgára fűzött papírszeletek jelzik, hogy frissen festették, s a bámulatos pontossággal kirajzolódott, finoman recézett és vonalazott lenyomat bizonyítja, hogy az a rongyos, sápadt, fésületlen, nyíratlan, éhes és fürge kölyök, akit a patronázshölgyek hivatalos terminus technikussal” „vásott utcagyermeknek” neveznek, máris beletenyeret. Mit tudják a patronázshölgyek, milyen nagy játék a vásott utcakölyöknek, ha egész nap csodálhatja és mutogathatja a zöld tenyerét? A többinek, aki a villamosmegálló körül ugrál és csipog, csak sárga maszatos tenyere van és olyan sovány ujjak ágaznak ki belőle, mint a veréb karmai. Verébkarmaik vannak csakugyan, úgy is ka-

pirgálnak, kotorásznak, csipegetnek vele, úgy is szállnak rá a villamos ütközőjére, mint a madár, mely a veszély pillanatában elhussanhat. Folyton közlekednek, az egyik villamossal elutaznak a Nyugatihoz, a másikkal visszatérnek. Cigarettevéget halásznak a megállónál, plakátokat tépegetnek, s nagy szakértelemmel válogatják ki a klienst, akitől koldulni lehet. Ha megkapják a kétfillérest, grimaszt vágnak, a kegyes adakozó után és egészségesen kiröhögik. Szörnyű lenne, ha rutinos koldusokként csúszómászó megilletődöttséget és hálát hazudnának, ha már most beletanulnának a hamis megalázkodás professzionista gépiességébe. Egyelőre még úgy érzik hogy svihákságot követnek el a kéregetéssel, becsapják a pasast, ki éppúgy elhiszi nekik a hazug jogcímet, mint a tanító a hazug kifogást, amikor ötnapos iskolakerülés után valami abszurd mesével beállítanak a simorutcai vagy gömbutcai iskolába. Mert hazudnak, minden adatuk hamis – de nem hazudhatnak olyan fantasztikusát, hogy a valóság lesújtóbb ne lenne.

Most ketten megállnak a terrasz szélén, bús oleándereim árnyékában s onnan fixírozzák az asztalomon felhalmozott péksüteményt. Az egyik nyolc-éves lehet, szalmaszöke, álmatag kékszemű és sápadtságában szinte átlátszó, mint a klorofilt nélkülöző pincenövény. A ruha cafrangokban lóg róla s mégis érezni rajta valami eredendő testi tisztaságot. A másik valamivel idősebb, szurtos, mint a kovácsinas. A fekete, csillogó szeme gyanakvó és rosszindulatú, a térde csupa zúzott seb. A szöke szólít meg, lányosan gyengéd, vékony hangon, mintha kettőig sem tudna számolni.

– Bácsi kérem, adjon egy kiflit! –
De a fekete nyújta elsőnek a kezét, a szöke néhány másodpercet késik. Ez nem illedelem kérdése, hanem energiáé, életrevalóságé. Mégis a szöke kezébe dugom először a kiflit és észreveszem, hogy a tenyere csupa zöld.

— Te tenyereltél a hordóra? – kérdem.

— Nem én! – tiltakozik riadtan.

— Hát mitől zöld a kezed?

— Kerítéstől – feleli zavartan.

— Ne tessék elhinni, itt zöldelte be! – leplezi le gonoszul a fekete. A fiú nem tiltakozik, csak pislog, mint aki várja a megtorlást. Semmi rendkívülit nem talál abban, hogy társa nem szolidáris vele, sőt kiadja, még pedig konkurenciából, mert megérezte, hogy kettőjük közül nekem a szőke rokonszenvesebb.

— Miért jó, hogy zöld a kezed? – kérdem.

Vállat von, nem felel, pislog, kesernyésen elmosolyodik, még mindig azt hiszi, hogy felelősségre akarom vonni, mert elrontotta festést.

— Hátbavágott vele fiukat a megállónál, zöld lett a ruhájuk – árulkodik a másik. – Nem is lehet kimosni. Olaj. Kezetfogott egy részeggel, az is csupa zöld lett.

— Mi az apád? –

— Munkanélküli.

— Mi a szakmája?

— Katona volt. Aztán gyárba dolgozott.

— Milyen gyárban?

— Csontgyárban.

— Hol laktok?

— Kén utcában.

A másik nem bírja tovább, közbeszól.

— Mit hazudsz az úrnak? Az apja nem is munkanélküli, meghalt.

— Meghalt? – kérdem a szökétől.

— Meg! – vallja be töredelmesen.

— Hol?

— Gyulán a kórházban!

— Miért hazudod, hogy munkanélküli?

— Hallottam, hogy azt kell mondani.

— Kitől?

— Koldusoktól. Munkanélkülinek jobban adnak.

— Azt nem nézik úgy le – magyarázza a másik.
 – Azért hazudja, hogy az apja munkanélküli.

— A te apád micsoda?

— Nincs apám.

— Hogy-hogy nincs?

— Törvénytelen vagyok. Anyám virágot árul engedély nélkül – élénken, nagyon gyerekesen folytatja. – Tetszik tudni, hogy én lenyelem az ibolyát? Olyan, mint a szaloncukor.

— Iskolába jártok?

— Járunk, de ma nem volt iskola!

— Miért nem?

— A választás miatt. A tanítók elmentek szavazni.

— Nono – mondom. – Nem ma van a választás, a jövő héten lesz. Szóval elcsavarogtatok?

Nem felelnek, vigyorognak.

— Mikor jöttetek el hazulról?

— Reggel hétkor.

— Ebédeltetek?

— Klauzál-csarnokban kaptunk két almát.

— Loptatok?

— Nem loptunk, kaptuk! – erősködik a szőke.

— Hány krajcárt szedtetek már össze?

— Én hetet! – mondja a szőke.

— Én tizenötöt! – fölényeskedik a fekete.

— Hazaadjátok?

— Haza is! – mondja a fekete.

— Róbert kiadja sörre – kezd most már a szőke is árulkodni.

— Nem is igaz... a Hunyadi-téren van egy csapos barátom, attól kapok este egy stucni hanzlit.

— Róbertnek hívnak? – kérdem a feketét. – Szép neved van!

— Azt mondja az anyám, apám után vagyok Róbert. Apám pincér volt, együtt lakott anyámmal, mielőtt megszülettem. Most Érsekújváron fizető ...

— Mi szeretnél lenni? – kérdem a feketétől.

Gondolkozik, vigyorog, aztán kiböki:

— Rendőr!

— Miért?

— A rendőrnek mindent szabad!

— Mit szabad?

— Azt visz be, akit akar. És ha jókedve van, hagyja koldulni és árulni az embert.

— Gazdag ember nem szeretnél lenni?

— Nem nagyon – feleli.

— Miért nem?

— Annak sok dolga van. Egész nap a boltban kell állni, még csak ki sem jöhet az utcára.

— De autója van!

— Igaz, soffőrnek lenni sem rossz!

— Téged hogy hívnak? – fordulok a szökéhez.

— Józsi.

— Na és te mi szeretnél lenni?

— Ééén? – teszi fel magának a kérdést elnyújtott hangon. – Pereces a cirkuszban, vagy vizes. Akkor ingyen láthatnám a birkózást.

— Tavaly beszöktünk – vallja be a fekete, mert most már nem félnek tőlem.

— Birkózó is szeretnék lenni – szólal meg a szöke ábrándozva, mint aki meggondolta magát.

— Te!? – sajnálja le Róbert – egy ujjal megböklek és leesel.

A szöke megint pislog, nem tiltakozik. Nem akarja kiprovokálni, hogy Róbert esetleg valóban megbökkje egy ujjal. Hallgat. Elbámul, most egészen komoly, szomorú az arca, megpiszkálja zöld ujjával az orrát, ránéz a tenyerére és mintha egy jó viccet mondana, elneveti magát.

— Ennek a fának se rossz! – mutat az oleanderre. Ennek aztán nincs semmi gondja.

A gond, ez a legfelnöttebb, legráncosabb szó, a szavak között úgy hangzik ebből a vékony kékessárga gyerekszájból, mintha a játékpuskából élessel

lőnének. A fát irigylő, fa szeretne lenni, amelyet hordóba tesznek, télen a fülledt pincében megvédenek, kávézaccal megtrágyáznak és reggel meg is öntözik – s mindegyikre nincs semmi gondja. Ahogy most röhögve elrohannak a villamos után, elől az életrevaló fekete, hátul ügyetlenebbül és bizonytalanabban az oleander jelölt, azt kérdezem ettől a szép tavasztól, mert mástól még csak meg sem kérdezhetem, hol van a föld, de nem is a föld, csak a hordó, ahol ezek az emberi pitypangok, ezek a gyülevész palánták gyökeret verhetnek és nem is fává, csak bozóttá zöldülhetnek? Két kopaszodó oleanderem, amely az imént karikatúrája volt a fának, hirtelen olyan óriássá nőtt, hogy sötét, súlyos árnyékot vetett az előbb még napos tavaszi térre ...

1936 november.

Reggel mély, messziről hangzó kürtszóra ébredek; a felhő a szanatóriumi erkélyen könyököl, félíg benn van a szobában. A kürtszó eredete rejélyes, nem tudom megállapítani az irányát; lehet, hogy hajó rikolt, vagy egy korán elhagyott villa ráérős házmestere vette elő téli hangszerét. A földigérő svábhegyi ködben ez az egyetlen határozott hang, egyébként csak megszakadó zaj-törmelékek pattognak, mint a reccsenő bútor, elmosódó morajok susognak, mint a fülzúgás, amit csak egyedül hall az ember. Mindenütt lehetnének most; svájci havas derekán, vagy a tengerparton, vagy akár magán az óceánjárón. Nem tudni, egyhelyben állunk-e, vagy olyan gyorsan haladunk, mintha egyhelyben állnánk. Most a tejtenger lassú mozgásba kezd, mint ha kavarná valaki, hogy le ne kozmásodjék. A centrifugális mozgás pillanatonként gyorsul, majd meg-

bokrosodott ütemet vesz; végül szétfroccsen, hogy szinte hallani a loccsanását. Egy óriási tölgyfa jelenik meg minden átmenet nélkül az erkéllyel szemben, nedvesen, zöld hajában már sok a barna szál, a tölgy most szánalmasan csúf ezzel a reggeli, kócos öregséggel. Nincs szél, még szellő sem, de ő mégis sóhajt egyetlenegy hosszút, a levelei lemondóan megrebbennek, egyetlen ősz lomb leperreg és elmerül a ködben, amely még a derekáig ér. Valaki kopog szobám ajtaján, hátranézek, csak egy másodperc az egész, a tölgy koronája már csupa arany s a tövise csupa bronz, olyan, mint egy kisportolt test: milliomos, indián fejdísszel. De már nem őt nézem, hanem a parlamentet, amelynek barna arany kupolája mint egy hatalmasra hízott kőrisbogár lassan búvik elő a ködből. Már a Vár számtalan kupoláját nézem; arab városnak hatna innen felülről, ha fehér lenne s nem cinóberzöld, mint a koratavaszi rét Szeged körül. Már a csepeli kéményeket nézem, amelyek mintha pont nekem akarnák megmutatni, hogy mit tudnak, mert abban a pillanatban, amikor megjelennek a köd előtt, egyszerre a legkülömbözőbb hangnemekben harsonáznak és trombitálnak s lelkesen lobogtatják füstkendőiket, mintha ma reggel ért volna véget az ipari világválság. Most balról születik meg egy domb az őskori kavargásból: az erdeje magasra nőtt sarjúnak hat s benne a villák óriás eprekként pirosodnak s mintha percenként szaporodnának, a szemem láttára nőnének ki a földből. Csakugyan, szinte egy éjszaka alatt teremtek: pár éve ott még budai őspagony volt s most olyan, mint egy őszi üvegház, amelynek a váratlanul meleg nap előtt fölnyitják a fedelét: látni a civilizált ágyásokat, parcellákat, ahová átplántálta magát a kimerült aszfaltból egy újfajta városi élet. Valahol ott vannak köztük a fiatal büszke háziurak is, amint visszakergetik a kapuból a kutyát, aki nem is annyira húségből, mint az aktatáska

rejtett uzsonna illatától megbűvölten követi őket. Ott járnak a tisztára mosott és sepert kék autóbuszok, amelyekben kialudt, tekintélyes férfiak olvassák az újságok vezércikkeit. Sok a szakáll, a pakompart, itt ott egy monokli sőt egy reszkető kézben nagyítóüveget is rezget a romló rugó valami válópöri tudósítás felett. Idősebb, de vékony úriasszonyok, necc-hálóval az öszülő hajukon s foszlott cekkerekkel a karjukon a Szénatéri piacra ingattatják magukat, miközben rajtafelejtik a szemüket fürdőtrikóhirdetésen, a nyúlánk angol lányon a heverőszékben, a meglehetősen kihívó pozitúrával. Felfelé fésült hajú fiú, szinte még nedvesek a gummiszivacstól és jószagúak a tejszappantól, de meztelen térdüket máris megfogta az iskolatáska fekete viaszosvászna. Rendőr a vezető mellett, minden felszállónak szalutál, házmester valamelyik miniszteri tanácsosnál. De a városhoz közel, ahol már kezdődnek a bérházak, felszáll egy sivatagszöke, kialvatlanszemű, élénkebb ruhás hölgy; a modora éppoly decens, mint a többieké, de mintha neheze érnék a mozdulatlanság és a komolyság; egy-egy okularé rászégeződik, egy-egy úriasszonyi tekintet átsiklik rajta; valami segédhivatal démona lehet fenn a Várban, öreg családos iktatók és kiadók róla szoktak álmodni az összetolt ágyban ...

A gyümölcsszag behatol az autobuszkupéba, a fanyar, finom, úri őszi levélillat helyett ordinaré piaci bűzök jönnek, ételszag, polgárszag és szegényszag s egyre több össze-vissza rohanó vagy tanácstalanul ácsorgó gyalogos a villamosok, taxik, magánautók, stráfkocsik között. A mentőkocsi is befut s valahonnan a Városmajor felől egy hullaaútó is elgördül a közönyös sofőrrel. Ez már nem Buda, itt már Budapest kezdődik, a nyomorult, züllött, szürke, rosszmódorú, érdeshangú Budapest, ahol egyetlen eperpiros tetőt nem látni. Hamuhalom, amelyben a napot tükröző üveglap hirtelen megcsillan, mint a parázs. Szürke

hangyaboly, a templomtornyok, mint a botok, amelyekkel a bolyt megkavarják s a nap úgy sistereg rajta, mint a forró víz, amely a hangyákat ki akarja irtani. A parti paloták, mint egy park lándzsás kerítése: de mögöttük a pesti élet elvadult bozótja. A szemem keresi benne az ismerős csapásokat, de csak találgatni tud, mert minden egybefolyik. Innen látni a legjobban, milyen börtön ez a város, cellák tömege börtönudvar nélkül. A csöppnyi terek ki sem látszanak a kő alól, még a Szabadság-tér is lichthofnak hat a tűzfalak között. Nincs levegő Pest felett; alig hogy elszéledt a kénzagú köd, máris ráült a koromszagú füst. Nemcsak a gyárkémények füstölnek, de a templomtornyok is. Az ember innen azt képzei, hogy ienn, a pesti utcákon fekete emberek nyüzsögnek, mint Haarlemben, Newyork néger negyedében. Ha a lángokat is lehetne látni, azt hinnéd, hogy felgyújtották a várost. A füst ellepi a határt is, túl a városon, Gödöllőig füstöl a mező. Viszont szembeszökő, hogy nagyon sok gyárkémény nem füstöl. A Váci-út kürtői, például feltűnően kihagynak s itt szemben, a Lágymányoson, szintén felfedezek egy sor hideg kéményt. A Lágymányos és Csepel közben egészen közel kerültek hozzám a dombortérképen, még a Jeruzsálem is kivehető, ahol a nyomor becsuan-kunyhókban lakik egy óriási szeméttelep mellett, amelynek hulladékai-ból felépült s amelyből lakosait táplálja. Odább az Albertfalvi-telep valaha piros tetői; erősen megbarapultak, mintha lappangani akarnának, félnének a feltűnéstől ... Az összekötő vasúti hídon két vonat rohan egymásnak; utolsó pillanatig úgy tűnik, mintha elkerülhetetlen lenne a katasztrófa. Egy teherhajó vergődik a híd alatt, mintha zátonyra futott volna. Egy teherautó gördül felfelé a szerpentin-úton, versenyez a fogaskerekével, amely szép sárga vagonjaival olyan szolidan, beosztott tempóval halad, mintha takarékoskodna erejével a hátralévő ezer méterekre. Olyan,

mint egy svájci hegyivasút, az ember idősebb, könyv-olvasó angol nőket, modortalan, kövér férfiakat, kíno-san elegáns japán orvosokat képzel belé, de csak egy tisztisapkás hivataloszolga érkezik gyanús iratokkal, egy kabátnélküli fiatalember a reggeli lapokat hozza kötegekben. A reggeli lapokban ismét nincs semmi döntő fordulat, a világ tovább kecmereg lenn, a völgyben, amely ettől kezdve percről-percre kopot-tabb arcot ölt. Csak félóráig tartott, a füst és az új-ság fekete hírei ellepték az egészet. A Jánoshegy fe-lől megindult a lassú, alattomos felhősödés, szél is kerekedett, a tölgyfa hirtelen ötven évet örgedett az ablakom alatt... Egy fiatal leány, aki eddig a fehér padon süttette magát a nappal, felkelt és bement a házba. Megindította a gramofont s a tölgyfa leesett le-velei fásultan táncolni kezdtek a szélben...

1937 Julius.

A hétemeletes új bérházra, ahol lakom, apró er-kélyeket ragasztottak, egyszemélyes balkonokat, sze-relmesen összetapadó, gyermektelen házaspárok szá-mára méretezettek. Az utcáról szinte komikusan hat, ha valaki a balkonon ül: mintha beszorult volna a szűk rács közé s most se ki, se be; lógna a levegő-ben. Az erkélyek tele vannak növényvel; fantasztikus zöldségekkel, fikuszokkal, rhodendronokkal, kaktu-szokkal, pálmákkal s a növények között minden reggel megjelenik a „belle jardiniere”, a kimonós vagy pi-zsamás hölgy, esetleg az ingujjas, hózentrágeres úr, aki kis kék kannából ünnepélyes műgonddal megön-tözi, a vegetációt. Erkélyeinkkel párhuzamosan nyur-ga jegenyekacok sorakoznak, amelyek valamilyen

rejtélyes szoányirozottsággal nem veszik fel a port s a hathetes aszályban is telizöldek, holott például a korzó akácai és a faszor platánjai már barnulnak és pergetik leveleiket. A ház imádja a jegenyeakácokat, belélegzi őket, mintha ózont árasztának, gyengéden megpaskolja őket a tekintetével és más várostájak-beli ismerősöknek elhenceg vele. „Mifelénk csupa zöldi” – mondja büszkén, s nem azzal dicsén az új lakást, hogy előtte áll meg a villamos és a sarkon van az autóbuszmegálló, hanem az öt kísérleti akácfával, amelyről most már meg lehet állapítani, hogy meg fog élni az újlipótvárosi anyaföldben. Zöld a ház frontja, zöld az utca, még a ház udvarán is van egy kis berámázott pázsit, a legfinomabb magból, mely vékony smaragdzöld szálakat ereszt, mint a háromszázéves angol fű a főúri parkokban. Ettől a zöldségtől nem leszünk egészségesebbek s ami a szépségüket illeti, minden poros alföldi dűlőúton sokkal dúsabbak az akácok, erkélyeink barna pálmáit és kimarjult levelű rhodendronjait pedig egy garniszálloda sem helyezné el a halljában. Gondolom, ez valami hasonló, amit egyszer Algírban tapasztaltam: egy vendéglő üveglakait oxidált jégvirágokkal díszítették a sivatagi forróságban, Távoli jégpálmák, jégfikuszok borzongatták itt kéjesen az örök nyár foglyait a regényesen zordon észak saját élményeikhez idomított mesebeli flórája. Ők nem ismerik a fenyőt, a borókabokrot. A Bak-térítőn felüli föld szívós, szikár és korsz növényéletét: ők az északi sarkot is csak pálmával tudják elképzelni, ahogy a négernek a Krisztus is fekete. Ez a házunk falain és környékén kizöldült természet sem egyéb, mint a távoli szabad mezők után való nosztalgiánk kifejezője és kiváltója, de erkélyeink örökzöldjei ugyanakkor félelmetesen hasonlítanak a kávéházak nyári terraszainak növényzetéhez, s az akácfák is olyan tisztán, nyírottan és engedelmesen állnak sorfalat, mint a levették vasárnap

délelőtt a közeli iskolaudvarban, ahova az erkélyről lelátni s ahol szintén csupa zöld minden. Am akár-hogy is van, mégis zöld, ha kávéházi, lipótvárosi zöld is, s ez az értéktelen s látszólag értelmetlen zöldség-imádat, a kőbezárt városi ember ösztönös, kozmikus vágyának groteszken megható jeladása. Más, mint a turistáé, vagy evezőse, aki használja a természetei: akinek a hegy ugyanolyan sporteszköz, mint a nyújtó, amelyen el kell végezni a gyakorlatot s a Duna elengedhetetlen kellék az evezéshez és az úszáshoz.

Az igazi természetbarátok mi vagyunk, akik komikusan ülünk az erkélyen a komikus zöldség között, nevetségesen megindító pesti panteisták, akik a természetből kizártán s a természettel való közvetlen kapcsolatból elszakítottan, háziisteneket nevelünk magunknak a cserépben, magaslati páfrányok, trópusi pálmák és alföldi akácok előtt tisztelgünk a magunk módján. A virágos Budapest más volt: a virág valahogy mesterkéltőbb, iparibb pordukciója a természetnek, mint ezek a zöld dolgok: a virág oly szabályosan, tudatosan van megszerkesztve, mintha rendkívül ügyes női kéz vágta volna ki selyemből, bársonyból vagy fluszpapírból s egy rendkívül Ízléses, de kissé konzervatív felfogású iparművész színezte volna. A virág a házfalon: élő ornamentum, arra való, amire a malter-sárkányfej, vagy a terméskőangyal. A virág a városi téren ugyanaz, mint a brokátterítő az asztalon, amelyet semmire sem használnak, csak az impresszió fokozására. A virágot a pesti ház hetykén, a gomblyukába tűzve viselte, a zöld azonban világnézetünk egyik elhalványult, lírai színének megtestesítője. A zöld emlék és zászlólobogás abból az időből, amikor még mindnyájan a természet gyermekei voltunk s ez a lírikus vágy s kultusz annál igazabb és tiszteletreméltóbb, mert a legplatonikusabb. A virágot lehet szagolni, a virágnak van színbeli változatossága – a zöld végeredményben éppoly monotonná válik,

mint a szürke. S mert természetéről van szó; kutyánk is van, de nem használjuk házőrzésre vagy vadászatra. Egészséges boldog kutyaugatást ma már csak pesti bérház nyitott ablakaiból s a dunaparti luxushotelek halijából lehet hallani, a falusi kutyákat az utolsó évtizedekben különben is jobbadán kiirtották az országúti motorbiciklik. Mit akarnak tehát tőlünk, miért fogják ránk, hogy nem szeretjük a természetet, amikor a pesti dáma toalettasztalán a kölnivizes flakon mellett ott van csinosan csomagolt növénytápsó s a pesti ügyvéd, mielőtt elindul pert veszteni, előbb megöntözi a kertjét és saját kezéből eteti meg a kutyáját, mint a vadász a nevezetes olajlenyomaton a falusi különszoba falán s este ha hazatér, a rádión százegy természeti reflexzióval hímes népdalt húznak a fülébe?

1937 július.

Egy öreg bérkaszánya összeomlott a főváros kispolgári negyedében és most természetes, hogy a hatóságok és a lelkes sajtó szenvedélyesen kutatják: ki a felelős? Mi ezúttal szkeptikusan vetjük fel a felelősség kérdését, ami azonban nem jelenti, hogy nem követelünk szigorú megtorlást azok ellen, akik akár kicsinyes zsugoriságból, akár lelketlen szakértői felületességből a Rákóczi-úti polgárookra döntötték a házat! De bevalljuk, nem bízunk túlságosan a tetemrehívó akciók sikerében, főképp, mert a végén rendszerint amúgy is kiderül, hogy a szerencsétlenségért az embereken kívül álló erőket kell okolni, az anyagot, a véletlent, vagy a végzetet s még jó, ha nem az derül ki, hogy az összeomlásért azok felelősek, akikre a romok rászakadtak! Elbágyasztja

kérdőrevonó izgalmunkat az a tapasztalati tanulság is, hogy a csütörtöki összeomlásnál sokkal borzalmasabbak is elmúltak anélkül, hogy a felelősség kérdése megnyugtatóan tisztázódott volna. Állapítsuk meg, hogy a pesti polgár feje felett már jóval előbb összedőlt egy egész világ, a pesti polgár lába alól már évtizedekkel hamarabb kiszaladt a talaj. Ennek a ritkaságában szörnyű házomlásnak gyakorlati tanulságait azért nem becsüljük le, – csakugyan, a leg-sürgősebb szükség szigorúan átvizsgálni és statáriálishan végigtataroztatni, vagy lehordatni a rozzant bérházakat – de a praktikus szempontokon túl, mély szimbolikus jelentést és tanítást érzünk benne s ha frivolság is, mégis bevalljuk, hogy ez a jelképesesség az eset műszaki és rendőri következményeinél is jobban izgat bennünket. Ez a házomlás, szimbolikusán, a pesti polgár tragikomédiájának irtózatos csattanója. Azért tragikomédiájának, mert bizonyos divatos szociológiai és esztétikai felfogás szerint tragikus, tehát hőiesen szomorú dolgok csak a vidéki kastély és kúria, vagy a tanyaház lakóival történhetnek. Tragikus, ha a kastélyt eldobolják az ősi gazdag feje felől s beül a bank; tragikus, ha a tanya leég, vagy elviszi az árvíz. De képzeljük el a groteszk jelenetet, amint az ügynök családjával römizik a bérház harmadik emeletén s a következő pillanatban családostól kalimpál a levegőben: nincs padló és csak annyi fal maradt, amekkorán a halott nagyszülők krétarajzképe és egy békebeli, kongrére himzett háziáldás elfér. Képzeljék el, hogy minden köteles emberi szánakozáson keresztül is milyen ellenállhatatlanul hat a kép komikuma azokra, akik ezt az ügynökcsaládot s a szomszédait a terézvárosi és erzsébetvárosi kispolgárokat csak groteszk, vagy groteszkül kártékony szerepekben tudják elképzelni! Ezek nem érezhetik át, amit mi érzünk: a baljós jeladást, amellyel ezt a derék, szorgalmas réteget csakugyan mintha a végzet

figyelmeztette volna ezzel a katasztrófával sorsa beteljesülésére. Mintha a gránát csapott volna be az ostromlott vár legbelső övébe. Ami még menedék és fedezék volt, összeomlott alattuk és felettük.

Kinn, a világban egyre kevesebb a helyük: törvények és törvényeknél erősebb gyakorlatok tilalomfák zárják el őket. Mi maradt nekik? A lakás. Csak a fiataloknak és optimistáknak a „modern összkomfortos”, amely különben is arról nevezetes, hogy szinte permanensen gazdát cserél, mert negyedévenként rendszerint kiderül, hogy a fiatalok optimizmusa túlzott volt. A régiek a törzsökösek, az őszülők, a realista, tehát peszsimista polgártömegek nem merik fejleszteni igényeiket, még ábrándozni sem mernek több kényelemről, több levegőről. Megmaradtak szolidan és gyáván a megfizethető régi sárga, sárkánykariatidos, angyalornamentes bérkaszárnnyában, amelynek keramitos udvarán folyton locsog az elállíthatatlan vízvezeték, amelynek letaposott csigalépcsőjén a hályogos gázlámpa fényében felmászni turisztikai bravúr, amelynek nyitott folyosóin személtládák, és kávézaccal táplált oleanderek között gyerekek, szerelmek, rágalmak, gyűlöletek és öngyilkossági szándékok tenyésznek, de amelyeknek barna előszobaajtaja mögött mégis lehet főzni, enni a viaszosvászonnal bevont ebédlőasztal körül, éjjel a gondoktól forgolódní, a fajt fenntartani és nagyon rosszul aludni az összetolt ágyakban. Ha zsúfoltan is, a gyerekeknek is jut hely a barna ajtók mögött, a dívánokon és a söberlikén. A fülledtségből kirobbanó lármában is lehetett valamikor tanulni a íiuknak, feladatot írni, ha máshol nem, az ablakdeszkán, s diplomát szerezni hajnali magolással, nehogy nagy legyen a villanyszámla. A lányokat is férjhez lehetett adni, mert a zongora kihallatszott a folyosóra s mindig akadt a házban vagy a szomszédházban egy szobaúr, aki megállt a zeneszóra s idővel beljebb kéredzkedett.

Mi maradt ebből? Minden régi pesti bérház lépcsőházának talán fel lehetett fedezni azokat a jellegzetes töréseket, amelyeket az elhurcolt zongora sarkai ejtettek rajta. És nemcsak a zongoráé, de hármasszekrényét is, amely az előszobában áll s a székekét, amelyeket elvittek, mert a végrehajtó szerint minden lakónak csak egy szék jár: azzal már nem törődnek a hatóságok, hogy a vendégek hová ülnek! A vendégeket is elvették tőlük, a vendégszeretet örömét! Mi maradt nekik? A négy fal.

Ezért a négy falért folytattak élet-halálharcot a történelemmel, amely háborúban és forradalomban elrekvirálta tőlük. Ezért a négy falért kaparják elő a kis pénzeket az aszfaltból a tíz körmükkel, ami lényegesen nehezebb, mint az alföldi televényből pénzt teremteni. Ennek a négy falnak festett virágaiért, a parkett simaságáért, a plafonról csüggő gázlámpából átalakított csillár világosságáért, a langyos gázresóért, a téli kályha kevés melegéért. Valóban utolsó erőiket dobják harcba, hogy a háziúrtól minden hónap elsején újra és újra visszahódítsák a négy falat, a villanyművektől a csillár világosságát, a gázművektől a resót, az adóvégrehajtótól a sánta bútorokat. Mi maradt nekik? A négy fal, amelyek között kétségbeesetten vergődik a tehetetlen szeretet, az ezerfelé védekező, szétszóródásra ítélt családiasság, az elfásult életösztön és terméketlenségre szánt munkakedv.

A négy fal most szétnyílt, mindenki belenézhet. Nem a sánta ördög, hanem az ultrakapitalista lelkiismeretlenség emelte fel a háztetőt, de így is bele lehet látni nemcsak a lakásukba, de a sorsukba is. Ahoogy enyésznek ezekben a skatulyákban s mint zoológus bogarai, önmagukat kínozva, tehetetlenül verdeszik szárnyaikat a négy falhoz. A politikusok többiben kijelentették, hogy a legközelebbi világháborúban és forradalmakban elpusztul a kispolgárság. De nem is kell hozzá háborús gránát, forradalmi akna,

bombavető repülőgép, a nyugodt, konszolidált békeben is összedől alattuk és felettük a ház. Ez a Rákóczi-úti ház talán hatásosabban, szenzációsabban, szemmeláthatóbban szakadt rájuk, – de mi mindennap látjuk a város minden utcájában, ahogyan nagy robajok és mentőszirénák nélkül lassan, rendszeresen eltemeti őket az omladék, hiábavaló életük és munkájuk romhalmaza.

1937 december.

A híres kőrúti cafe-restaurant fizetési nehézségekkel küzd, ami elvégre sem nem szokatlan, sem nem szégyen egy korszakban, amelyben százéves pénzintézetek és ezeréves arisztokrata-családok vagyoni összeomlásának szenzációja csak ritkán éli túl a harmadnapot. A régi kávéház válságának napnál világosabb magyarázata a vendég válsága, amely a konjunkúra kutatás optimista grafikonjai ellenére, évről-évre nő s ma már olyan méreteket ölt, hogy a táplálkozás és a nagyvárosban elkerülhetetlen nyilvános élet budgetjét nem lehet összeegyeztetni az ízletes luxus többletével ami a bajbajutott vállalat rangját megadja. A vendégnek egyre ritkábban van módja ünnepélyes aktussá avatni a vacsoráját, megmutatni magát teljes díszében a divatos fórumon, ahol valamikor új magyar irodalom született, ahonnan színházi és képzőművészeti stílus-forradalmak indultak el s amelynek heterogén kavargásából kialakult a pesti nagy világosság: külsőleg némiképp hasonló a többi metropolisokéhoz, de szociográfiailag rendkívül sajátos, mert nemcsak a polgár, a gentry és az arisztokrata, de a riporter, az ügynök, az álhírlapíró, a ripacs, a benfentes pincér és a bookmaker is hozzá-

adták jellegzetességeiket. Ez a kávéház, amellet, hogy architektúráilag és szakmai színvonal szempontjából mindig az elsők közé tartozott, azért is nevezetes, mert a magyar társadalomnak legellentétebb rétegeit hozta közel s amalganizálta egymással. Nem akarunk túlozni s nem tesszük nevetségessé magunkat azzal az állítással, hogy a New-Yorkot olybá tüntetjük, mint egy társadalomtudományi laboratóriumot. De vitathatatlan, hogy ebben a kávéházban került először asztaltávolságnyira a polgár a gróffal, a választó és adófizető a miniszterrel, az olvasó kedvenc írójával és színészével s még az sem volt minden érdekesség és tanulságosság nélkül való, hogy a pesti ember itt pislogott át először a nagy kokott asztalához s itt találkozott azokkal a homályos, világvárosias kabinetfigurákkal, amelyek a pénz, a szerencse, a szerelem kalandoraiként ugyanúgy hitelesítették Budapest beérkezését a metropolisok sorába, ahogy másik oldalt a nagystílű közintézmények, a parkok és a dekorációk.

A Balzac-kori Palais Royal fejezte ki olyan teljesen Parist, mint az elmúlt évtizedekben a Neyork Budapestet. Aki idegen meg akarta ismerni festőién amorf valóságban, leült és figyelt s körülbelül mindent megtudott rólunk. Megfigyelhette, hogy arisztokratáink miképen hasonulnak ahhoz a bohèmesnyárspolgáriás magatartáshoz, amely az átlagos pesti kávéházi vivörre jellemző; hogyan vesztik el feszeségüket, idegenkedésüket, tájékozatlanságukat a „demokratikus” plüss-szőnyegeken; hogyan fészkel a szókincsükbe a pesti argot s váltja fel bennük az Arisztid-humort a tenyeres-talpas, de erőteljesen neveltető pesti vicc. Megállapíthatta azt is, hogyan tanult meg késsel-villával bánni, európaiasan ülni, jární, csöndesebben és kevésbé kántalóbban beszélni a polgár azoktól a szomszédoktól, akiknek a külső jó modor osztályhelyzetüknél fogva természetes élet-

funkciójuk. Itt tanultak öltözködni egymástól: a vezérigazgató az örgróftól, a puritán grófnő a divatos színésznőtől s e nekünk ötödrendű érdemek mellett ebben a kávéházban dőlt el nem ritkán könyvek, folyóiratok, színdarabok sorsa is. Ide futottak be elsőnek a közgazdasági és politikai pletykák és pikantériák, amelyek gyakran másnapi sorsfordulatokat jeleztek. Macoulay írja, hogy minden rezsimnek más és más kávéháza volt Londonban: ez a kávéház minden rezsimnek egyik társadalmi főhadiszállása volt. Vezérek és alvezérek tartották benne udvarukat, a nappali kormányok mellett éjszakai kormányok intézték benne milliók sorsát. Sohasem volt egy negyed, vagy egy osztály törzstanyája s mindig több volt, mint café-restaurant: örökmozgó sárgaréz ajtaján állandóan ki-be hullámozott az egész sokszínű budapesti élet. Az idegennek nyugati szabású etablissement volt, ahol étlapja révén pillanatok alatt otthon érezte magát, de ugyanekkor rendszertelen és eleven néprajzi múzeum. Ezért kell ennek a magánvállalatnak sorsáról hosszasan eltöprengeni s majdnem úgy foglalkozni vele, mint egy közintézményével. Ennek a kávéháznak kultúrhistoriai múltja van: fejlődésünk, mai formájában való kialakulásunk jelentékeny terepe volt. Nem olyan hősien pathetikus a múltja, mint a Pilvaxé, ahol az ország szabadsága született, de többé-kevésbé itt született meg a máig is zavaros, ellentmondásokkal teli, finom és ordinale, szép és visszataszító, nobilis és nyegle, szolid és széllelbeelt magyar urbanitás, itt alakult ki táj szólása, mítosza, művészete, humora s itt csiszolódtak típusai.

Nem, azért nem becsüljük túl a jelentőségét; nem tartjuk többre, mint a kondorosi csárdát, amely a népi élet rajzásának volt hasonlóan jellegzetes színtere s amely ma csárdatársaival együtt egy mesterségesen túlzott népies közhangulat hatása alatt majdnemhogy zárandokhely az újdonsült szépimádat sznobjainak s a

szikes legelő közepéről lassankint átplántálódik Pestre. Nehogy félreértsenek: a csárda csakugyan regényes és idillikus a maga helyén s ha például a Nemzetközi Vásár idegenéi számára rekonstruálnak egy hamisítatlan csárdát, tűzről pattant csárdáskisasszonyokkal és az árak mérsékelt színvonalát szem előtt tartó haramiákkal, az attrakció hatásosságát és jogosságát mi sem vonjuk kétségbe. Ám tartunk már ott nyugatiasság és városiasság dolgában, hogy csárdát aféle kuriózumként mutogathassuk, de ahol mindennap élünk, mai és helyi ízlésünknek és igényünknek megfelelő scénáriumban és kényelemben élhessünk. Egyszer-kétszer egy évben ára szűrjék a spriccet a poharunkba lopótökből s a ferencvárosi leépített gyárilány tegye fel a gyöngyös pártát, – de a mindennapokon dobjuk félre ezt a gyökértelen népszínművet, amely itt Pesten épp oly hamisítás, mintha a hortobágyi gulyás frakkban és lakkcipőben fogadná külföldi vendégeinket. Ne tévesszük meg ezzel a konfekcionált tősgyökerességgel az idegent és ne tévesszük meg önmagunkat sem, akik esetleg eltaláljuk hinni, hogy ha a Dunaparton rámás csizmát visel a trafikos, olyan tökéletesen népiek vagyunk, hogy a földbirtokreform akár végleg el is maradhat. Egy külsejében polgári nagyváros parasztjemezbe öltöztetése nem demonstráció a nép felé, hanem ízléstelenség és tenyeres-talpas trükkje a konjunktúrái szimatoló vállalkozásnak, amely a jóhiszemű idegenben, aki felismeri a valódi helyzetet, inkább maliciát ébreszt, mint rokonszenvet. Cook-ék öltöztettek éjszakánként jámbor munkanélkülieket apache-ruhába, hogy a Sinclair Lewis hőseivel megrakott éjféli autó járat utasai kéjesen borzongjanak a bordáik táján. De nekünk nincs szükségünk neoncsöves álcsárdákra, platina-szőke műcsárdásnéra, nemzetiszínű lopótökre ahhoz, hogy hitelesen magyarok legyünk s nincs szükségünk arra sem, hogy az idegent, aki a rossz propa-

ganda révén azt hiszi, hogy cigányosan forró és vad örömkben lesz része, rosszul informáltságból eredő várakozásai megvalósulatlanságáért maskarával kárpótoljuk. A körüti café-restaurant válságát azért tartjuk aggasztó tünetnek, mert úgy érezzük, nemcsak a pénztelenségnek, de Budapest erőszakolt s egyelőre még csak divattá vált visszaparlagiasodásának is tünete. Ma még csinált üzleti találékonyság van a háttérben, de holnap már csakugyan igazi csárda lehet a pesti műcsárda, ugyanúgy, ahogy a mai eltökélt irodalmi népiességből holnapra valódi, vigasztalan provinciálitás lehet. Védjük meg, városiak a fehér damaszt asztalterítőt, amelynél már megtanultunk enni-inni anélkül, hogy foltot ejtenénk rajta. Ne kacérkodjunk a vörös abrosszal, amely a kupaktanács lobo-gója.

1937 december.

A „Soumalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirjasta” negyvenkilencedik évfolyamában „Finnisch-Ungairische Sprachstudien in Ungarischen Kriegsgefängenerlagern” címmel Beke Ödön, ismert kiváló magyar nyelvtudós dolgozatot írt azokról a kutatásokról, amelyeket a magyar nyelvészek a háború alatt a finn-ugor eredetű orosz hadifoglyok között végeztek. A dolgozatot Helsinkiben különlenyomatban is kiadták s csak mostanában került Magyarországra. Műve elején a szerző vázlatosan ismerteti a finn-ugor filológiai kutatás történetét Budenztól a háború kitöréséig. E tudományos munkásságról a szélesebb nyilvánosság alig vett tudomást, mert a háború előtt, amikor északi rokonaink nemzeti életét a rájuk nehe-

zedő orosz cárizmus jóformán teljesen megbénította, a magyar társadalom műveltebb rétegei is alig ismerték. Az akkori nemzeti büszkeségnek, vagy hiúságnak nem túlságosan konveniált a távoli szegény rokonság. A „lovass nemzet”, amelyet őshazája és rokonsága egyébként állandóan foglalkoztatott, szívesebben vállalta az ázsiai turáni lovasokat, mint az északi őv néptörzseit, amelyeknek lovuk, vontató ökrük és fejőstehenük egyszemélyben a rénszarvas volt. Legalább is e fajta általánosító képe volt az átlagosan tájékozott magyarnak a finn-ugor népről. Legtöbben azt sem tudták, hogy Helsingfors egyike a legrégebb egyetemi városoknak s hogy a finnek között az orosz elnyomatás alatt is alig akadt analfabéta, – annak ellenére, hogy a cári Oroszország vezetett az írástudatlanság világstatisztikájában.

A Körösi-Csorna Sándor s Vámbéry Ármán napkeleti utazásaitól romantikussá nevelt közvélemény tehát sehogy sem barátkozott meg a gondolattal, hogy aféle féleszkimókkal – vogulokkal, ostjásokkal, zürjénekkel, votjásokkal, lappokkal, mordvinokkal és cseremiszekkel is kell tartaniok az ősi sógorságot, komaságot. A nemzeti büszkeség rokonává fogadta évszázados „testvérharcok” ellenére is a törököt, akinek hadi erényeit becsülte, életviszonyainak mesebeli regényessége Jókain keresztül is elbűvölte, sőt a bolgárokat és a japánokat is, akik a század elején katonai hősiességükkel telték kívánatossá a vélt testvéri közösséget. A török-rokonságnak kétségtelenül tudományos alapja is volt: a két nyelvben szembetűnően gyakori szóazonosság, ám ennek a nyelvészeti iránynak elődje mégis csak a középkori tudálékosság, amely ugyanilyen szóazonosságok alapján akarta kimutatni a magyar és zsidó között fennálló rokonságot is. A valóban exakt nyelvészet nem az átvett szavakat veszi az összehasonlító nyelvtudomány alapjául, hanem a nyelv történetének és szerkezetének, a nyelvtani tör-

vényeknek ősi egységét. Ha a Kalevala naiv eposzban nincs is olyan motívum, amely a magyarságnak az északi finn-ugor népekkel való kapcsolatát bizonyítaná, – ezt a kapcsolatot megdönthetetlenül igazolja például a finn-ugor alanyi és tárgyias igeragozása és egész sor csak ebben a nyelvcsaládban fellelhető sajátos konstrukció. Ezek a filológiai bizonyítékok voltak egyúttal az úgynevezett népcsaládi összetartozás bizonyítékai is, mert a vérségi, vagy faji összetartozásról szóló doktrínák a XIX. század tudományosságának nem jelentettek többet kuriózumoknál.

A háború kitörésekor a magyar tudománynak finn-ugor nyelvű népcsoportokkal való érintkezése elakadt, mert nyelvi rokonaink ellenséges állam katonái lettek. Néhány filológusnak eszébe jutott, hogy a háborútól megszakított magyar-finn-ugor érintkezés felvételét meg kell kísérelni a fogolytáborokban, ahol bizonyára akadnak vogulok, osztjákok, lappok, zürjének s egyéb rokonaink. Magához Tisza Istvánhoz fordultak, tegye lehetővé, hogy kapcsolatot teremthesse a foglyokkal. Tisza és a Magyar Tudományos Akadémia közbeléptek a hadvezetőségnél s a kenyérmezei táborban rövidesen összegyűjtöttek 73 mordvint, 56 cseremiszt, 39 votjákat és 2 zürjét. „A munka nem indulhatott meg azonnal – írja Beke Ödön, – mert a táborban kiütéses tífusz dühöngött és a fiatalabb nyelvészek közül is sokan kint voltak a fronton. Először Munkácsi Bernát és Kunos Ignác láttak a kutatáshoz, 1915 május végén Munkácsi kezdett foglalkozni a votjákokkal, Kunos a különböző tatár törzsekkel. Rendkívül érdekes volt Munkácsi első találkozása a votják foglyokkal. Láthatóan megijedtek, amikor felszólították őket, hogy vonuljanak a tisztbarakok előtti térre. De Munkácsi votják nyelven üdvözölte őket s megkérdezte tőlük: Hogy vagytok? – Hogy anyanyelvükön szólt hozzájuk, némiképp felderültek. – „Jól” morogták. Akkor Munkácsi oroszra fordította a szót és

megnyugtatta őket, hogy nem lesz bajuk. Elmondta nekik, hogy fiatal korában járt hazájukban, majd gyűjteményéből elmondott néhány votják népmesét és népdalt. A foglyok felvidultak és közölték vele, hogy ők is tudnak meséket és dalokat. Mindjárt neki is láttak. Kinn járt a táborban Balassa József, akinek az volt a tudományos célja, hogy a votják hangok pontos kiejtését megállapítsa. A tanulmány eredményét közzé is lelte a Keleti Szemlében. Jelentékeny értéke volt Kunos szöveg és lexikális gyűjteményének a krimi, a kazáni és mizertatárokkal való tanulmányozás révén.

A tanulmánynak részleteit nem akarjuk itt felsorolni. De rendkívül tanulságos, amit a szerző saját szerepéről ír: „Visszajöttem a frontról. 1916 húsvétján értesített Munkácsi, hogy egy cseremiszi fogoly, aki Urzum kerületből való, jelentkezett nála, hogy hajlandó magát nyelvészeti tanulmányok céljaira rendelkezésére bocsájtani. A Magyar Tudományos Akadémia közbenjárására a hadügyminisztérium felmentett a délutáni katonai szolgálat alól és így megvolt a lehetőség, hogy megkezdjem a stúdiumot. Véletlen révén az első cseremiszi, akivel találkoztam, olyan vidékről származott, amerre még sohasem járt kutató s amelynek nyelvjárása egészen ismeretlen és rendkívül tanulságos volt. A cseremiszi tudott írni s mialatt dél-előtti katonai szolgálatomat végeztem, sorban leírta a meséket s olyan jó stílusa volt, minden változtatás nélkül nyomdába lehetett adni. Nyolcvan mesét írt le, köztük hosszabbakat, ezenkívül dalokat, babonákat és mondákat, közmondásokat, rejtvényeket és imádságokat. Ezt az anyagot most készítem elő s a jövő évben a Finn-Ugor-Társaság támogatásával jelennek meg majd nyomtatásban.”

Később ezt írja Beke Ödön: „Néhány hét múlva újabb két cseremiszi ről kaptam hírt, akik szerencsére egy közeli hadikórházban teljesítettek szolgálatot”.

„Ich erkannte rasch, dass ich mit meinem beiden Leuten in folge eines Glücklichen Zufalls, einen sehr guten Fang getan habe ...” – Azt mondja ez a derék Belce Ödön, finn-ugor filológus, aki, miután hazatért a front-ról és délelőtt magyar katonai szolgálatot, délután pedig magyar finn-ugor nyelvészeti szolgálatot teljesített: „Disznó szerencsém volt... remek fogást csináltam!...” Remek fogást csinált, jellemző zsidó ravasz-sággal, alattomosággal befurakodott a romlatlan cseremiszek közé s nem átalotta elszedni a szegény foglyoktól azt, amijük volt, a dalaikat, a meséiket és a nyelvi sajátosságaikat. Csakugyan, úgy lelkendezik a „remek fogástól”, mint egy üzletember, aki élete legjobb chanceával találkozott. Micsoda üzleti siker: — egy cseremisze, aki olyan dialektusban beszél, amelyet sem Budenz, sem Wichmann, sem Castrén nem, ismert. Igen, ezek a nyelvészek, élükön a hetvenéves Kunos Ignáccal, nem rettentek vissza a küteges tífusz veszélyétől sem, ha a finn-ugor nyelvcsalád kifosztásáról volt szó: ha hazavihettek egy fél hangot, egy igeragot, vagy egy vajákos mondást. Zsidó hadiszállítók voltak, — a magyar tudomány hadiszállítói, akik összehasonlító nyelvészetünknek új fegyvereket szállítottak, a világ tudományos porondján harcképesebbé tették, — de még csak a retour-jegy árát sem kérték vissza semmiféle közpénztárból. Kis, tanári fizetésükből finanszírozták ezt a laikusoknak bizonyára különösen szenvedélyt, hogy a magyar nyelv őstörténetét feltárják, — s mindezt olyankor, amikor jóformán egyetlen nemzetközi nyelv volt, a gyűlölet és a félelem artikulátlan nyelve.

1938 január.

Mátyássy István MÁV műszaki főtanácsosnak a szó költészettani értelmében el kellett buknia, mert éles ellentétbe került korával és kora szellemével. Szabályos tragikus hős Mátyássy István, annak ellenére, hogy kifelé nem bonyolódott súlyos konfliktusokba, sőt megtörtént vele, ami manapság kevesekkel: rendkívüli képességeit elismerték és megfelelő módon honorálták. A műszaki főtanácsost éppen most léptették elő magasabb rang és fizetési osztályba és fontosabb munkakörbe, ami normális körülmények között nem oka a testi és lelki összeomlásnak, hanem az önbizalmat és az életkedvet szokta fokozni. Az előléptetés nemcsak a felettes megbecsülését, a társadalmi pozíció erősödését jelenti, hanem azt a többletet is, amit javakból, kultúrából, kényelemből és szórakozásból a jövedelem emelkedése révén meg lehet hódítani. Arról már hallottunk, hogy tisztviselők elkeseredtek, vagy elzüllöttek, mert szerintük megokolatlanul mellőzték őket, de Mátyás István műszaki főtanácsos éppen azért akasztotta fel magát, mert avanszált, mert magasabb beosztást és több fizetést kapott.

Ebből lett a tragédia, amely első pillanatra nem is tragédiának, hanem csak patológikus esetnek látszik; elmezavarban elkövetett, érthetetlen katasztrófának, holott talán mégsem az. Ez a műszaki főtanácsos egyike volt Magyarországnak legkiválóbb hidépítőinek és véletlenül, vagy véletlenül tudatosan rábízták a MÁV hidépítési osztályának vezetését. Nemrégiben meghalt a MÁV magasépítési osztályának főnöke és az igazgatóság most ennek a magasabb munkakörnek ellátására Mátyássy főtanácsost jelölte ki. A főtanácsos a kinevezés óta lelki krízisben élt, hozzátartozói szerint éjszaka fel-alá sétált a szobájában és tusakodott önmagával. Mátyássy ugyanis tudta, mert számtalanszor ellenőrizhette, hogy kiválóan ért a hidépítéshez,

de nem voltak bizonyítékai elsősorban önmaga számára, hogy érte-e ugyanannyit a magasépítéshez, amit ezentúl neki kell irányítania. Szakember volt, aki tisztában volt vele, hogy egy tizedesponton és egy csavaron emberi életek és vagyoni értékek milliói fordulhatnak meg. Amikor most szembe kellett néznie az új és ismeretlenebb tereppel, elfogta a kétség: vállalhatja-e a tudományos és morális felelősséget az újfajta munkakörben? Kétségei bizonyára alaptalanok voltak, mert kiváló műszaki tehetségével a vasút szervezetében előforduló minden szakfeladattal megbirkózott volna, de a felelősségérzete nyilván fejlettebb volt, mint az önbizalma. Nem tudott sem a régimódi elméletben bízni, hogy „akinek az Isten hivatalt ad, ad hozzá észet is”, nem a maiban, amely a hivatalra való alkalmassággal kapcsolatban elsősorban már nem is észet, hanem az észtól független, irracionális feltételeket követel. Ez a műszaki főtanácsos egy korban, amelyben mindenki mindenre vállalkozik, amelyben máról-holnapra felbukkant halandzsázó álpróféták hirdetik az emberiség biztos üdvözüléséhez vezető új hitvallást, tanulatlan és tapasztalatlan álsepcialisták akarják átformálni az országok és népek társadalmi és gazdasági rendjét s vakmerő kuruzslók kiütik a tévedhetetlen operatőr kezéből az életmentő lanzettát, – halálosan megrémült a gondolattól, hogy ezentúl nem azt kell csinálnia, amihez biztosan ért, hanem azt, amiről nem egészen bizonyos, hogy érteni fog hozzá. Egy korban, amelyben a kis káplár természetesnek tartja, hogy nem zugsfűherré, hanem marsallá léptetik elő s a gazda, aki a szemével egy kissé meghízlalja a marhát, Cincinnatusnak képzei magát, ha mingyárt szemével nem is lát sokkal messzebb az ekeszarvánál, magától értetődően el kellett buknia, tragikus hőssé kellett komplikálódnia neki, mert skrupulusai voltak saját képességei határát illetően, mert nem hitte el, hogy az előléptetésből, rang-

tól, címtől, alantasai alázatától és szemforgatásától automatikusan tudni fogja azt is, amit nem tud s nem hitte el azt sem, amit sokan elhisznek, hogy az anyaggal, az étellel és a tényekkel felelőtlenül lehet kísérletezni, mert hiszen amúgysem a kísérletező fizeti meg a kísérletek árát. Ez az embertípus ma életképtelen, még ha csakugyan egy fejvel kiemelkedik is a többik közül, elkerülhetetlenül kicsinynek kell éreznie magát az uralkodó mértékrendszerrel szemben, melynek egysége nem a párisi méterrúd, hanem az illúziókból, mesékből és a róka hét bőréről varrt mérföldes csizma, amivei egy darabig kétségkívül sokkal könnyebb száguldani az igazi tények megkerülésével, mint milliméter pontossággal kiszámítani a pályát, amelyen nem siklik ki a vonat.

1938 március.

Soha ilyen pedáns tavaszt: pontosan az előírt határidőre érkeznek, alkalmazkodva az asztronómiai előíráshoz és az évszázadok hivatalos, majdnem közigazgatási beosztáshoz. Mióta az emberek világa csupa eltolódás és felfordulás, a kozmosz nem tartotta magáia nézve kötelezőnek a régi rendet, hisztériás szeszéllyel dülta fel a gregoriánus naptár a hagyományokhoz ragaszkodó százesztendő s jövendőmondó sé máit. Minden átmenet nélkül szeptemberben kezdte a telet, hogy februárban lecibálja rólunk a télkabátot; kétszer gyümölcsöztette az almafát s a visszatérő fecskéket lefagyasztotta az eresz alól. A Riviérán a karnevált megajándékozta a hófúvás attrakciójával s a Ferencz-József-földön a jegesmedvék januárban úgy hápogtak a melegtől, mint a pesti állatkert beton szikláin a kánikulában. A világegyetemben is nagyarányú forradalom mehetett végbe: a természeti erők beleun-

hattak a sokmillió helyzetükbe s egymás szerepére törtek. A tél forró akart lenni, a tavasz meg akarta mutatni, hogy a jégvirághoz is ért, a Dél zuzmóvá akarta korcsosítani behavazott pálmáit és Északon ibolyát találtak az orosz jégtörők matrózai a moha között. Hosszú ideje, sokak szerint az öreg Ferenc József halála óta tart ez az anarchia s az állati és növényi élet már-már berendezkedett rá, alkalmazkodott hozzá, mint annyi sok érthetetlen okú és célú változáshoz, amelyhez a földön idomulnia kellett.

De most, úgy látszik, a Kozmoszban valaki rendet csinált, helyreállította a jogrendet: a tavasz az idén olyan szerényen, szemérmesen, szabályosan és pontosan érkezik, mint a régi, törvénytisztelő és kiszámítható időkben. Egyenletesen, fokozatosan fejlődött, enyhe éjszakai fagyok és déli felmelegedések után lépésről-lépésre vetette meg a lábát, nem esett nyomban nagyzási mániába s nem borította máról-holnapra zöldbe a hegyeket s lombokba a körüti fákat – csak éppen hogy előírásszerűen hozzájuk ért, egy kis cinóbert kevert a rókaszínű téli fűbe s enyves, nedves kis sebeket ejtett a csontszáraz fák gallyain. Nem hazardírozott és nem rohant háború utáni módon, nem géppel végzett elnagyolt és elsietett postamunkát, hanem gondosan és aprólékosan, mint a régi kézművesek. S a kísérő tünetei is szolidabbak: kevesebb lárma, kacagás és zene; s az emberek nem dobják le máról-holnapra a nagy kabátot elbizakodott optimizmussal, legfeljebb kigombolják, mint abban az időben, amikor még sokkal érdekesebb volt vigyázni az életre. S mintha a szerelmesek is óvatosabbak lennének: a nyilvános parkokban még ritkán látni párokat. Egyelőre csak munkanélküli nők és munkanélküli férfiak süttetik magukat a nappal s messziről és félénken mustrálják egymást, mint a konkurrensok.

Ha jól sejtem: erkölcsös tavaszunk lesz, ez a lassú, fokozatos hevülés és színesedés kiválóan ked-

vez a józanságnak, a lélekjelenlétnek, az önfegyelemnek, a komolyságnak. Amikor a nap és a zöld és az illatok egyszerre rohanják meg az ifjúságot, kétségtelesen nehezebb dolguk van azoknak is, akik a háború utáni erkölcsi szabadosság ellen minden eszközzel iel akarják venni a harcot. A jószándékú proklamáció, amely a poligámiát és az erkölcstelen fércirodaimat le akarja küzdeni, hatásos szövetségést kapott ebben a higgadt, bágyadt, langyos polgári tavaszban. Nem, nem kell félni ettől a tavasztól, ez nem a szenvedélyek, az emóciók, a szabadságharcok tavaszai

Az utcában, ahol lakom, ma reggel az enyhe napfényben elárvereztek egy kis kalaposboltot, természetesen még a téli bűnökért: félóra alatt elvitték a rakárt, csupa szolid kispolgári model, semmi kacérság, semmi fiusság! A szomszéd utcában öngyilkos lett egy fiatal nő, mert influenzában meghalt a vőlegénye: tipikusan békebeli tragédia, amelyet az eszményi monogámiának évtizedünkben egészen szokatlan fanatizmusa sugallt. Az újpesti Dunaparton végre kilakoltatták a fűszerkereskedőt, aki jószívű háziurától tavaszig kapott haladékot. A fűszerkereskedő, mielőtt a kis kézikocsin elvitte maradék cókmojkját, felment a háziúrhoz és megköszönte neki, hogy nem tette ki a hóba, hanem megvárta, amíg a nap ismét enyhén tűz, a fák rügyesednek s az éneklő madarak visszatérnek. Ilyen szelídek az emberek ebben a szelíd tavaszban. A kávéházban is két ádáz ellenpárt kortesét láttam békésen dalolászva sakkozni s egy angol illusztrált lapban láttam Zaharow Basilt, a Rockefeller-arcú, félelmetes fegyvergyárost, amint a tavaszi napsütésben éppen galambokat etetett...

1938 március.

Kutatók, egymástól függetlenül, Dél-Kaukázusban és a mexikói hegyek között felfedeztek törzseket, amelyeknek tagjai még nem ismerik az élő beszédet. Fogalmaikat ma is jelbeszéddel közlik egymással, mint az őseber, mielőtt az első indulatszó kiszaladt a száján. Ezek a törzsek azért nem egészen civilizálatlanok, a földművelést, a vadászatot és a halászatot nem folytatják sokkal alacsonyabb fokon, mint a múlt századbeli európai vagy amerikai paraszt. Házépítési stílusuk különleges ugyan, de azon a geometriai és statikai elven nyugszik, mint a magaslati időjárással számoló svájci házaké. Életrendjük első pillantásra alig különbözik a délkaukázusi vagy mexikói falvakétól, amelyekben az emberek másféléves koruktól tudnak beszélni, de élet, halál, munka, törvényhozás, törvénykezés itt olyan csöndben folyik, mint a némafilmen. Ez a csönd nem nyomasztó, hanem harmonikus, pihentető légkört teremt. A jelbeszéd nem alkalmas komplikált és felkavaró dolgok tolmácsolására, mert sokkal nehezkesebb, kezdetlegesebb és plasztikusabb, sem hogy hazudni, félrevezetni, rágalmazni, uszítani lehet vele. Külömben is, a jelbeszéd abc-jét mindenki egyformán használja s a legkülömb jelbeszéd-szónok sem tud belőle többet kihozni, mint a jelbeszéd-dadogó.

Legnagyobb értéke a jelbeszédnek, hogy nem lehet vele csalni, hatásosan semmit-mondani. Minden mozdulatnak megvan a konkrét jelentése, ellentétben az élő beszéddel, amely nem ritkán csak jelentés nélkül való hangjelenség. A jelbeszéd nem ismeri a páthoszt és az álpáthoszt; ha valaki üresen fecseg, hiába műveli a leggraciózusabb mozdulatokkal, nem téveszt meg senkit vele. Itt nem segít a zengő orgánus, az orgonabúgáshoz hasonló bariton vagy a rikácsoló szenvedélyesség, amely eltereli a figyelmet a

fogalmak és a tények ellenőrzésétől s valósággal önálló zenei élménnyé alakul, amelyben a szöveg nem fontos, csak a moduláció andalító vagy vérpezsdítő hatása. A jelbeszéd olyan mint a matematika s kétszerkettő akkor sem öt, ha Gigli éneklé ebben az egyébként divatos verzióban. Bizonyos, hogy a jelbeszéd nem alkalmas remekművek, prófécíák, világra szóló elméletek közlésére, viszont nem alkalmas arra sem, hogy egy iota miatt véres háborúba kergesse az alvéget a felvéggel. Az ősi és örök emberi indulatok természetesen ezekben a felvágatlan nyelvű falvakban is követelik a jogaikat; hatalmi vágy, szerelem, féltékenység, mohóság ott is garázdálkodnak, de összehasonlíthatatlanul veszélytelenebbül, mint a hangosan beszélő világban, ahol a kimondott szó olaj az indulatok tüzére, vagy kábítószer, amely elzsongítja az elementáris és jogos indulatokat.

Bizonyos, hogy fantáziátlanok, földhöz tapadtak, Nem tudnak lelkesedni és nem alkalmasak arra sem, hogy szent és homályos célokért, az agitáció tüzes nyelveitől egy emberként megmozduljanak és „előbbre vigyék” az emberiség ügyét. Sőt egyelőre felettébb meg vannak elégedve, hogy nem vitték előbbre, legalább is erre vall az angol utazó jelentése, a id azt írja, hogy „békésen élnek földjeiken, amelyeket arányosan felosztottak egymás közt: családi életük példás, a házastársi veszekedés, amely abból ered, hogy szó szót követ, náluk ismeretlen. Kezdetleges jólét jellemző falvaikra, a táplálkozásuk alapja a tej, a gyümölcs, a szárított hús. Félő, hogy ha civilizációval kapcsolatba kerülnének, ez a paradicsomi idill hamarosan szétoszlanék”. Csakugyan hagyjuk őket békében ...

1938 december 21.

Apám foltozósabó volt, régi, sáfránysárga könyveket olvasott és estefelé halászni járt a két öl széles, öt arasz mély Keserű-érre. A foltozásból kitelt a kevés kenyér, az olvasásból valamivel több bölcsesség s a kelletténél több türelem, a halászatból pedig néha cigányhal, máskor potyka, ritka napokon a távoli folyamból odatévedt sovány sügér. Apám nem sport-szenvedélyből űzte a halászatot, hanem a halért, hogy hazavihesse anyámnak a konyhára s ilymódon egyszer másik fogás is bekerüljön a viaszosvásznon asztalra a foltozásból kikerült kenyér mellé. Anyám, aki etetett bennünket, sokszor sopánkodott apám ficánkoló zsákmánya fölött, mert a halak a Kárpátok vízrendszerében előforduló legsatnyább halak voltak. De apám, aki némi türelmet és bölcseséget szerzett a könyvekből, ezt mondta: „Kis halak, jó halak” – és minden alkonyatkor újra kivetette horgát.

Nemcsak a faluban, de az egész környéken apám volt az egyetlen halász. A dús tájon, mely egyformán messze esett a Dunától és a Tiszától, bor, búza és békesség termett. A gulyától, csordától és nyájtól nem látszott a legelő füve. Télen vörös volt az ég a máglya tüzétől, amelyen minden úri és paraszti udvarban a disznókat perzselték. Zsíros földön, zsíros urak, és parasztek éltek s az ősfoglalkozások közül főképp a vadászatot űzték; az urak jeggyel, a parasztek sokszor orvul. A halat még böjti ételekül sem szívelték. Ezek a nagy húsoktól magasra és szélesre nőtt emberek nem is rosszakaratú, inkább dévaj gúnnyal megvetették apámat, aki halászott s külömben is kis ember volt, aki fele a horgászbótjának. Görbehátú, szomorúszemű, IV. Henrik szakállas s az örökké ijedt ember nyájás mosolya sohasem tűnt el az orra alól. Mint köztudomású, a sabó amúgy is a tréfa cégtáblája a faluban. De apámra éppen, mert halászott, nem mekegetek

a gyerekek és senki sem csúfolta kecskének. Keszegnek nevezték, s mi voltunk a Keszeg-család. Én voltam a Keszeg-fiú. Én szereztem a legtöbb legyet és kukacot apám horgára.

Így halászott apám békében a nyomorult kis halakra, de azért neki jó halakra a Keserű-ér partján. Míg egyszer megtörtént, ami történni szokott, a baj nem jár egyedül. A tél leghosszabb volt száz év óta, a hó megfojtotta az őszi vetést, az orvvadász fagy lemészárolta a vadállományt. S ahogyan ez történni szokott, a sertésbe beleesett a pestis, a marhába a fene, a gyümölcsfába a tetű s jöttek a gonosz korai melegek és az orgyilkos kései fagyok. A faluban, amelyben tavaly még édig csapott a disznóölés máglyájának lángja, a kemencék is egyre gyéribben paráztáltak. A zsiros falú módos közepén megjelent a szükség, a faluszéleken pedig már maga az éhség. Fenn az urasági házban megjelent az adósság. Az emberek előbb tanács-talanok és csüggedtek, később izgatottak és türelmetlenek lettek. Előbb halkán, később egyre lármásabban csoportosultak a községháza és az urasági ház előtt* Apám mindebből csak annyit érzett, hogy kevesebb lett a kenyér, mert a falu nem foltoztatta rongyos ruháit. De a haljárás nem volt rosszabb, illetve éppen olyan volt, mint máskor: a kis halak, sőt vacak halak de neki mégis jó halak. Keszeg, az apám, tehát a nagy izgalom, mozgalom idején is türelemmel figyelte horgát az ér apró fodrain. Ám egyszer alkonyattájt, arra ment egy csoport rosszkedvű, morgó paraszt ember. Eddig soha tekintetre sem méltatták az apámat, a halászt, de most megálltak és szúrós szemmel, gyanakodva figyelték a horgot. Ezen az estén csoda történt a horoggal. A dugó hirtelen eltűnt a víz alatt, a bot elgörbült s amikor nekirugaszkodott, hogy kihúzza, alig bírta el vékony szabókarjaival. Harminchárom éves halászás után apámra végre letekintett az Isten: öt-kilós harcsa akadt a horgára.

A dühös emberek összenéztek s valamelyik ezt mondta: Oda nézzetek! Mi nem láttunk falat szalonját tél eleje óta és ez a Keszeg itt elhalássza előlünk a zsíros harcsát!

– Micsoda tinók is vagyunk mink – mondta a másik. – Hajnaltól késő estig túrjuk a földet, etetjük és hajtjuk a marhát, miközben ez a Keszeg itt ül a fűvön kényelmesen és – odanézzetek csak, anélkül, hogy csinálna valamit – pont beleszalad a szájába az ötkilós harcsái

Megfordultak és nagy léptekkel már indultak is a községháza felé. A községházán alig győzték csittítani őket s örültek, hogy mindjárt kisüthették, hogy apámnak semmi köze a Keserű-érhez. Keszeg szabónak nincs joga a Keserű-érből harcsát halászni. Ekkor a parasztok visszamentek az érhez és kurtán elkergették a partról apámat. Leültek a helyére, horgot vettek és várták a halat. Jött a cigányhal, jött a potyka, sőt jött egy sovány sügér is. Nem kellett nekik, káromkodva visszadobták, – csak az ötkilós harcsát várták türelmetlenül. Napokig, hetekig vártak. Az ötkilós harcsa nem jött. Ekkor valamelyik okos paraszt azt mondta:

– Persze, hogy nem jön, hogy is jönne? Világos, mint a nap, hogy ez a Keszeg harminchárom év alatt kizsarolt a patakából mindent, amit lehetett. Kirabolta a mi szép vizünkéből az ötkilós harcsákat, nekünk csak a cigányhalat, az ebihalat hagyta.

Egész nap veszekedtek, most már egymással is, káromkodtak és gyűlölködtek. Apám azért nem tudott végkép elszakadni a parttól, legalább látni akarta, ahol harminchárom évig halászott. Alkonyatkor bokrok közül kukucskál a leülepedő porban gőzölgő Keserű-érre. Egyszer, amikor a sikertelen halászokban legjobban forrott a harag, felfedezték és kiráncigálták a bokrok közül. Megragadták szegény apámat és ordítva, vádaskodva, gyalázkodva belökték a patakba. Apám arccal esett a vízbe és a homlokát mindjárt bele

is ütötte az első éles kőbe. A víz felkavarodott és véres lett. Apám nagy kínnal feltápáskodott. Kimászott a másik partra és szaladt, mint az eltalált nyúl. Az emberek a másik parton még ordítottak, rázták az öklüket, sőt a fiatalabbak köveket is hajítottak utána. Nagy kerülővel hazajutott. Anyám megszáritotta és ruhájából kimosta a vért, apám pedig megfoldozta a szakadásokat, amelyeket a patak kövei téptek, amikor a vízbe dobták és a tüskék, amikor árkon-bokron keresztül futott hazafelé. Sohasem járt többé a patak felé. De különös, hogy ettől kezdve hal sem járt a patakban. Nemcsak az ötkilós harcsa, de a potyka, cigányhal és a sovány sügér sem jelentkezett ezután a Keserű-érben. Csak a esik, a csibor élt meg benne, meg a varangy.

Később megkérdeztem egy szakképzett, sokat tapasztalt halászmestert, miért vészett ki a hal a Keserű-érből. Azt felelte:

– Tudod fiam, a halak nem bírják, ha a parton folyton ordítanak és elkerülik a vizet, ha zavaros és véres.

Íme ez Keszegnek, apámnak a halásznak, egyszerű, szomorú története.

1939. július 20.

Tíz év óta nem volt nagyobb idegenáramlás Svájcban, – mondja B. doktor, a luzerni Freisinnigpárt fontos funkcionáriusa – és Svájc a nagy háború közepén sem volt rosszkedvűbb. – A luzerni polgár, ha nincs is közvetlen köze a vendégiparhoz, ugyanúgy számon tartja az elfoglalt hotelszobák számát, mint a pesti ember, ha nem is látott közelről búzaföldet, a terméseredményt. Az idén nincs üres szoba a Vierwaldstadi tó körül, de a bennszülöttek ideges

bizonytalanságérzetükben nem tudnak igazában örülni a nagy üzletnek, amit ugyanazoknak az európai változásoknak köszönhetnek, amelyeknek további eshetőségeitől félnek, – Svájc is megkapja a kis nemzetek betegségét – mondja B. doktor, – az állandó képzeltést s a szorongást a holnap reggeltől. Nemcsak a konföderáció hivatalos magatartását, de az egyes. emberét is megváltoztatták az utolsó hónapok eseményei és eshetőségei. Valamikor sem az állam, sem a szabad svájci polgár nem tett mérlegre minden politikai vonatkozású szót, sőt hangosan és büszkén értelmezte – ki-ki pártárnyalatának megfelelően – a svájci demokráciát, amely természetesen változatlanul megvan, sőt konokabb és eltökéltebb, mint bármikor. De csöndes – s azért csöndes, mert minden egyes polgár azzal is védeni akarja a konföderáció abszolút semlegességét, hogy lehetőleg érzelmileg sem foglal hangosan állást a határos nagyhatalmak pereiben. Olvasta Motta két hete elmondott beszédét, amelyben a sajtót is óvta az egyoldalú állásfoglalástól? Keserű pilula, de a svájci polgár lenyelte s beletörődik, hogy nagymúltú s határozott politikai színezetű lapjai minden irányban tompítsák a hangjukat. Az igazság az, hogy Svájc, bár bizik polgárai bátorságában – ha ne adja Isten bátorságukra feltétlen szükség lenne – szeretné minél kevésbé észre véttetni magát. A svájci átlagpolgár már régen nem luxusáért, nagy üzletekért – vagy menekültekként titkolja a megkönnyebbülést, hogy a népszövetség jelentőségének csökkenésével egyre ritkábban kerül földlajzilag is a nagypolitikai érdeklődés középpontjába. Csakugyan, fonák helyzet is volt, hogy amikor például a népszövetség elhatározta Olaszország ellen a szankciókat, az állam, amelyben a népszövetség székel, először jelentette be, hogy sajtáságos helyzeténél fogva nem vehet részt a szankcióban. S nem kevésbé fonák helyzet, amikor Oroszország megjelent a népszövet-

ségben, sőt a népszövetség helyettes főtitkára is orosz volt – viszont Svájc nem tartott, ma sem tart diplomáciai kapcsolatot Szovjetoroszországgal. Történelmileg megtisztelő és üzletileg hasznos volt a Société des Nations, de végeredményben folyton irritálta a svájci kisembert, aki azért jutott fel magas életszínvonalára és azért maradt meg szabadnak, mert maga csinálta a politikáját. Az idegenek pihenéséért, szórakozásáért, jöttek ide, akik legfeljebb távoli hazájuk ügyeibe-bajaiba avatkoztak, de nem vonták bele machinációjukba Svájcot. Most azonban a „genfi-ligá”-ért már-már Svájcot is felelőssé tennék – mintha a hotelier felelős lenne azért, hogy milyen ábrándokat szönek a hotelszobában.

— Természetesen nekem – s a svájciak nagyon tekintélyes részének – más véleményem van a kérdéstről, de vagyok annyira svájci, hogy megértem a polgárt és a tehenészt, akinek sohasem volt ambíciója, hogy Svájc legyen a világpolitikai élet és a világpolitikai ellentétek fókusza. S most még inkább megértem őket – mert gondoljon csak arra, hogy Svájcot valósággal berámázzák a félelmetes nevű és híró „vonalak”. Köröskörül betonkerítés – s ne higgye, hogy az egyik megnyugtatóbb, mint a másik. A négy-nyelvű ország teljesen egységes: minden oldalon egyformán érzi a kényelmetlenséget. Illetve, hogy pontosabbak legyünk: nem fél senkitől, de ezúttal semmi jele annak, hogy megismétlődhetik, ami a világháborúban, – hogy a nyelvi azonosság irányában nyilatkoztak meg a szimpátiák, Svájc – eltekintve egészen kis töredéktől, – ma egységesebben és „centripetálisabban” nemzeti, mint egy fajilag és nyelvileg száz-percentes nemzeti állam...

— Viszont jól látja: Svájc ideges, – de ideges nyugat felé is, nemcsak kelet felé. Irigyli Amerikát, a testvérdemokráciát, amely ha akarja, nemcsak izolálja, de izolálhatja is magát. A svájci izoláció egyelőre

abban nyilatkozik meg, hogy senki sem szól bele, még otthon a lakásában sem a külső dolgokba. A falnak itt is fülei vannak – s nyomban elhangzik kívülről a vád: X. Y. órásmester Roppersvilleben megsértette a semlegességet. Most minden erőnket a luzerni zenei Festspielére fordítjuk. Már a tavalyi pompásan sikerült, az ideinek azonban már méltóbbnak kell lennie a salzburgi hagyományokhoz, amelyeket tovább akarunk fejleszteni. Augusztus harmadikától huszonkilencedikéig minden nap zenei világesemény lesz Luzernben. Toscanini kezdi és Toscanini fejezi be. Közben Bruno Walter, Busch és Busch-kvartett, az angol rádió zenei direktora, Toscanini veje, Horovitz Wladimir szerepelnek. S van egy meglepetésünk: talán fennállása óta először énekel külföldön a sixtusi kápolna kórusa. Azt hiszem, a luzerni zenei „népszövetség” jobban be fog válni...

– Ez a helyzet uram Svájcban. Rosszkedvűek és idegesek vagyunk, nem politizálunk. De örülünk, hogy ránk hárul a feladat, hogy valami szépet is csináljunk ebben a csúnya világban. Toscanini, Bruno Walter, Horovitz és a sixtusi énekkar – ez csak nem politika? Svájcban senki sem politizál, de mindenki tiszteli az igazi művészetet! S először beszélgetésünk alatt, B. doktor enyhén elmosolyodott...

1941 február.

Először csak az anyja vette észre, lehetetlen volt észre nem venni. A lány ezüst ridikült hozott haza, tüntetve ledobta az ebédlőasztal plüss térítőjére, a nagy égési folt és az arany szálakkal áthímzett posztórózsa közzé, mintha minél hamarabb túl akart volna esni a dolgon: vagy kérdeznek és mindent őszintén és kegyetlenül megmagyaráz, vagy pedig hallgatólagosan tudomásul veszik. Az anyja sápadtan állt az asztal előtt, idegenül nézte; már mozgott a szája, aztán mégsem szólt; tovább ment, rakosgatott a zongorán és hátat fordítva kérdezett tőle valami közönyöset. Mikor visszafordult, az anyja nem mert a szemébe nézni, holott ő rebbenés nélkül állta volna a tekintetét. Harmadnap új cipőben jött haza, ötödik nap üzent, hogy dolga van az irodában, csak tíz óra után szabadulhat. Az apja morgott, az asszony félénken csendesítette. Két hét alatt jóformán kicserélődött a toalettje és az anyja még mindig nem kérdezett semmit; igaz, hogy egyébként is alig beszéltek az utolsó napokban. Az asszony csak abban reménykedett, hogy a férje nem veszi észre: fogalma sincs a női ruhákról, egyik olyan neki, mint a másik. Különben is, az öreg most nem ember: decemberben szélnek eresztik a megfelelő arányszámot. Hetek óta nem alusznak, éhhalált, szegényházat, utcasarki koldulást vizonálnak s az asszony duplán boldogtalan, mióta tehetetlenül nézi, hogy a leány garberobja napról-napra miként gazdagodik – de voltaképpen még mindig nem hisz semmi jóvátehetetlenben. Minden éjjel elhatározza, hogy közbelép, mielőtt nem késő – de ha sor kerül rá, nem tudja elkezdni, – fél a lánytól, aki van olyan arcátlan és kimondja: minden megtörtént, na és mi van abban?

Végül igyekszik elhíttetni magával, hogy nem történt semmi. A lány sokkal okosabb, sokkal számítóbb. Lehet hogy van valakije és a lány ugratja, kihasználja,

de végső esetben... nem, sokkal raffináltabb, hidegebb, semhogy... És sokkal inkább fél az apjától, aki kegyetlen tud lenni, ha ilyesmiről van szó. Amikor három hónapja megtudta, hogy a lány valakivel kettesben ment a színházba – azt hazudta, hogy egy asszony barátnője is velük megy – majd összetörte, ő könyörögte ki a kezéből. De most az öreg is bágyadtabb. A lány már negyedszer maradt ki vacsora után, az öreg morog egy kicsit s a végén szinte örül, hogy az anyja elfogadható magyarázatot rág a szájába: ünnep előtt vannak, sok a dolog. Legfeljebb ha üresfenyegetően azt mondja még, hogy holnap majd érdeklődik a lány irodájában. De az asszony tudja, hogy nem érdeklődik; sokkal inkább rázza a hideglelés; mi lesz elsején, maradhat-e az álló íróasztal mellett, vagy pedig jön a világ vége. Hiszen megkérdezhetné a főnöktől, egyenesen megmondhatná neki: kötelessége a családjával szemben, hogy tisztán lásson, elkészülhessen ... De nem mer kérdezni, csak lesi a főnök Tekintetét, amely hűvös és titokzatos, mint a sors.

Végül mindig megkapaszkodik a feltevésben, hogy huszonnyolc évi tisztességét, szorgalmát, a cég iránt tanúsított hűségét mégsem ereszthetik csak úgy szélnek.

Elsején sorra kerül, kiteszik.

Egyik nap a lány ezüstrókéval jött haza s az anyja úgy félt a szörmétől, mint az eleven vadállattól. A férfi naphosszat nem volt otthon, állás után járt s ha reménytelenül hazajött, hallgatott gyáván és büntudatosan, mint akit legyőztek. Valamikor hangosan dirigált és kritizált. Felületesen, inkább hatalmi örömeinek élvezéséből szüntelenül nevelte a lányt, aki már régen nem figyelt oda, de legalább közönyös komolysággal végighallgatta. De mióta kitették, semmit sem kérdez és semmit sem szól hozzá. Már megszokta, hogy a lánynak minden este dolga akad a házon kívül s ha az asszony makacsul megmarad a magyará-

zat mellett, hogy a hivatalban túldogoztatják: vállvo-
gatva sóhajt. Áprilisban nem tudják kifizetni a ház-
bért; a háziúr naponként tízszer leüzen, az asszony két-
ségbeesetten szaladgál évek óta elkallódott rokonok-
hoz: nincs, senkinek sincs. Ötödik délben a lány meg-
hozza a házbért; az anyja irtózva dugja köténye zse-
bébe és osonva, mint a tolvaj, rohan a házgondnok-
hoz. Az öreg sejt valamit, mert a házmesterjárás meg-
szűnik és hosszú idő után az öregasszonyt hajnal felé
elnyomja az álom. Valami közbejöhett – gondolja
az öreg, de nem mer kérdezni semmit. Naphosszat lóg
a városban, mert úgy érzi, minél több kilométert gya-
logol, annál inkább teljesíti kötelességét családjá
iránt. Május derekán egy este középkorú elegáns urat
talál az ebédlőlámpa alatt. Bemutatkozik, Komoróczy
Bertalan, újdonat textil-nagykereskedő. Igen, a sport-
kocsi a kapu alatt az övé. Ha nem haragszanak meg
érte, feljött, hogy megismerjék; az irodából ismeri Li-
lit, a cége összeköttetésben van velük. Néhányszor
hazahozta a kocsiján, de úgy érzi, illendőbb, hogy be-
mutassa magát. Ó, kérem nagyon kedves, – mondja
az asszony. Az öreg kényszeredetten bólogat. Aztán
Komoróczy a sajnálatos viszonyokat emlegeti: igen,
erről már az öreg is tud beszélni, hosszan és szürkén,
hogy Komoróczy unatkozik s az öregasszony ösztön-
szerűen közbevág és valamilyen ürüggyel kihívja a
szobából.

Az idegen gyakran feljár, később már egyenesen
bevonulnak az udvari szobába, ahol a lány alszik:
vedlett lány szoba. Az apja már csak akkor találko-
zik Komoróczyval, ha tizenegyóra tájban elmenőben ke-
resztül halad az ebédlőn, ahol a nagy asztal körül
szótlanul ülnek ketten.

Az öreg néha megkérdezi:

– Mondd mama, miből élünk mi?

Az asszony zavartan, hápogva próbálja magya-
rázni:

– Hát elsősorban a Lili hoz haza százhuszat és a különórák. Lili állása biztos, őt megtartják, benne van a százalékban ... és aztán spórolunk öregem ... minden krajcárra vigyáz az ember.

Az öreg el akarja hinni a magyarázatot, mert különben ... mert mit kellene tennie, ha nem hinné el?

Így élnek egyenletes, tisztos szükségben. A textiles gyakran feljár és ilyenkor elvonulnak az udvariba. Ha nem jön fel, a lány később érkezik, olyan későn, hogy nem győzik kivárni. Különben is jobb aludni, jobb nem hallani, amikor csörren az előszoba kulcs. Ha ébren vannak, akkor is alvónak, halottnak tetetik magukat.

Már május van s az öreg még mindig lázasan rohan a lépcsőkön fel-alá, apróhirdetések és állásközvetítő irodák hiú kiméréi után. Egy szivacskereskedő órás könyvelőt keres arányszámon kívül. Jelentkezés félnyolc és félkilenc között – korán kelt, hatkor, összeszedte az okmányait és már indult is sorbaállni a folyosón; hátha éppen ma? Lábujjhegyen lopózik ki a szobából, hogy fel ne keltse az öregasszonyt, aki hajnalig nyöszörgött és álmában sírt. Az előszoba homályában nyúl a nyiszlett übecíher után. Hirtelen megrettenve kiált fel:

— Ki jár itt?

— Ne tessék megijedni, én vagyok Komoróczy – hangzik a felelet.

Most mit csináljon? Most nem lehet elbújni öncsalásának, mesterséges jóhiszeműségének leple mögé. Ez az ember most megy el a lányától – ezt tudomásul kell vennie, hacsak... hacsak nem ad valami magyarázatot, ami legalább valószínű, amivel szégyen nélkül megeleghedhet.

Szédülten várja, mit fog mondani a textiles.

– Ilyen korán? – kérdi tompán.

– Igen... – felel Komoróczy. – Megbeszéltük,

hogy kirándulunk. – Megbeszéltük, hogy felébresztem a Lilit...

— De a hivatal? – kérdi fürkészsze, mert lelkiismeretes, mert nem engedi, hogy csak úgy az első kifogással leszereljék.

— Tízre bent lesz, csak egyet autózunk Gödöllő felé...

Na, hiszen ez hihető – lehetséges. Na hát akkor ... Isten velük, jó mulatóst...

De ha az a szivacskereskedő felvinné csak arányszámon kívüli óraskönyvelőnek, ha estére ő hozna haza egy darab kenyeret, akkor... akkor majd megmutatná nekik...

Zjharov Basil temetésén össze-vissza nyolcan voltak, mint a közkórházi ingyenhalottakén, akik örülhetnek, hogy a sírásók irgalomból a föld alá kaparják őket. Vagy mint Csehov gonosz emberéén, akinek sírját csak néhány ádáz áldozata veszi körül, hogy megbizonyosodjék, valóban ellepi-e a föld. De ez a halott a nyolctagú gyászneptől sem érezhette magát biztonságban, mert utolsó rendelkezésével meghagyta, hogy a koporsóját a kriptá szájáig fegyveres őrség kísérje. Halottakról csak jót, – de mondjuk meg róla nyíltan: elsősorban önmagukért szerette a fegyvereket. Nemcsak földöntúli önvédelemből, de olthatatlan vonzalomból, posthumus gyűjtőszennvedélyből is ragaszkodott hozzá, hogy a ravatalát díszítsék.

Montecarló is az övé volt, a téli virágok kertje. De ő nem az orchideák, hanem a legmodernebb típusú pus-kák között akarta megtenni az utat. A szívéhez ez a nyúlánk, ruganyos mahagonibarna fa és kékcél-keresztelés állt közelebb. Amikor hatvan év előtt érdeklődni kezdett iránta, még kezdetleges volt, mint az akkori búza, amelynek sikértartalma csak töredéke a mainak. Ő volt az, aki felismerte, hogy korlátlanra lehet fokozni hatásait. A nehéz mordályt fokozatosan kecses jószággá fejlesztette, amelyet az öregek és a gyermekek is nagyobb megerőltetés nélkül kezelhetnek. Csakugyan, 1914-től 1918-ig ötven évtől tizennyolc évig a nagyapák és az unokák egyformán kitűnően kezelték.

A nyughatatlan szellem nem pihent s ha 1918-ban tízmillió halotton le is mérhette a tökéletesítés hatását, az elmúlt tizenhat évet a további tökéletesítés munkájának szentelte. Az 1918-as modell olyan kecses volt, hogy a gyermek is könnyen kezelhette, az 1936-os modell még kecsesebb s ha sor kerül rá, megbízható szakértők szerint sokkal fiatalabb gyermek kezében is tízszeresre lehet fokozni az eredményességét. Nem csoda, ha halála előtt úgy képzelte el a gyászmenetét, hogy koporsóját mesterművei vegyék körül mohó örökösök és kárörvendő barátok helyett. Közismert, hogy nem szerette az embereket. Csak a fegyvereket szerette, nemcsak az embereknél, de talán még a fontsterlingnél is jobban, amelyeket keresett rajtuk.

Nem volt érzelmes és büntudatos, mint Nobel, aki halála után a békének s a békés tudománynak és művészetnek felajánlott milliókkal akarta jóvátenni, hogy feltalálta a dinamitot. Az utolsó pillanatban sem tagadta meg élete munkáját, amelyet a házárd roulettgolyó és d házárd puskagolyó pergetése között oszlott meg. Egy világháború aligha jelentett neki többet, mint a montecarlói bank sprengolása. Elvonult, mord különc volt életében s az utókor, ha majd olvassa, hogy temetésén össze-vissza nyolcan jelentek meg s holttestét fegyverrel kellett őrizni, bizonyára azt hiszi, hogy ő volt a század leggyűlöletesebb alakja. Holott senki sincs, akít kora megközelítően méltányolt volna, mint boldogult Sir Basilt, akinek műve több példányban forog közkézben, mint a világ legerjedtebb könyve, a biblia és nemcsak a keresztényeknél, de a pogányoknál s nemcsak a fehéreknél, a vörösöknél, a feketéknél és a sárágnál is gyakoribb, mint a kenyér és a rizs.

Ő az, aki megvalósította az írás szavát: fegyvert adott az emberek kezébe, hogy fegyverrel vesszenek el. Olyan egységes platformot teremtett a rivális nemzetek és a rivális világnézetek között, amilyen eddig senkinek sem sikerült.

Aki korunkban a két kőtábla és az érc tábla helyett az új törvényt, a szó szoros értelmében a vas törvényét adta, úgy járt, mint Mózes: Horeb hegyéről csak egy vágó pillantást vethetett Kánaán földjére. Utolsó pillantása ugyan a halálos ágyát szegélyező fegyverekre esett, de nem adatott meg neki, hogy beérje a nagy beteljesülést. A részvétlen sors megtagadta tőle a hátralevő heteket, vagy hónapokat, a civilizáció megszámlált napjait, a világ teremtése óta a legnagyobb üzletet: a világvégét...

TARTALOM

	Oldal
Az elvesztett paradicsom	5

NAPLÓMBÓL

1926 július 29	11
1929 augusztus 7	15
1930 május 25	18
1930 július 8	21
1931 január 6	26
1932 július 2	30
1938 október 5	37
1938 október 7	38
1938 október 20	40
1939 szeptember 2	42

ILLUSZTRÁCIÓK

1926 augusztus	79
1927 augusztus	82
1927 augusztus	87
1928 január	90
1928 január	95
1929 december 29	97
1931 december 8	101
1932 március 3	04
1932 augusztus	107
1932 szeptember 7	110
1933 február 6	113
1933 március	119
1933 november 7	122
1934 november	125
1934 november	127
1935 július	129
1935 július	131
1936 január	136
1936 február	139
1936 március	146

	Oldal
1936 április.....	151
1936 november.....	156
1937 július	160
1937 július.....	163
1937 december.....	167
1937 december.....	171
1938 január.....	176
1938 március	178
1938 március	181
1938 december 21	183
1939 július 20.....	186
1941 február.....	190
Zaharov Basil temetése.....	195